

OSZK

11.928

23/2.

Világkönyvtár

Ferrero

Róma nagysága
és hanyatlása

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

2

N.M.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VILÁGKÖNYVTÁR

SZERKESZTI

POGÁNY JÓZSEF

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

FERRERO
RÓMA
NAGYSÁGA
ÉSHANYAT-
LÁSA

II.

Országos Széchényi Könyvtár

1, 9 1, 4
RÉVAI KIADÁS

FERRERO
JULIUS
CAESAR
FORDITOTTA
LENDVAI
ISTVÁN

Országos Széchényi Könyvtár

1, 9 1, 4
RÉVAI KIADÁS

~~Zádor István~~
~~814~~

Minden jog fenntartva.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

A címlap és kötés rajzát
Zádor István készítette.

M. 928/23

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
H. Nyomd. Könyvkiadóv. Rt.
1914. évi 133. sz.

Julius Caesar

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Háboru a helvétek és a szvévek ellen.

(Kr. e. 58-ban)

Caesar minden megszabott tervnek híjával vetődött Galliába. Az országról és népeiről édes keveset tudott, és aggodalmak bántották. A sors az előző év februárjában olyan hirtelen-váratlan adta kezére a két Gallia helytartóságát, egész esztendőben annyira elfoglalták a lázongó viszálykodások és kuszált politikai intrikák, hogy nem tájékozódhatott tisztán Gallia felől. Sem útleírásokból, sem olyan pénzemberek, kalmárok vagy politikai férfiak fölvilágosításaiból, akik Gallia narbonnensisben összeköttetést tartottak a szabad gallokkal. Ő csak azt tudta, hogy harcos népek közé megy, akik valamikor fölgyújtották Rómát, hosszú háborúban vetelkedtek Rómával a Pó völgyéért s közrejátszottak a cimberék és teutonok betörésén, melyet nagybátyja vert vissza. Nervózus volt és gyanakvó, könnyen nagyralátta a próbálatlan ve-

szedelmeket, s konzul korának merészségei után újból hajlott az óvatosságra, mikor Rómából sietősen Genfbe utazott, új megpróbáltatások elé. Színre nyugodtabb volt, mint lélekre, mert tudta, hogy ama hirtelen és fölforgató demokratikus forradalom után, melyet egy éve Rómában támasztott, hamar nyakát szegheti a konzervatív párt irgalmatlan gyűlölete, ha nem sikerül Galliában jelentős, dús vállalkozásokat véghezvinnie. Azzal a szándékkal ment tehát a tartományba, hogy Galliára is alkalmazni fogja Pompeius és Lucullus módszerét, megragadja és fogytig kihasználja minden alkalmát és ürügyét a háborúnak, hogy dicsőséget szerezzen, hogy Pompeius és Lucullus módjára megnövelje és fölgazdagítsa a birodalmat a világnak ezen az oldalán is. De nem volt vele tisztában, mennyire és micsoda eszközökkel sikerülhet e fajta vállalkozás, nem volt bizonyos a kellő hadiképességek felől. Azért arra határozta magát, hogy vigyázatosan fog a munkájához.

Genfbe érkezével, április 5. és 18. között, fogadta a helvétek követeit, akik elmondták neki, hogy a nép egy része kivándorlásra készül, mint Délafrikában mondanák: nagy *trekre* akar fölkerekedni férfiastól, asszonyostól, gyerekestől. Arra kérték tehát, engedje meg, hogy a kivándorlók a Saintongeba menet békével átvonulhassanak a tartományon. Caesarnak joga, sőt igazában kötelessége volt, hogy ezt megtagadja, mert egyáltalán nem látszott valószínűnek, hogy ekkora nagy emberáradat csakugyan kártevés nélkül fog áttakarodni az országon.

De mert egyúttal háborúba is akarta ugratni a helvéteket, pár napnyi időt kért meggondolásra, április 13-ig, s azt adta sejtésükre, hogy úgyis igent fog mondani. Amint a követek sarkon fordultak, a keze ügyén levő légióval és toborzott katonákkal megerősítette a Rhône ama helyeit, amelyek könnyü átjárást nyitottak a Genfi-tóról a Jurára. A helvétek hamarosan észrevették rászédetésüket, s haragjukban erőszakkal próbáltak átkelni a Rhôneon. De mikor első haragjuk elforrt, megértették, hogy ostobaság lenne háborút kezdeniök a rómaiakkal. Megfogadták főnökeik tanácsát és más helyen, Gallia északi részén, — hogy hol, azt nem tudjuk pontosan, — igyekeztek új helyet keresni a megtelepedésre. Attól a gondolattól, hogy a szekvánok területére menjenek, a tartomány tőszomszédságába, egészen elfordultak. Caesar cselekedetéből kivilágosodott: a rómaiak úgysem engedték volna odatelepedni őket. Sőt, kiűzetésükre segítették volna a szekvánokat is. Inkább a szekvánokkal kezdtek alkudozni, hogy engedjék őket keresztül a Pas de l'Écluse hegyein, nem tesznek kárt semmiben. Onnan, úgy tervelték, a Saône felé fordulnak és békén, vagy fegyverrel átvonulnak majd az éduók országán, északnak menve. Egyezség történtével az emigráció, — körülbelül 150.000 ember egy hatalmas rajban, férfiak, asszonyok, gyerekek, — megindult. Mögöttük három hónapra való elegendőség és csekély felszerelés szekéren. A fegyverforgató férfiak vagy 30.000-en lehettek, s egy öreg vezér, Divico parancsolt fölöttük.

Hogy a helvétek a provinciától messzire, Gallia északi részébe mentek szerencsepróbálni, Caesar kifogyott minden háborús okból és címből. De őt, akinek mindenáron háború kellett, mindez nem zavarta meg. A Rhône vidékének védelmát rábizta Labienusra, ő maga pedig az innenső Galliában termett. Míg az aquilejai téliszállásról hazarendelt három légióját várta, sürgősen két másikat is szedetett. Aztán, alig volt együtt mind az öt, átlépte velük a Mont-Genévret, leszállt Grenoblenál, s gyorsan északra menetelt, hogy a helvéteket a Saôneon való átkeltükben meglepje és szétszórja. Annak a helynek a közelében, ahol később Lyon épült, utolérte a Genfben elhagyott légióval Labienus. Caesar átkelt vele a Rhôneon s mind a hat légióval és a segítőcsapatokkal, tehát körülbelül 25.000 emberrel útnak vágott a Saône keleti partja mentén. Útközben törvényes címeket böngészett a helvétek ellen készülő háborújához. A helvétek vándorlása megrémítette fél Galliát. Az a hír járta, hogy a helvétek megegyeztek a különféle galliai nemzetek néhány hatalmas emberével, akik mind a maguk népének fejlődéséért akartak emelkedni. Az allobrogok a Rhôneon túlról Caesar táborába menekültek. Hivatalosan segítségét kérték az éduók, kikről a szenátus 61-ben kimondta, hogy Gallia guvernátorának oltalma alatt állnak minden ellenségükkel, tehát a helvétekkel szemben is, akik határsértést követtek el rajtuk. Caesar segítség áránban 4000 lovat és gabonát kért tőlük. De mindezek a műveletek, alkudozások és menete-

lések ették az időt. S bár a helvétek húsz napjukat töltötték a Saône megúszásával, — úgy látszik, Maçonnál, — s mihelyt a római sereg Maçon közelébe ért, három légió gyorsított menetben sietett előre, Caesar csak a balparton maradt utolsó, maroknyi utóörsöt tudta meglepni és elpusztítani. Azért a legnagyobb sietéssel át kellett úsztatnia seregét a Saôneon és sarkukba vetnie magát a helvéteknek, akik északnyugatra fordultak, a Charollais hegyes vidékén keresztül.

Caesar nyomban utólérhette és megtámadhatta volna őket, mert nagyon lassan jártak. De nem merte. A gyanakvó római tábornok most, hogy végre első kemény ütközetét kellett megkezdenie egy ilyen híres ellenséggel, s a nyakában érezte a konzervatív párt irigységét, tévovázott. Sehogy sem találta az elhatározás alkalmas pillanatát. Hol egyik, hol másik motívum kedvéért sutbavágta hosszan kiokoskodott terveit, pont a megvalósításuk előtt. Végül is mert a helvétek nem akartak ütközetet kezdeni, nehogy elpocsékolják az emigráció tökéletes befejezésére szükséges erejüket, a római had ellenségkergetés helyett rövidesen egész Gallián át szinte tétlen uszályává kényszeredett a helvéteknek, akik most már északra fordultak, a Côte d'Or felé. Erre az állapotra nem sokára mind a két sereg ráunt. A helvétek azért, mert örökkön feszült éberséggel kellett vigyázniok a támadást. A rómaiak azért, mert belefáradtak a lassú és egyhangú menetelésekbe, amelyeknek se célját nem tudta, se végét nem

jósolhatta senki. Egy pillanatra békealkudozást kezdett a két vezér, de Caesar túszoikat kívánt és Divico megvetően visszautasította ezt a propozíciót. Két hétig így követték egymást az ellenfelek, kurta távolságra, apró lovascsatározásokkal bosszantva egymást, amik jórészt a helvétek javára ütöttek ki. Caesarnak a helvétek követése közben el kellett távolodnia a Saônétól, pedig csak odáig volt ellátva eleléssel. Az az élelem, melyet Maçonnál öszvérhátra raktak, kezdett kifogyni. Az éduók ígérte gabona pedig elmaradt. A főfő éduók egyre kuszább magyarázatát adták a dolognak. Caesar tisztán akart látni és szigorú kutatásba fogott. Megtudta, hogy az éduók arisztokrata pártja, melynek ama Rómát járt druida, Divitiacus volt a vezére, a rómaiak mellett kardoskodott s ők kérték Caesar segítségét is. Azonban a demokratapárt ellene volt Caesar intervenciójának, s Divitiacus egyik bátyját, Dumnorixot követte vezérül. Dumnorix gazdagsága révén hatalmas, népszerű ember volt, tömérdek kliensével és a megvásárolt nép kegyével szinte fejedelmi tekintélyre tört az államban, s mindenféle fogásokkal hátráltatta, hogy a gabona a római táborba jusson. S ami még súlyosabb volt: Dumnorix nemcsak követte a római sereget, hanem ő vezette az éduó lovasságot és jórészt a maga költségén is tartotta. Caesar nem mert kikezdeni az árulóval, nehogy maga ellen fordítsa az éduókat, mikor már a tulajdon serege is nyugtalanzkodott a kósza híren, hogy nemsokára egészen kifogynak a gabonából. De belátta,

hogy a helvéteknek ilyen módon való követése, ez az inkább vonszolt, mint üldöző állapot elcsüggesztette a katonákat s föllovalta az árulókat, és hogy most már határoznia kell. Véletlenül még aznap este jelentették neki a földerítők, hogy a helvétek körülbelül tíz kilométer távolságra táborot ütöttek egy hegy tövében, s elmulasztották okkupálni a hegy tetejét, amelyre rejtekben föl lehetett jutni a helvétek megkerülésével is. Caesar most elhatározta, hogy szerencsét próbál. Este elküldte Labienust két légióval a hegytető elfoglalására. Ő maga majd valamivel később fölkerelkedik a vele maradt sereggel a helvétekjárta úton, és hajnalra az ellenség táborának közelébe ér. Akkor megtámadja a tábor, Labienus leront a hegytetőről s ketten közrefogják a fölriasztott helvéteket. Így is cselekedett, előre küldve egy földerítőcsapatot egyik öreg, kipróbált katonája, Publius Considius vezetésével. De az ideges *imperator* nagyon nyugtalan lehetett ezen az éjszakán, mikor első stratagémája megkísértésére készült ilyen kritikus helyzetben: csaknem teljes fogytával az eleségnek, táborában kénytelen megtűrt árulók, a légiói lelkükfogyottan e furcsa, visszajáról való üldözés fárasztó tétlenségétől. Valóban, mikor hajnaltájt, csaknem szemlátómásra a helvétek táborától, vágatva megérkezett Considius és hírül adta, hogy a hegy tetejét nem Labienus tartja, hanem a helvétek, Caesar rémültében és fölindulásában hanyatt-homlok visszarusztatott egy alkalmas halomig, ahol aztán csatarendbe állította katonáit és

várta a támadást. Csak később, mikor a nap már magasan járt, s köröskörül minden csöndes maradt, küldött ki földerítőket. Hamarosan meg is tudta, hogy Considius csalódott. Labienus szerencsésen elfoglalta a hegyet és hasztalan várta onnan fölülről Caesar érkezését és támadását. Közben pedig a helvétek nyugodtan elvonultak. Az ideges sietség, mellyel Caesar elhitte Considius jelentését, mielőtt másokat is kiküldött volna megbizonyodásra, és a helvétek hirtelen támadásának félelme meghiusították ezt a jól előkészített rajtütést.

A kudarc annál zavaróbb és csüggesztőbb volt, mert a seregnek már csak két napra való eleség állt rendelkezésére. De a két sereg ilvetén menetelése közben följutott egészen Bibracte magasságáig (Mont Beauvray, Autun közelében), az éduók gazdag fővárosához, mely körülbelül 28 kilométernyire volt nyugat felé. Caesar kénytelenségből elhatározta, hogy kiáll a helvétek nyomából, átkanyarodik Bibractéba és ott fölszereli magát. Éppen a szükséges intézkedéseknél tartott, mikor a megpróbáltatás, melynek közelségét annyira rettegték már két hét óta, egyszerre, váratlanul rájuk szakadt. A helvétek hirtelen megfordultak s rávetették magukat a rómaiakra azon a helyen, ahol most Ivry falu áll. Valószínű, hogy Divico egy idő óta nyugtalanoknak látta a helvéteket az ellenség örökös szomszédsága miatt, s mikor megtudta, hogy az elmúlt éjszaka is tisztára véletlenül menekültek meg egy gvilkos meglepetéstől, nem akarta többé a sarkában túrni a ró-

maiakat. Bölcsen elhatározta, hogy vagy visszaszorítja vagy megállítja őket, de ütközetet kezd. Caesarnak alig maradt annyi ideje, amíg a lovasságot az ellenség tartóztatására küldve, régebbi négy légióját az úttól balra eső hegyre vezethette és hegyközépen három vonalban fölállíthatta. Valamivel magasabbra a két új légiót és a segítőcsapatokat állította podgyászt őrizni azzal a paranccsal, hogy készítsék elő a táborverést. A helvét falankszok özöne sűrűen, pusztító sebességgel zúdult rájuk, nekitámadva a homloklégióknak. Divico, úgy látszik, amaz ügyes és ravasz taktikusok közül való volt, akik az örökös apró háborúkban élő egyszerű népeknél (amilyen a búr) minden elméleti tanulmány nélkül nevelkednek, természetes képességeik folytonos gyakorlásával. Amilyen elszántan támadta, olyan ügyesen tudta rászedni is a finom, tanult, de újonc római generálist, aki a taktikát eddig csak a görög kézikönyvekben tanulmányozta. Caesar nagyon ideges és fölindult lehetett ebben az ő első nagy ütközetében, és komolyra vette a homloktámadást. Mikor a helvétek özöne kezdett visszahúzódni, megparancsolta katonáinak, hogy szálljanak le a hegyről és üldözzék az ellenséget, amely egy szemközt levő dombra vonult vissza. De a homloktámadás és a visszavonulás fortély volt, hogy a rómaiakat lecsalják a halomról. Alig szálltak le a rómaiak, Divico a jobb derékre rávetette 15.000 bój és túling hadoszlopát, mely valószínűleg az útnak egyik hajlásában volt elrejtőzve. A visszavonulást színlelő falankszok

pedig megfordultak és újból támadtak. A rómaiakat homlokban támadták, derékban kapták, hátban fenyegették, s mindez olyan hirtelen történt, hogy Caesar nem küldhetett segítségért a hegygerincen levő légiókhoz. Mi történt abban a rettentő kavarodásban, amely ekkor támadt? Caesar ellenmondó elbeszéléséből nehéz kiokoskodni. De mert egy ilyen csodálatosan világos és szabatos író nem válhatott tisztán csak gondatlanságból zavarossá első nagy haditettének leírásában, föltehetjük, hogy Caesar el akarta előlünk leplezni az ütközetnek nem éppen szerencsés kimenetelét. A megrémült két újonc légió valószínűleg végignézte onnan felülről a pusztító kavarodást, de parancs híján nem mert segítségül sietni. Caesar ki tudta menteni seregét szorultságából valamely erős pozícióba és föltartóztatta a támadást, de sok katonája elvesztése árán, míg végre a helvétek abban a hiszemben, hogy eléggé elbántak az ellenséggel, visszavonultak. Valóban, Caesar, ha nem szenvedett is teljes véreséget, kénytelen türte, hogy a helvétek éjszaka fölszedjék táborukat és tovább vonuljanak Langres felé, bántódás nélkül, foglyokat se hagyva kezén. Neki pedig — a halottak és sebesültek nagy száma, a fáradtság és azon hatás miatt, mellyel a rettentő kavarodás a jórészt csatapróbálatlan kánákra volt — három napot kellett késlekednie a harcmezőn. Valószínűleg ő állította ott ama csonthalmokat, melyeket a XIX. század közepe körül megtaláltak. A helvétek terve tehát tökéletesen sikerült. De Caesar nem nyugodhatott

meg balsikerén. Arra készült, hogy újból üldözőbe veszi az ellenséget és akármibe kerül, de boszut áll. Azonban a helvétek belefáradtak a hosszú és kósza kalandozásokba, megértették, milyen nehéz új szállást fogniok s aggódni kezdtek tulajdon győzelmükön, mely fejükre szabadíthatta a hatalmas Róma gyűlöletét. Békekövetekkel megüzenték tehát Caesarnak, hogy hajlandók visszatérni ősi tanyáikra. Kapóra jött ez az ajánlat Caesarnak, mert fölmentette a veszedelmes háború folytatásától, egyben módot adott neki arra, hogy Itáliának úgy tüntethesse föl a dolgot, mintha ő kényszerítette volna a helvéteket visszatérésre. Azért igen engedékeny volt a föltételekben. Nemcsak gabonát adatott nekik bőségesen az allobrogokkal, hogy újból megművelhessék földjüket, s a következő évig megélhessenek, hanem az éduókat is rábirta, hogy területükön földet engedjenek a bójoknak, akik semmi áron sem akartak visszatérni. Így hát Caesar a gallok rovására egyezett meg a helvétekkel és biztos lévén, hogy Divico nem fogja meghazudtolni, olyan jelentést foldozhatott a szenátusnak, amelyben a maga módjára győzelemszámba ujságolta e háború kétes kimenetelét. Csak egy kis csapat lázongó makacskodott a kivándorlás folytatása mellett. Útnak is indultak a Rajna felé, de útközben könnyüszerral tönkreverték őket a különböző népek, kiknek földjén latorságra adták magukat.

Mindent egybevetve, Caesar a lehető legyszerencsebben került ki a veszedelemből,

melybe tapasztalatlansága miatt kissé vaktában keveredett. Ha a helvétek kevésbbé félték volna, nem tőle, hanem Rómától, ha teljesen meg akarták volna verni és másnap újra megtámadták volna a fáradt, lelkefogyott római hadsereget, talán mindörökre megszabadították volna Galliát a római uralomtól. Diviconak huszonnégy óráig kezében volt Európa sorsa. De a tudatlan barbár meglegedett azzal, hogy egy kevésbé föltartóztatta Caesart, és tovább vonult. Mindenesetre Caesar nem kezdhette helytartóságát olyan ragyogó sikerrel, aminőt talán remélt s amelynek jelentésével örömezt fölcserélte volna a Rómából érkező híreket. Nagyon rossz hírek voltak. Ama pár hónap alatt a demokratikus uralom, melyet egy éve ő alapított meg, gonosztévők bandájának zsarnokságává fajult, melyet nemcsak a konzervativeknek, hanem minden becsületes embernek, még ha demokratikus érzésű volt is, meg kellett utálnia, s amelynek gyalázata részben őt is beárnyékolta. Cicero számkivetésbe ment, ahogy azt Caesar kívánta, és Tessalonicában éppen annak a fájdalomnak első válságait kínlódta, mely a nagyon érzékeny lelkeket a szerencsétlenség után rögtön megejti. Lesoványodott. Kiszerezett a tartós munkából és mindama dolgokból, melyek addig a legkedvesebbek voltak néki: a könyvekből, az utazásból, a barátkozásból. Hamar megfárasztotta minden, s nem akarta látni többé se barátait, se rokonait. Agyának egyéb dolga sem volt, egyik napról a másikra összeillesztgette és szétfujta a hazaté-

rés reménységeit. Azon képzelgett, hogy ellene fordult mindenki. Barátait elárasztotta levelekkel, hogy dolgozzanak visszahívásán, de egyetlen hasznavehető módot meg nem pendített előttük. Néha-néha reménykedett, aztán a kétségbeesés őrjítette, aztán újból csitulni és reménykedni kezdett. Szerencsére legvadabb ellensége jobban fölszította az itáliaiakban az ő hazakívánását és számkivetőinek meggyűlölését, mint tulajdon sírányozó levelei. Alig, hogy Caesar elutazott, Clodius bandáinak élén zsarnokul tiporni kezdte Rómát. Természetének féktelen erőszakosságától elragadtatva, tribuni sérthetetlenségén elbizakodva nemcsak kiváltóságokat kezdett eladni a Kelet uralkodóinak s a birodalom városainak, nemcsak sorra gázolta a törvényeket, hanem a triarkia ellen is föllázadt. Pénzért futni engedte Tigranes fiát, akit Pompeius a Lucius Flavius házába internált. Pompeius tiltakozott, mire Clodius azzal fenyegette, hogy fölgyújtja a házát s őt magát is megöli. Végre is Gabinius kénytelen volt béréncet fogadni Pompeius védelmére. De Clodius bandái városszerte annyi verekedést, erőszakot és féktelenséget okoztak, hogy Pompeiusnak be kellett zárkóznia a házába és azon túl ki sem járt. A közömbös, egoista Crassus kívülrekesztette magát e viszálykodáson. De a botrány miatt kerekedő fölháborodás kikököntette gyávaságukból azokat, akik Cicerot ellenségeire hagyták. Mintegy kárpótlásul új és bensőségesebb jóindulatra hajlított a közszellemet a nagy szónok, a catilináris demagógia

büszke ellensége iránt, akit gonosz polgárok igaztalanul elűztek, amért megmentette a közsáraságot. Fölbátorodva a közszellem változásán, Varro és Cicerónak egyéb barátai igyekeztek rábirni Pompeiust arra, hogy indítványozza a visszahivatását. A konzervatívek pedig arra próbálták rábeszélni a botránybefolyásolta Pompeiust, hogy váljék el Juliától és Caesart hagyja cserben. Sőt Cicero visszahívása lett legfőbb jelszóvá az 57-iki választásokon, miknek eredménye szintén az idők jele volt, mert a két konzul, a népnek csaknem valahány tribuna és a prétorok, — kivéve Clodius fívérét, Appius Claudiust, — mind Cicero ügyének kedveztek.

Caesar aggódni kezdett, hogy Itália közvéleményét, előbb, mintsem hinné, valamely hirtelen szeszély ellene fordítja. Ez újból olyan cselekedetre ösztökélte, amelyen tüzet foghatna az itáliaiak képzelete. Egyéb orvosságot nem alkalmazhatott Galliából e fantasztikus királyasszony rossz kedve és szeszélyei ellen. A helvétek csaknem mind egy szálíg visszatértek házájukba, s így bő lére eresztve ujságozhatta Itáliának, hogy legyőzte őket. De a tömeg hamosan észrevette volna, hogy a diadal se rabszolgákat, se aranyat, se földet nem jövedelmezett. Valami nagyobbat kellene cselekedni. De mit? Galliai népek sűrű követjárása jött üdvözlésére a helvétek eltakarodása és a békekötés után, s ezt a figyelmességet is úgy írhatta le, mint a római hatalomnak az ő győzelme okából megadott tiszteletet. Pedig az egész csak a

galliai népek és pártjaik nyugtalankodó bizalmatlanságának volt a hatása. Féltették nemzeti függetlenségüket, de maguk közt egyenetlenek voltak s mindegyikük nagyon is gyöngé ahhoz, hogy szembeszálljon Caesarral. Azért mindegyikük rettegte és egyben remélte a római vezér segítségét, aki barátság szavával és homályos szándékokkal jött országukba. A helvétekkel való háború, mely olyan kevésbé kedvezett Caesarnak, mintha sajátos ellenmondásul hozzábékítette volna egész Galliát. Minden nép és minden párt, még Dumnorix is, várta az eseményeket, és e balsikere után kevésbé rettegven Caesart, barátságosabbnak mutatkozott iránta. Caesar, aki még híjával volt a megszbott terveknek és óvatosságra hajlott, nem merhetett semmit. Szerencsére, egyrészt Caesar udvarlásaul, másrészt igaz gyűlöletből több ilyen küldöttség arra kérte, védené meg Galliát Ariovistustól, a szvévek királyától. Ariovistus az éduókkal háborúskodó szekvánok és arvernók hívására jött Galliába, óriási területeket elbitort és szinte főhatalmat akart gyakorolni Gallia fölött. Caesarnak megtetszett az a gondolat, hogy a germánokat visszakergesse egészen a Rajnán túlra. Mert ebből azután már hímezhetett volna valamit. Kijátszhatta volna magát Gallia szabadítójának, nagyobb jogot szerzett volna a Gallia ügyeibe való beavatkozásra, és Rómában a cimberék és teutonok legyőzőjének méltó öccsül bámultathatta volna magát. Csak egy volt a baj: az elmúlt évben ő maga nyilvánította Ariovistust a római nép

szövetségesének és barátjának, s így semmi tisztes címe nem volt a háborúra. De ezen nem akadt meg. Üzent Ariovistusnak, jöjjön el hozzá, beszélni valója van vele. Mikor aztán fölháborította ezzel a kihívó üzenettel, melyre a büszke barbár azt felelte: jöjjön el Caesar maga, ha beszélni akar vele, — engedményeket kért tőle az éduók és szekvánok javára. Ariovistus elutasította, és Caesar ekkor kijelentette, hogy az éduók érdekében hozott szenátusi rendelet jogán háborút kezdhet Ariovistusszal. Okult az előző háborún és ezúttal nem akart abba a veszedelembe kerülni, hogy útközben eleség nélkül maradjon. Elfoglalván Besançon, a szekvánok legnagyobb és leggazdagabb városát, nem mozdult odább, míg biztos élelmezési szolgálatot nem szervezett, melyet az éduóknak és szekvánoknak kellett ellátniok. Gondja volt arra is, hogy a rosszhiszemű Dumnorix helyébe megbízhatóbb lovasparancsnokot állítson, Publius Considiust, a Marcus fiatal, bátor és eszes fiát. De mikor mindennel elkészült, ime, új és nagyon veszedelmes akadály torlódott elébe. Katonáit, akik nem feledték el a helvétekkel való véres ütközetet s az éhenhalás veszedelmét, melybe az előző ekszpedicióban jutottak, egyenest megrémítették azok a hírek, amelyek a germánok és Germánia felől a besançoni polgárok és kereskedők közt kószáltak. Rémületükben lépést sem akartak mozdulni. Lehetséges az, — mondogatták, — hogy ilyen kevesedmagukkal megtámadjanak olyan rettentő ellenséget? Miből táplálkoznék a sereg

amaz óriási, úttalan ország elátkozott vadonjában? Nem: ez a háború, olyan király ellen, akit a szenátus barátjának és szövetségesének vallott, törvénytelen. Az istenek nem engednék, hogy szerencsével végződjék. Caesar kénytelen volt összehívni tisztjeit és katonáit, visszaverte érveléseiket, megcsúfolta őket, s fölszította hiúságukat, kijelentvén, hogy ha a többiekben nincs bátorság, ő egyedül megy a tizedik légióval. Az legalább nem ismer félszet! Másnap a hadsereg kissé nekibátorodva elindult a Rajna völgye felé. Hét napi menetelés után a Thur völgyébe jutott, s kevéssel odább szemlátómásra Ariovistus seregétől. Caesar, aki merészebbé vált a helvét háború veszedelmeiben, rögtön ütközetet ajánlt. Ariovistus azonban szvévek segítségét várta Germániából s napokig visszautasította. Katonáinak, nehogy a táborbazárkózás miatt türelmetlenkedjenek, azt mondta, a jósasszonyok eltiltották az újhold előtt való harcot. Közben megbolygatta Caesarnek az éduókkal és szekvánokkal való összeköttetéseit, lovascsatározásokkal, hirtelen rajtütésekkel, váratlan kirohanásokkal tartotta katonáiban a buzgóságot, jókedvet, harci tüzet, de sohse ment komolyra. Egyik ilyen rajtütés, úgy látszik, annyira sikerült, hogy — bizonyára Caesar valamely hibájából — kicsi híja el nem foglalták egyiket azon két tábor közül, melyekbe Caesar az eleségről való könnyebb gondoskodás kedvéért a seregét osztotta. Az összecsapás után való napon Ariovistus, — ta-

lán mert nagyon megbízott erejében, vagy mert nem tudta többé visszatartani katonáit, akikben fickándozott a harci kedv és ráuntak a hosszú várakozásra, — amint Caesar nyílt mezőn fölállította seregét, elfogadta az ütközetet. A rómaiak jobb szárnya megroppantotta az ellenséget, de a balszárny nem birt a támadókkal és már-már tágított, anélkül, hogy Caesar a jobbszárnyról észrevehette volna. Szerencsére Publius Crassus, aki oldalt állott a lovassággal és vigyázta az ütközetet, a veszedelem láttára megparancsolta a harmadik, tartalék vonalnak, hogy menjen segítségül. A helvét háború tapasztalatain valamennyien okultak. Az ütközetet így a rómaiak nyerték meg, a szvévek megfutamodtak, tömérdek prédát és rabszolgát hagyva a rómaiak kezén. Ariovistus galliai uralma megtörött. Caesar úgy vélte, ennyi jószolgálat fejében megkövetelheti Galliától a légiónok eltartását, és Labienus vezetésével a szekvánok földjére küldte őket telelni, talán azon a címen, hogy ott jobban kéznél lehetnek jövőre, ha Ariovistus besszuállást próbálna. Aztán visszatért az innenső Galliába, azon reménykedve, hogy ez a második és igazi győzelme visszaserzi majd hírnevét, amelyet Clodius botrányos zsarnokoskodása elpocsékol.

De Itáliában a dolgok csöbörből-vödörbe jutottak. Innenső Galliában Caesar egy megbízásban járó tribunnal, Publius Sestusszal találkozott. Pompeius küldte, hogy végképpen megnyerje Cicero visszahívása ügyének. A

közvélemény olyan parancsolóan követelte a nagy szónokon esett igaztalanság orvoslását, hogy nekik kellett a kezdeményezést kezükbe venniök, ha nem akarták ráhagyni az egész dicsőséget a konzervatív pártra. Caesar kénytelenségből beleegyezett, de azért Cicerot még nem engedhették rögtön haza Itáliába. Az erőszakos Clodius, mikor megtudta, hogy Caesar engedett, Caesar ellen is föllázadt. Egy szép napon mindenek elképedésére azt indítványozta, töröljék el a lex Juliát. Crassus megvetette Cicerot, és az ujját se mozdította érte. Pompeius ebben az ő érett korában is a kíváncsú Julia udvarlásával és a vele mulatozással töltötte idejének javát. Juliához való szerelmében nemhogy cserben nem hagyta Caesart, hanem ő maga szerette volna a visszahivatást is kezdeményezni, de csak olykor-olykor buzdult cselekvésre, akkor is lomhán, kellő energia nélkül. A többiek pedig minden határozást arra az időre hagytak, mikor Clodius tribunságának vége lesz. Clodius tehát lebirta mindnyájukat. Ennyire nem tudtak megküzdeni a demagógiával Itália gazdag, művelt és hatalmas felső osztályai, melyeket pártosakká, önzökké, gyávákká és kételkedőkké rontott a kapzsiság, a kevélység, a fényüzés szenvedélye, a gyönyörűségek szomjúsága. És híján voltak ezek az osztályok a demagógia tengerháborgásai ellen amaz erős gátnak, mely a mai civilizációban olyan keményen védi a tulajdon hibáiktól elgyöngült felsőbb osztályokat: az erős polgári

és katonai bürokráciának. Mindössze Gabinius konzul adott jelt némi buzgóságról, de az sem Cicero védelmében, hanem abban, hogy a maga és a demokratikus párt egy részének gyűlöletét rászabadítsa a tőkésekre. Törvényt fogadtatott el, amely megtiltotta az itáliai tőkéseknek, hogy pénzt kölcsönözzenek Itálián kívülre, s így kényszerítette a tőkét, hogy a félszigeten maradjon és a kamat az adósok javára lejjebb szálljon. Ez általános enerváltság és kedvetlenség közepette Caesarnak Ariovistuson vett győzelmei olyan gyöngé benyomást tettek, hogy semmiféle vallásos ünnepséget vagy cerimóniát nem rendeltek az örömeikre. Lucullus és Pompeius óriási, hirtelen és dús keleti hódításai után Itália követelőző lett s nem indult egykönnyen csodálkozásra minden győzelmi üzenet olvastán. Végre is mit tett Caesar egyebet, mint hogy legyőzte egyikét ama sok barbár vezérnek, kikkel Róma örökös harcot állt a birodalom minden oldalán? Meghódított talán valamely széles területet? vagy jeles várost? vagy prédát ejtett, gazdagot? December 9-én Clodius tribunsága véget ért s minden becsületes polgár megkönnyebbedve sóhajtott föl, hogy végre igazságot osztanak Ciceronak, ki időközben kissé megnyugodva Dyrrhachiumba ért. Csakugyan, mindjárt az 57. év január elsejének fordultával beszéd hangzott el a szenátusban Cicero visszahivatásáról. De valamennyien rosszul számoltak Clodius ellenállásával. Clodius rögtön megkezdte az intrikák és erősza-

koskodások kiméletlen haditervét, s mikor 57 január 27-én a Cicero visszahívásáról szóló törvény a komiciumokban megvitatásra került, bandáival megakadályozta az elfogadását. Olyan öldöklő csata kerekedett, hogy utána szivaccsal kellett fölmosni a Fórumot, amelyet végig elborított a vér.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II.

Gallia anneksziója.

(57-ben)

Caesar a provinciából nem dolgozhatott elég erővel azon, hogy valamiképp végét vesse ennyi zürzavarnak, s megértette, hogy ezek a botrányok hamarosan veszedelembe sodorják őt is, akit konzul korában cselekedett radikális újításaiért a konzervatívek főbűnösnek vádoltak. Ezért az 58-ról 57-re forduló télen újból elő kellett vennie régi tervét: meg kell kísérelnie egy hangos hódítást, nagyságra Luculluséhoz és Pompeiuséhoz fogható, amely aztán feledtetné a botrányokat és a fölfordulást Itáliával. Labienus jelentéseiből már tudta, hogy a római légiók ottidőzése olyan szabad népnek a területén, amilyenek a szekvánok, egész Galliában nagy elkeseredést és veszedelmes nyugtalanságot támasztott. Mire véljük a dolgot? Caesar a jóltévő és szabadító színével jött Galliába, eddig semmi szándékát nem mu-

tatta, hogy a galliai népek fölött való uralomra tör, és a Gallia javára vívott háborúkhöz is úgy kérte, nem követelte az élelmet és katonapótlékot. Most egy télre Galliában hagyta a hadseregét: csak nem akarja kipróbálni a nemzet szófogadását, s az eddig szabad és versengő népek közt csak nem akarja alattomos, lassú hatalombitorlás politikáját kezdeni? A forrongás — Labienus úgy írta — különösen a belgákat fogta el, azt a kelta-germán keverék népet, mely a Rajna, a Schelde, az Oceán és a Szajna között lakott. Ezek a hírek arra indították Caesart, hogy hadjáratot próbáljon a belgák ellen, akik jórészt barbárabbak és harciasabbak voltak a déli és közép Gallia népeinél, a vállalkozás tehát bizonyára tetszenék a gazdagabb és műveltebb nemzeteknek, minők az éduók és szekvánok, s a hadjárat dicsőséges és bőséges hódítássá válhatik. Mihelyt ezt elhatározta, a télen át buzgón előkészítette vállalkozását. Afrikában, Krétában, a Baleári-szigeteken ijáoszokat és parittyásokat toboroztatott, hadseregét megnövelte, innenső Galliában két új légiót szedett és Quintus Pedius vezetésével Galliába küldte. Ő maga kevéssel aztán utánuk ment és a Franche-Comtében találkozott seregével. Onnan eleséggyűjtés után két hét alatt gyors meneteléssel az ellenség területére sietett. A háttáron való hirtelen megjelenésével rá tudta venni a rémókat, hogy behódoljanak neki és információkat adjanak — bizonyára túlzottak voltak, akár ravaszságból, akár félelemből — a belgákról, akik állítólag minden erejüket

összeszedve Caesar ellen, körülbelül 350.000 harcost vihettek csatasorba. Erre a hirre — akár igaz volt, akár hazug — Caesar ösztönös okossága egyszeriben fölébredt. Nyilvánvalóan igen veszedelmes próbának nézett elébe. Azért föl hagyott a rajtütések stratégiájával s iménti gyors tempójában túszokat vett a rémóktól, rábeszélte az éduókat, törjenek be a belgák legerősebb népének, a bellovácoknak a területére, hogy azok kénytelenek legyenek a jószáguk védelmére hazasietni, és nyolc légióval Aisne felé ment. Odaérve, a túlsó parton széles, megerősített tábort ütött, mely a folyóra támaszkodott, s a közeli híd őrizetére hat kohorszot küldött Quintus Titurius Sabinus parancsnoklásával. Várta a közelő ellenséget. A belgák hada nemsokára föl is bukkant. De Caesar, akinek az okossága ébren volt, ütközetadás előtt apró csatározásokban akarta kipróbálni az ellenség és a maga erejét. Mikor aztán ütközetajánlásra szánta magát, nehogy Divico cselvetése módjára oldaltámadás érje, előbb nagy munkával nekilátott a csatamező előkészítésének. Két nagy árkot ásatott, 400 láb hosszúakat, megerősítette őket s közéjük sorakoztatta seregét, hogy az oldaltámadásnak elejét vegye. Kárba-vesztett munka volt: az ellenség egy kis mocsár mögött hadirendbe állott mindennap, akár a rómaiak, de szintén azt várta, hogy őt támadják. Végül is a belgák fáradtak bele az ütközetvárásba, és valamivel lejjebb, a táboron alul megpróbálták keresztüllábalni a folyón. El akarták vágni Caesar háta mögött az összeköt-

tetéseit. De Titurius észrevette a hídról, üzent Caesarnak, aki nagy sietséggel összeszedte a lovasságot, a parittyásokat és ijászokat, s a táborban hagyva légióit, keresztülsietett a hídon, s az ellenséget épen átkelés közben érte. Kövek és nyilak záporával hamarosan visszafordulásra is kényszerítette. Az ellenség, úgy látszott, meghátrált. Caesar azonban egész nap nyugtalanul vigyáztatta a folyó partjait, mert meglepetéstől tartott: este azután hírért hozták, hogy a belgák hada visszavonult. Ez a hirtelen visszavonulás, egyszerű csatározás után, annyira föltűnt Caesarnak, hogy törvetést gyanított és seregét egész éjjel táborában tartotta. Mikor aztán másnap reggel a hír mégis igaznak bizonyult, a lovasságot Quintus Pedius és Lucius Arunculeius Cotta vezetésével, három légióját pedig Labienusszal az ellenség nyomába küldte. Rövidesen meg is tudta az okát e hirtelen visszavonulásnak, mely kurta előrsi csatározás után pontot is tett a rettentőnek vélt háború végére. A bellovacok pár napja hírért vették az éduók otthon való betörésének, s haza akartak térni falvaik védelmére, s az ő tartóztatásuk végett próbálták meg ama támadást a rómaiak összeköttetései ellen. A támadás kudarcot vallott, az eleség is kezdett kifogyni a nagy seregben, a bellovacok elindultak, utánuk a többi népek, s valamennyien rövidesen hazaszéledtek. A hatalmas sereg pár nap alatt szétszóródott.

Caesar ekkor újból merészségre kapott, s észrevette, hogy ha a fáradtságnak és elcsügge-

désnek ezt a pillanatát gyorsan kihasználja, sorra meghódíthatja a törzseket, egyiket a másik után. Tétovázás nélkül a szuesszió nok területére tört, akik még alig hogy visszatértek az ekszpedicióból. Meglepte és könnyedén leverte őket. Ezt a rajtütést sikerrel ismételte az ambiánokon, s még követelőbbé és merészebbé válva, a nerviek földjére lépett. Ezek a belga törzs legharciasabb népe voltak, s olyan barbárok, hogy erdős, mocsaras, félig puszta országukból kiverték az idegen kalmárokat, a görögöket és itálieiakat, amiért bort akartak rájuk árulni, ama gonosz italt, mely elgyöngíti a lelket és erejét veszi a testnek. A nerviek egyesülve az atrebátokkal és a vikomandokkal, az erdőkben rajtütöttek a római seregen, mely biztos magánosságban tudva magát, táborot akart verni éjszakára. Gyilkos csata támadt, melyben magának Caesarnak is úgy kellett harcolnia, akár egy közlegénynek, s a rómaiak tisztára csak ama harci tapasztaltságuk miatt verhették vissza az ellenséget, melyet az előző két évben szereztek. A nerviek meghódolásával most már csak az aduátukok voltak fegyverben. Mikor híret vették a nerviek leveretésének, fölgyújtották a falvakat és egyetlen erődbe vonultak vissza, igen erős pozícióba, némelyek szerint a mai Namur helyén. Caesar ostrom alá fogta őket s az aduátukok rövid idő múlva megadást ajánlottak. Caesar elfogadta azzal a szokásos föltétellel, hogy átadják a fegyvereiket is. Az ostromlottak egy álló napig hordták ki a fegyvereket az erőd-

ből. De rejtve tartott fegyvereikkel éjszaka új támadást próbáltak. A támadás meghiusult, a várost visszafoglalták s valamennyiüket — Caesar szerint 53.000-en voltak — eladták rab-szolgácul a sereg után jövő kalmároknak.

Ennyi vitézi hírű barbár nép gyors legyőzésével Caesar megrémítette egész Galliát, mely egy éve még olyan sikertelennek látta a helvétekkel való harcában, s befejezte első jelentős hadivállalkozását, tömérdek embert alávetve Róma uralmának. Bizonyára szép zsákmányt is szerzett, mert nemcsak foglyokat adott el nagy számmal, hanem pusztításai közben sok nemes ércre is kellett akadnia, melyet a belgák — mint minden barbár nép, még a legszegényebb is — kapzsian gyűjtöttek. De vajjon a győzelmek megindították-e Gallián kívül Itáliát is, amely egy éve olyan hidegen maradt? A hírek, melyek a háború idején Rómából érkeztek, azt a félelmet keltették benne, hogy a demokratikus kormány reményevesztetten rohan a katasztrófa elé. Cicero végre egész Itália lelkes tüntetései közben visszatért, de csak azután, hogy Pompeius a nép 57-beli tribunjai között talált egy nem éppen híres nemesi családból származót, nagy ambíciójút, nyakig eladósodottat, erőszakos, merészségben Clodiushoz hasonlót: Titus Annius Milo, aki a tribuni sérthetetlenség páncéljában és a konzulátus ígéretétől csábítatva, fölfogadott egy banda gladiátort és bérencet. Egyedül e banda segítségével, zendülések, verekedések és vérontás közben lehetett megszavaztatni augusztus 4-én azt a törvényt,

mely Cicerót visszahívta és kárpótlást rendelt. De Clodius, akit földühített Cicero győzelme, nem adta meg magát. Bejelentette, hogy edilnek jelölteti magát a következő évre. Mikor pedig Cicero elfogadtatta a szenátussal azt, hogy öt évre Pompeius legyen a birodalom minden kikötőjének és piacának főfelügyelője és tizenöt legátust neveztesse ki Róma gabonabehozatalának ellátására, mert Rómában gabona szűkén voltak, megpróbálta Pompeius ellen lázítani a népet. Azt kürtölte várossá: Pompeius csinálta a drágaságot, hogy így Róma királyává válasszák. Tribun barátjai segítségével igyekezett meggátolni, hogy Cicerónak visszafizessék elpusztított házát s az újjáépítésnél még a munkásokat is megtámadta. Ezzel a félbosszuval nem érte be, hanem az 56-iki választásokon váratlanul segítségére vitte bandáit a konzervatív pártnak, s rásegítette a pártot az összes prétori és a két konzuli hivatalra. Pompeius attól való félelmében, hogy Clodius a konzervatívok titkos támogatásával megválasztják, Miloval összejátszva, folyton elhalasztotta az edilválasztást. A tőkésék sem voltak megelégedve a demokrata párttal és három vezérével ama háborúskodás miatt, melyet Gabinius és Piso a tőke ellen kezdtek. Piso pénzért sorra kamatleszállítást engedélyezett az adós városoknak, Gabinius pedig semmiben sem adott igazat a tőkéséknek, minden módon gyötörte őket s igyekezett beléjük diktálni, hogy Itália alkalmasabb hely a tőkék fölhasználására, mint Szíria. S mintha nem lett volna elég ennyi

baj: Ptolomaeus Auletes, akit népének forradalma elűzött Egyiptom trónjáról, Rómába jött s kijelentette hitelezőinek: ha a pénzüket akarják, segítsék vissza az uralomra. Pompeius, hogy jól teljesíthesse gabonaszerzési megbízását, szeretett volna jóbarátságba jutni a Földközi-tenger kánaánjának királyával. Vendégül látta házában, s igyekezett kedvére járni. De az egész vállalkozásnak ellene volt a nép is, a szenátus is. A konzervatív párt gyöngé volt és széthúzó, viszont a Caesar alapította fölforgató demokráciát minden erélye dacára az a sors fenyegette, hogy rövid esztendőök alatt kimerül. Egy-két nagynevű vezérét leszámítva, jórészt kalandorokból, szélhámosokból, erőszakoskodókból verődött össze az egész párt. Úgy állt a helyzet, hogy a sokkal gazdagabb, műveltebb és nagyszámú tisztos egyénnel rendelkező konzervatív párt előbb vagy utóbb kegyébe juthat a pártatlan publikumnak, visszaszerezheti a hatalmat, eltörölheti a lex Juliát és boszút vehet a triarkián, főképp Caesaron.

Ideje volt, hogy Caesar valamely merész vállalkozással megakassza Galliából ezt a gyors szétzüllést. Pártjának helyzete kritikus volt, a veszedelem a küszöbön, sietnie kellett . . . Ebben a szorultságában újra megmutatkozott, milyen ellentétes tulajdonságok, megfontolt kitarítás és szárnyaló képzelet, izgékonyosság és egyensúly, óvatosság és kalandozás különös váltakozása volt Caesarnak egész jelleme. A külső ingerek erejétől hol az egyik, hol a másik tulajdonság kerekedett fölül az ellentétén, periodi-

kusan és részlegesen, sosem örökre, sosem teljességgel. A háború első esztendejében és azóta egész mostanáig — ellentétben konzulkorának vakmerőségével, és a vállalt veszedelmek első aggodalmaskodásában — óvatos volt és mindent megfontoló. De most, másfél évvel utóbb, a belgákon vett győzelem, a vezéri képességei iránt megszerzett bizalma, a galliai népek civódásának látta, az az elképedés, melyet hirtelen diadalai okoztak, az a veszedelem, mely hatalmát Rómában fenyegette és az a rögeszméje, hogy Lucullusszal és Pompeiusszal vetélkedjék, az övékhez foghatóan óriási hódítást vigyen véghez, föllengző merészségének új, hirtelen neki-buzdulására váltották okos óvatosságát. A belga hadjárat vége felé szinte váratlanul arra határozta magát, hogy végképpen összegabalyítja a konzervatívpartot, olyan vakmerő cselekedettel, amilyenre senki sem számított: kihirdeti és Rómának is hírül adja, hogy a Rajnáig terjedő egész Galliát annektálta! Itália bámulattal fogja hallani, hogy Róma két évig tartó nagy háborúk után ime alávetette az ő ősi és rettentő ellenségeit, a római demokrácia első Caiusának, innenső Gallia hódítójának művét Caius Julius Caesar másfél századdal utóbb befejezte, és a birodalom új földet szerzett, népeset és termőet, óriásit, mint amilyenek a Lucullus és Pompeius hódította keleti tartományok. Igaz, hogy a hódítás még jórészt csak képzeletben történt meg. Az egész Aquitánia és déli Gallia még szabad, még színét sem látta római katonának vagy hivatalnoknak. Közép

és nyugati Galliában még sok nép nem hódolt meg, sok pedig csak színre. A többiek, köztük a leggazdagabbak és leghatalmasabbak, mint a szekvánok, éduók, lingonok barátságosan fogadták a római tábornokot, mert hatalmas szövetségesnek tudták, de nem mutattak semmi hajlandóságot arra, hogy a római uralmat elfogadják. Kénytelenek vagyunk ezt a történetet tisztára csak a hódítók ránk hagyott bizonyosságai-ból megírni, s így nem tudhatjuk, hogyan fogadták ezek a népek az annekszió hírért. De föltehetjük, hogy ha mindig gyanakodtak is Caesar szándékai felől, most mégis megdöbbenhettek tőle. Főképp azért, mert ez a súlvos cselekedet olyan váratlanul történt, a dolgok és a lelkek előkészítése nélkül. Ám a befolyásolható és állhatatlan itáliai demokráciában a pártoknak és a klientéláknak egyenesen életföltétele volt, hogy ki-ki rögtön való sikerre törjön, hogy a publikumot igyekezzék elkápráztatni a leggyorsabb eszközökkel, ha mindjárt száz veszedelmet fognak is később magukkal zúdíttani. Ezért Caesar, aki annyira bele volt gabalyodva a futó hangulatoknak és erőszakos sarlatánságoknak ebbe a politikájába, arra használta hatalmas elméjét, hogy ez eszközök közül a legvakmerőbbet, e sarlatánságok közül a legnagyobbat eszelje ki. A dolognak szebb színt akart adni és Publius Crassust egy légiójával végigszalasztotta nyugati Galliának a Szajna és Loire közt fekvő országain és sietősen fogadtatta a hódolatát néhány apró népnek, mely gyöngeségében és a belgák legyőzetésén való

rémületében nem mert ellenállani. Servius Sulpicius Galbát egy légióval a Haute Valléebe küldte, a Nagy-Szent-Bernát felé, legyőzni azokat a nemzetségeket, amelyek nagyon drága vámokat szedtek. Így akarta megbizonyítani Itália kalmárainak, hogy nemcsak óriási niacot nyitott nekik, hanem szabad utat is söpört elébük. Aztán a többi légiót télire a karmiták, andok és turónok országában hagyva, innenső Galliába tért vissza, miután világgá kürtöltette, hogy a szenátus most már kinevezheti a tíz biztost, akik római tartományá rendezzék az óriási országot, melynek népeit annyiszor rettegte Róma. Bizonyára úgy vélekedett, Gallia e hirtelen meglepetésre legalább a következő tavaszig nyugton marad, őneki pedig a télen, mikor már egész Itália teleitta magát azzal, hogy Galliát valóban és mindörökre meghódította, bőven lesz ideje helyreütni a maga és a demokrata párt hatalmát. Így hát Gallia római meghódítása, szerzőjének első szándéka szerint mindössze választási fogás volt, amellyel a pártok és klientélák zürzavaros harcának forgatagában befolyásolni akarta Itália szenátusát, politikai férfait, választóit és polgárságát! Végzetes, akaratlan következése volt ez annak a demokratikus forradalomnak, melyet Caesar konzul-sága idején kénytelen volt véghez vinni. Caesar éppen ezekben a napokban volt Európa történelmének „végzetes férfia“, mikor pedig egyébre sem gondolt, csak a konzervatív párt megzavarására. A végzetnek beavatatlan eszköze volt egy óriási munkában. Proklamáció-

jával tudta nélkül hosszú és öldöklő szabadságharcot indított meg, és ebben a háborúban akaratlanul részint kipusztította, részint tönkretette a gallok arisztokráciáját. Elpusztulván az az osztály, mely a kelta hagyományokat megőrizte, a helyébe kerülő új osztályok hamarosan magukra vették a görög-latin műveltséget. Ez a műveltség aztán azon az úton, melyet Caesar a maga tudta és akarata nélkül tört eléje, bevonult az európai kontinens belsejébe, s így megteremtette a létföltételét annak a műveltségnek, melyben ma élünk.

Caesar azonban akkor mindössze a tekintélyét akarta visszaszerezni, melyet követői hibájából, különösen Clodiuséból, elvesztett. És szándéka teljességgel sikerült. Gallia meghódításának híre, mint azt előre látta, egész Itáliát mélységesen megindította. A népet, a középosztályt, a pénzembereket, az intelligenciát és az egész pogárságot, mely rendesen kívül maradt a politikai viszálykodásoknak, s amelyet hiúságán cirógatott a dolog, mert azt hihette, hogy a hódításból is annyit kamatoztathat, mint a keleti háborúból, — a csodálatnak az a rövid, de heves őrjöngése szállta meg, amely akkor periodikusan lobbant föl hol egyik, hol másik személyiség körül. Róma népe szenátorokat küldött innenső Galliába Caesar köszönésére. Sok politikai férfiú, aki mindig a hatalom pártjához szított s az utóbbi évben kemény kritikát ejtett Caesarról, visszaváltozott bámulójává és elébe sietett a tartományba. A szenátus, mint mindig, engedett a közvélemény-

nek, s nyilvános ünnepeket rendelt és tizenöt napos hálaadást, amelyen hosszút addig még nem rendelt soha. A rajongás, mely immár a nagy, nyilvános kérdésekben az ész, a jó érzék, az okosság helyét pótolta, az 57-ről 56-ra forduló télen elkábította és lerészegítette a hiszékeny Itáliát. Nagyon kevesen kételkedtek azon, hogy Gallia csakugyan behódolt. Rövid deliriumra gyúlt mindenki... És Caesar csodálatos hamarsággal fölözött ebből a maga céljaira. A két háborúban üdvös hasznát vette a szabad levegőnek, a testi gyakorlásnak, a tábori élet kénytelen erkölcsösségének. Jóleső csodálkozással vette észre, hogy kényes egészsége derekasabban állta a háború törődéseit, mintsem kezdetben remélte volna. Úgy érezte, folyton betegeskedő szervezetének lomha unottságát elsodorta az egészség vidám és ragyogó hulláma, melyet a cselekvés szabadított rá. Különösen a hispániai helytartóskodása idején súlyosabbra vált epilepsziája javulhatott nagyon ezekben az esztendőekben. Ugyanekkor kiütkezött rajta egy új tulajdonság, amely a nagyemberek közül is csak kevésnek adatik meg: a szellemnek munka közben való könnyű, növekvő, bensőséges fölgerjedése, mely lépést fokozza a test és lélek erejét, a gondolkodás világosságát és gyorsaságát, a képzelet könnyűségét és termékenységét a megtett munka nagyobbodásával. A kieszelésben és cselekvésben való isteni sietség, mely annál jobban nekitüzesedik, mennél részegebbé válik a buzgó ember annak gyönyörűségétől, hogy tulajdon

energiáját gondolatok és cselekedetek áradásává mélyíti, és mennél jobban belelélkedik tulajdon csodálatos erőfeszítésének büszkeségébe. Ő sem nyugovásra jött most innenső Galliába, hanem új és nagyobb fáradozásokra. Bejárta a tartományt, igazságot szolgáltatott és a notabilitások gyülekezetét egybehívta. Éjjelnappal utazott, hogy csak gyorsabban végezzék. Küldöttségeket hallgatott ki, megvizsgálta a sérelmeket, ítelt a pörökben, részt vett az előkelők lakomáin és ünnepein. Fogadta Galliában levő tábornokainak jelentését, gondoskodott a hadseregről, fegyvert, lovat, ruhát rendelt a vele rajzó kapzsi itáliai kalmároktól. Előkészítette az elkövetkező háborúk terveit és katonákat toborzott. Rómából mindennap bőséges postája érkezett, és tömérdek feleletet diktált. Végigolvasta az irodalmi újdonságokat és a római nyilvános és magán események krónikáját, melyet pontosan maga után küldetett. Minden nap fogadott és küldött futárokat Rómába, kérelmezők és beajánlottak nyüzsögték körül, s Rómából látására jött barátait ragyogóan megvendégelte. A fölmagasztosulás, mely minden erejetudó emberben megszülemlik, a belgiai diadal dicsősége, a galliai annekszió sikere és meggyógyult egészségének testi öröme nagyobb buzgólkodásra, biztosabb merészségre sarkalták . . .

Ennyi dolga közben még hozzálátott ahhoz is, hogy újjáalakítsa a demokratikus uralmat, ámbátor az 57. év utolsó és az 56. év első hónapjaiban a párt szétzüllése már a pusztulás felé

rohant, főképpen az egyiptomi botrányok miatt. Ptolomaeus hitelezői, különösképp Caius Rabirius Posthumus, a gazdag bankár, az ő érdekében szőtték a cselet és újabb pénzeket kölcsönöztek, hogy csak királyi pompában élhessen és vesztegethesse a szenátorokat. A szenátus végül csakugyan meg is bízta Lentulus konzult, hogy a hadsereggel kíséresse vissza Ciliciába. De a konzervatív párt mindig is ellene volt az egyiptomi vállalkozásnak és most a szibillák könyveiből — ki tudja, micsoda cselszövésekkel — olyan választ betűztetett ki, amely szerint, ha egyiptomi király segítséget kér, meg kell neki adni, de hadsereg küldése nélkül. S mert a szenátorok nagy része nem merte nyilvánosan megsérteni a szibillák könyveinek népszerű babonáját a Lentulus-küldő rendeletet újból tárgyalás alá vették. Tárgyalás-közben jelentették száz alexandriai nemes követségét, mely azért jön, hogy bevádolja Ptolomaeust és előadja a dolgok igazi állását. Hétről-hétre várják a követséget, de a követség nem jön, a késedelmet százféleképp magyarázzák, egyszer csak kipattan a titok és rettentő hír járja: Ptolomaeus egyenként megölette a követeket Itália útjain, s az orgyilkosok Pompeius házában kapták meg vérdíjukat. A konzervatív párt hevesen tiltakozott, Favonius vizsgálatot kért és bejelentette, hogy a szenátus elé hozatja a követség vezérét, Diot, aki állítólag megmenekült s Rómában Luceius vendége volt. Azonban Diot sem találták s nemsokára azt beszélték, hogy ő is áldozatul esett. Ha Gallia anneksziója nem

szelidítette volna a fölháborodást, Egyiptom szinte végzetszerűen másodszor is gyászossá vált volna a demokrata pártra. De a párt helyzete még így is sötét volt: Cato haza készülődött a cyprusi király kincseivel és rabszolgáival, s Crassus és Pompeius régi civakodásának kiújulása fenyegetett. Crassus, a kétes barát, aki Egyiptomba való küldetését sóvárogta, titokban Pompeius ellen dolgozott, viszont Pompeius előregedett, kifáradt, nagyritkán ment a szenátusba és azzal vádolta Crassust, hogy fölbérelte Clodiuszt az ő meggyilkoltatására. Hosszas viták után a szenátus az 56-ik év januárja első felében úgy határozott, hogy Ptolomaeust kísérelje vissza egy római hivatalnok, de hadsereg nélkül. Ám a visszakísérésért is sokan vetélkedtek. Ambicionálta Crassus is, Lentulus is, Pompeius nyilvánosan nem szólt, nem cselekedett, barátai azonban buzgóan dolgoztak az ő javára. Így jutottak el zavaros viták, kúsza intrikák, ellenkezések és kavarodások közben január 15-ig minden határozat nélkül, mikor is a szenátus üléseit fölfüggesztették a hosszasan halasztott edilverasztások megejtésére. Clodius nemcsak hogy legyőzte Vatiniuszt a konzervatívok segítségével, hanem rögtön utána egész vakmerően violenciával vádolta meg Pompeius védettjét, Milo-t. S milyen nap volt a tárgyalás napja! Milo és Clodius párthivei tömegestől jöttek a Fórumra. Mikor Pompeius szólásra állt Milo érdekében, a clodisták fütyültek. Mikor Clodiusra került a sor, a milonisták prózában és versben gyilkos sértéseket röptet-

tek feléje. A rettentő kavarodás miatt fölfüggesztették a tárgyalást, de egyszer csak, egy pillanatnyi csöndben, Clodius fölugrott s újból kiáltozni kezdett:

— Ki az oka, hogy éhenhaltok?

Kitanított hívei uniszónó feleltek rá:

— Pompeiuus!

— Ki szeretne Egyiptomba menni?

— Pompeiuus!

— Pedig kit kellene küldeni?

— Crassuust!

Az arisztokratikus Pompeius hazarohant, megdühödve és elkeseredve a tömeg inzultusain. Milót nemsokára azután fölmentették, de csaknem ugyanabban az időben fölmentették Clodius kliensét, Sestus Clodius is, akit Milo vádolt violenciával. Fölmentették, mert a bírói székben ülő összes szenátorok a pártjára szavaztak. A konzervatívok most már a triarkia megbuktatásában nyilvánosan segítették Clodius, a féktelen demagógot. Bátorságuk annyira növekedett, hogy kevéssel utóbb, mikor a gabonavásárlásért Pompeiusnak adandó 40 millió szesztercius kérdését tárgyalták, sok szenátor hevesen fölpanaszolta (Cicero szerint olyan volt az egész, mintha népgyűlésen ültek volna), hogy Caesar megrövidítette az államot a szántóföldek jövedelmével s azt kérdezte, nem lehetne-e fölfüggeszteni Caesar törvényét? Cicero pedig azt indítványozta, hogy a kérdésről határozzanak a május 15-iki gyűlésben. Cselekedni kellett. S mert Crassus már fölkereste Caesart innenső Galliában, Ravennában, hogy

tanácskozzék vele, s Pompeius Szardiniába és Afrikába ment gondoskodni Róma eleségéről, Caesar Luccában találkozót adott mind a két-
tőjüknek. Vakmerő tervet eszelt ki, hogy meg-
mentse a demokráciát és hatalmukat a közelgő
bukástól.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

III.

Az imperialista demokrácia.

Gallia meghódítása — ámbátor a híre még korán jött és igaz sem volt — azért indította föl annyira Itáliát, mert kedvező időben történt. Caesarnak jószerencséje volt vele. Éppen mert a régi Itália történetében az imperializmus a mai Európa industrializmusával ért föl, a közfelfogásban csakis a hódító politika következhetett arra a nagy harcra, melyet az ősi és falusias itáliai egyszerűség vívott a görögössé vált Kelet kéjenc, pompázó, művészi és tudományos, egyben túlfinomodott és elfajzott műveltségével. Az ősi latin szellem még nem halt ki, nem: még élt a közép és a felső osztály sok családjában, melyek gazdagságra igyekeztek ugyan, de okos megkülönböztetéssel fogadták az új szokásokat és nem tágítottak az ősi egyszerűség örökön szép és üdvös erénye mellől. Élt, sőt elleneszegült a keleti hóbortoknak, nemcsak a régi jó idők szent emlékével, hanem ép-

pen ama bölcelet támogatásával is, melyet az orientalizmus maga terjesztett el Itáliában. Azonfelül, hogy sok régi filozófus, különösen Aristoteles, kit akkoriban annyira olvastak és tanulmányoztak, ellene volt a fényűzésnek, a szükségletek túlságos gyors növekedésének s az üzleti kapzsiságnak, melynek veszélyeire rámutatott, azonfölül, hogy Varro megírta az ő bölcs értekezését a *Polgári és vallási régiségekről*, a tudomány segedelmével újítván föl a múltnak legtiszteletreméltóbb kincseit, éppen ez időkben kezdett Rómában elterjedni egy misztikus erkölcsi felekezet: az új pitagoreusoké, amely a Kr. e. való utolsó században alakult Alexandriában. Azért kapta ezt a nevet, mert az öreg és szinte mitikus bölcsnek tulajdonított könyveket és erkölcsi tanításokat terjesztett, melyek éppen az itáliai felső osztályokban megfoglyatkozott erényeket hirdették: az istenek iránt való tiszteletet, a szülők tekintélyét, a gyöngédséget, mértékletességet, igazságosságot, és napközben elkövetett cselekedeteinknek esténkint való szorgos, szigorú megvizsgálását. De ez esztendőben mind e tanítások és propagandák alig tudták megszorítani a keleti szibaritaság örületét, amely egész Itáliát tavaszi hóolvadás módjára előntötte. Pompeius keleti hódításai és a közjövedelmek szaporodása, a tőkék bősége és a fölvonulás, melyet a 60—63-as évek válságai után e hódítások szereztek, újból megrészegítették a világbíró demokráciát. Itália most már nem Amazonja vagy Minervája volt a világnak, hanem Bacchánsnője. Aphro-

dite, Dyonisos isten és a Tobzódás a menádok rajával elárasztották Rómát, örjögő, féktelen körmenetekben száguldozták be éjjel-nappal, és ünnepségekre, falánk lakomákra és bujálkodásra csaltak férfit és asszonyt, patriciust és szabadot, rabszolgát és polgárt, szegényt és gazdagot. A munkásegyesületek és választói körök lakomái olyan gyakoriak és óriásiak voltak, hogy lépten-nyomon fölverték Rómában az élelem árát. A gabonának, bármennyit vásárolt is a köztársaság, mindig szükében volt Róma. A külvárosi kertek művelői, az állattenyésztők, a város tömérdek korcsmárosa és borkereskedője, sorra gazdagodtak. Éktelenül meggazdagodott Eurisax, a lisztkirály, Róma főfő pékje, egy obszkurus fölszabadult, akinek óriási kemencéjében rengeteg rabszolga dolgozott. Magának kaparintotta az állami szállítást és talán valamennyi nagy néplakoma, diadalmi és politikai bankét megrendeléseit, és századokig beszédes emlékezetét hagyhatta szerencséjének és gazdagságának: ama furcsa, kemencealakú kriptát, mely még szinte sértetlenül áll a Porta Maggiorén, míg a Juliusok mauzoleumánaak romja is alig maradt. Galliával és az új hódítás-tól remélt haszonnak dicsőséggel és lakomákkal együtt még egy másik nagy csudája volt a közvárosnak: Pompeius színháza. Róma türelmetlenül kukkantott a nagy állványok közé, melyek mögött a görög építészek vezetésével tömérdek lomhamunkájú kőműves keze alól lassan-lassan kikerekedett (a mai Campo dei fiori és mellékutcái helyén) az első római kőszínház,

nem törődve a régi és szigorú törvénnyel, mely a megépítését tiltotta. Pusztuljanak az elmúlt balga nemzedék törvényei! Ha a színház elkészül, Róma ebben is párja lesz a leghíresebb keleti fővárosoknak. A nép olyan büszke volt rá, mint egy diadalra. Máris suttozták egész Itáliában, micsoda nagy ünnepségek esnek a fölavatásakor. A gazdagok, hogy ez ünnepségekig is elmulattassák a szórakozásra, véres játékokra és nagyszerű pompákra éhes népet, egész vagyonokat vertek el rögtönzött színházakra, gladiátorok, muzsikusok, táncosok, színészek, viaskodni vagy mutogatni vásárolt oroszlánok, tigrisek, elefántok, majmok, vizilovak, krokodilok, orrszarvúak beszerzésére. Ázsia és Afrika helytartói állatügynökökké váltak, római barátaik számlájára. Scaurus 58-ban, az edilek ünnepein csaknem egész ázsiai nyereségét ráköltötte, hogy 3000 szoborral, csodálatos siciumi képekkel, 360 legfinomabb márványoszloppal földíszítsen egy 80.000 nézőre készült, fából való színházat, amelyet csak egy hónapra szántak!

A felső osztályok nagyrésze most már vásárolt házasságtörések szemérmetlen promiskuitásában élt, féktelen orgiák, vidám nyaralások, éjszakai, tengeri és városi ünnepségek, éjszakahosszat borral öntözgetett filozófiai és irodalmi viták közt. Ebben a tékozló életben azok az asszonyok, kik nem születtek gyöngéd, de egyben erős erkölcsi ösztönökkel, rövidesen túladtak szemérmességükön és komolyságukon. Könnyelműekké váltak, bujálkodókká és megvá-

sárolhatókká. Tönkretették férjeiket s eladták magukat szeretőiknek, hogy kielégíthessék mohóságukat, melynek ékességek, drága kelmék, pompázó hordágyak, jól fésült és jól öltözött szép idegen rabszolgák és költséges bútorok kellett. Valamennyien belébolondultak a gyöngyökbe és drágakövekbe, miután látták Mithridates ékszereit Pompeius diadalmenetében s azontúl nap-nap után újra megcsodálhatták Jupiter templomában, a Capitoliumon, ahol Pompeius kiállította őket. A férfiak azon vetélkedtek egymás közt, hogy kinek a pincéje van tele a legjobb és legdrágább görög borokkal, kinek van a legbőségesebb és legdrágább halastava, legragyogóbb villája, leggazdagabb könyvtára és legdivatosabb szeretője. Valamennyiüknél rosszabbak voltak az ifjak: cinikusok, kapzsiak, könnyelműek, állhatatlanok, az apai tekintéllyel nem törődők. Mohóan szerették a gyönyörűségeket s a hirtelen, a munka nélkül szerzett nagy nyereséget. Az öt leghíresebb hübelebalázs volt a példaképük: Marcus Antonius, fia annak a préornak, aki 74-ben olyan csúful harcolt a kalózok ellen; Caius Scribonius Curio, fia a jeles konzervatívnek és 76-beli konzulnak, ki a tráciai hadjáratokat vezette; Caius Sallustius Crispus, egy gazdag amiternumi birtokos fia; Marcus Coelius, egy puteolii nagy bankár fia, és Catullus, a könnyelmű poéta. Antonius és Curio annyira jóbarátok voltak, hogy a csúfolódók férj és feleségnek hívták őket, s annyi adósságot csináltak, annyi tobzódást és annyi duhajkodást vittek véghez, hogy Curiot az édes-

apja Antonius elhagyására kényszerítette. Antonius a hitelezői előtt Görögországba menekült, ahol először úgy látszott, észre tér. Tanulásra adta a fejét, de hamar ráúnt s Gabiniushoz ment, aki lovassági tisztté nevezte ki. Sallustius, aki pedig eszes, tanult, művelt ifjú volt, mindenét asszonyokra pocsékolta, és kárpótlásul azt nyerte, hogy barátai elnevezték a szerencsésnek, tömérdek kalandja miatt. Coelius tüzes bámulója volt Catilinának, annyi adóssága volt már akkor, de megmenekülvén a megtorlástól, tovább folytatta a tékozlást. Szeretőjévé lett Clodiának, aztán összeveszett a nővel, aki erre megvádolta, hogy része volt a Ptolomaeus vádlására jött alexandriai követek meggyilkolásában. Catullus, akivel családja szakított kibíratatlan tékozlásai miatt, nyakig volt adósságokban, s elszomorodva Clodia hűtlenségén és egyik fivére halálán (Ázsiában veszett el, nem tudni hogyan), elkísérte Caius Memmius prétort Bythiniába, hogy elfeledje fájdalmait s egy kevésbé megmerítse erszényét. De szíve hamar visszafájt az ő Rómájába, és haza készült. Előbb azonban szerzett pénzével kielégítette egyik fantasztikus fényűzési szeszélyét: a Fekete-tenger egyik parti városában, talán Amastriban, elegáns hajócskát — ma úgy mondanók: *yachtot*, — vásárolt. Csak mosolygana már a tenger, tavaszi fuvalmak kéjes cirógatásán! Akkor ő majd vitorlát bontat bérelt hajósaival, elküldi őket a Márvány-tenger egyik kikötőjébe, és Troasban kisírva magát fivére elhagyott hamvainál, útra kél velük Nicaeából. Nyugodtan, mint egy ki-

rály: a maga hajóján, nem rozzant kalmárhajón, végigjárja Kisázsia partjait, keresztülhaladva a Cycladokon, végig a görög partok mentén, behajózik az Adriába, egészen a Pó torkolatáig, fölvtorlázik a folyón s aztán szárazföldön viteti hajóját a Garda-tóra. A kevés komoly és erényes ifjú közül való volt Marcus Brutus, Servilia fia, de mikor Catot cyprusi vállalkozására kísérte, őt is elfogta az üzleti hév. Megismerkedett néhány itáliai üzletemberrel, akik elárasztották a Keletet, Ariobarcanes királynak és a cyprusi Salamissa városának pénzeket kölcsönzött 48 százalékra, — de úgy, hogy ő nem szerepelt nyilvánosan. Sőt, mivel Gabinius törvénye tiltotta az efféle üzleteket, a szenátusban azon intrikált, hogy olyan határozatot járjon ki, mely a kölcsönt jóváhagyja.

Róma módjára a kisebb városokat, a falvakat, egész Itáliát elfogta az élvezésnek ez a mohósága, ha más-más mértékben is. Az egész nemzetben elhomályosította a jogos és jogtalan, az igaz és valótlan, a bölcsesség és az örület érzékét, s arra ösztökélte, hogy vaktában menjen a jövőnek, minden okosság, előkészület, aggodalom nélkül. Ne legyen más célja, csak minden áron egyre előbbre törni. Esztelen gög, a szerencsééhez való vak bizakodás, veszedelmes hajlandóság arra, hogy a hatalmaskodást és csalást energia bizonyosságának tekintsék, vegyült ezzel a tobzódó dühvel. Mindebből aztán az erőszakos politikának és tékozló adminisztrációnak olesó bámulása szülemlett s az adósságcsinálásnak a réginél is nagyobb és pusztítóbb könnyel-

műsége. Csaknem mindenki hitelező és adós volt egyazon időben: kölcsönadott másoknak, ha volt fölös pénze, kölcsönkért másoktól, ha megszorult. Ilyen módon az egész társadalom oldhatatlan egybekuszálódása volt adósságoknak és hiteleknek, a *syngrapháknak*, mint akkor a hittelleveleket nevezték, melyeket lejáratkor rendszeren megújítottak és épp úgy adtak-vettek, akár ma a címleteket vagy a váltókat, mert a kereslettel szemben olyan kevés volt a tőke, hogy a gyakori készfizetések csődöt hoztak volna. Akinek pénz kellett, iparkodott eladni hitelét egy harmadik személynek, valamely pénzembernek, aki aztán kisebb-nagyobb árcsökkenéssel számította le, a hitel megbízhatósága, a hitelező szüksége és a pénzpiac bősége szerint. A szélhámósok, eladósodottak, kapzsiak minden vesződség nélkül elúzták a hivatalokból a tisztés, józan embereket, mert a legtöbbje undorában önként visszahúzódott. A tömeg pedig látta, hogy a hatalmasok törvénné teszik a maguk tetszését, szeszélyét és kapzsiságát és nagytörését, és ő is bátran napvilágra hozakodott gonoszságával és örültségével, melyek az emberi természettel születnek, s melyeket csak a büntetés vagy a szégyen félelme fojthat vissza.

Caesar megértette, hogy ebben a pillanatban Itália megbabonázva követné azt a pártot s azokat az embereket, akik még jobban nekielkesítenék büszkeségét, kapzsiságát, gyönyörhajszolását. Azt tanácsolta Pompeiusnak és Crassusnak, részegítsék le a Bacchánsnőt egészen az őrjöngésig. Mint minden intellektuális

fajtájú politikus, akinek nem természete az erőszakosság és aki nem egykönnyen gerjeszt félelmet, Caesar is arra a sorsra került, hogy nagy vesztegetővé váljon és ügyesebben tudja meggyőzni az akaratokat a lágy arannyal, mintsem a kemény, rideg vassal. Tudta, a vesztegetésnek nem az a módja, hogy verejtékesen kiimádkoztassa magából a pénzt, hanem hogy könnyen adja, sőt ő maga ajánlja, megkísértve azokat, akiknek segítsége neki használ vagy kell. Már azon a télen is elosztogatta a belga háborúban szerzett pénzét, bőkezűen osztotta a kölcsönöket és segítségeket azoknak a politikusoknak, akik az ő tiszteletére eljöttek Rómából. A szállításoknál az itáliai kereskedelmet és földművelést pártolta, például lovakat is Itáliában vett, pedig könnyebben szerezhetett volna Galliában. A következő évekre még nagyobb dolgokat tervezett. Fokozni akarta a Lucullus által kezdett erőszakos imperiálizmust, nagy hódításokat akart végezni s barátait is ilyenekre ösztökélni. Meg akarta növelni a hadiszállítók, a hadsereg nyomában Galliába özönlő kereskedők, s a katonák és tisztek pénzszerző alkalmait. Nagy munkákat tervezett Róma és Itália számára, Capuában gladiátor-iskolákat a nép szórakoztatására. Pénzt akart ömlesztetni minden társadalmi osztályba. Crassus ki fogja békíteni Clodius Pompeiusszal s mindketten jelöltetik magukat az 55. év konzulátusára. Caesar segítségükre lesz, nagy katonaságot küldve a választás idején Rómába. Konzulátusuk alatt öt évre meghosszabbítják az ő galliai vezényletét s ki-

utalják neki a toborozott légiók fizetésére való összeget azon fölül, melyet a szenátus a háború kezdetén megszavazott. Ez alatt az öt esztendő alatt meghódítja Britanniát és a légiókkal átkel a Rajnán. A konzulátus után egyikük provinciának kapja Sziriát és befejezi Perzsia meghódítását. Ami Egyiptomot illeti, mind a ketten lemondanak és Gabinius kap megbízatást arra, hogy Ptolomaeust a szenátus fölhatalmazása nélkül visszakisérje Egyiptomba, azzal a föltétellel, hogy mindegyiküknek tekintélyes összeget fizet. Caesar valószínűleg 17 és fél millió szeszterciuszt (több, mint négy millió lirát) követelt. Az a férfiú, aki konzul korában jeles törvénnyel igyekezett orvosolni a polgári társadalom örökös betegségét, a vásárolhatóságot, egész Itália megvesztegetésére készült. Caesar nem volt természettől aljas, de viszont annyira sem volt érzékeny, mint Cicero, aki némely skrupulusait akkor se fojtotta el, mikor az érvényesülése éppen úgy kívánta volna. Nagyratörő, izgékony, erős képzeletű ember volt s egész morálja: föltétlen siker, a lehető legkevesebb bajnak árán.

Nem tudjuk, micsoda vita kerekedett Caesar, Pompeius és Crassus között. De föltehetjük, hogy Crassus hamarabb ráállt ezekre a tervekre, mint Pompeius. Egoistákkal, akiknek a szerencse sokszor járt kezére, megtörténik, hogy jóllaknak könnyen és bőségesen szerzett javaikkal, s új kielégülésre vágnak. Féltékenyek a mások sikereire, és kétségbeesetten makacskodnak azon, hogy valamely dolguk, mely egy

vagy más okból lehetetlen, sikerüljön. Ebbe aztán beleölik már megszerzett boldogságukat. Crassus ott tartott, hogy ezzel a gyötrellemel bünhödjék telhetetlen egoizmusáért. Megszerezte Lucullus, Pompeius és Caesar hatalmát és gazdagságát, csak a népszerűségüket nem, mert ehhez nagyon is hideg, zárkózott, a maga javával törődő volt. Pedig teljes életében a népszerűséget sóvárogta, újra meg újra nagy erőfeszítéssel próbálta megszerezni, és nem tudta. Akárhányszor elszánta magát emiatt, hogy megmarad nélküle, s beéri a hatalommal és gazdagsággal. Most, az általános fölhevülésben újra kigyúladt régi mániája. A Lucullus teremtette nagy imperiálista politika túlságos dicsőséget árasztott szerzőjére és Pompeiusra, túlságosan kezdett gyümölcsozni Caesarnak, s az idők fertőző rajongása valószínűekké festette a nagyság legszertelenebb álmait. Crassus nem akart, nem tudott megmaradni a spártai győző egyszerű dicsőségében, mikor a többiek nagyobb dolgokat vittek véghez és mikor mindenki elhitte róla, hogy könnyen utólérhetné Nagy Sándor dicsőségét. Perzsia meghódításának reménye elég volt ahhoz, hogy az egyezséget elfogadja. Azonban Pompeius, aki befejezhette volna a 63. évbéli vállalkozást, de nem akarta, könnyű szívvel átengedte Perzsiát kollégájának, s kezdetben talán ellenkezéssel fogadta a hódító és vesztegető demokráciának ezt az egész tervét. Már kezdett riadozni a demagógiától. Mint annyi jólakott gazdag ember, ő is hajlott arra, hogy mások számára üdvösnek ítéljen egyszerűbb, szí-

gorúbb, okosabb erkölcsöket. De vajjon szakíthatott-e Caesarral és Crassusszal? Szerette a feleségét, a szenátus ellenségeivel volt tele, s Clodius, aki máris igen vakmerő volt, mit nem mert volna azon a napon, amelyen Crassus és Caesar nyíltan az ő megtámadására uszította volna? Megkopott tekintélyét csak úgy aranyozhatja újjá, ha még egyszer konzullá választják, híven teljesíti magtárosi kötelességét s valamely új, rendkívüli vezényletet osztat magának. Egymagában ennyit el nem érhetett. Ezért, ha kedvetlenül is, beleegyezett Caesar javasolataiba.

Caesar 56-ban, akárcsak hatvanöt évvel azelőtt Caius Gracchus, a demokratikus párt fölfrissítésére a kereskedelmi érdekek nagy és hatalmas szövetségét igyekezett a maga személye köré vonni.

IV.

Crassus és Pompeius második konzulsága.

(Kr. e. 56—55)

Kevéssel a luccai találkozó után Caesarnak el kellett fordulnia attól a tervétől, hogy hosszabb ideig tartózkodjék innenső Galliában. Sietve át kellett kelnie az Alpokon. Armorica néhány néptörzse, mely az előző ősszel megadta magát, máris föllázadt. Főkolomposaik voltak a venétek, kik az élelmezésre küldött hivatalnokokat láncraverték. A „megbékített“ tartományban hamar elkezdődtek a lázadások! Az annexió fölzaklatta a gall népeket, különösen a belgákat és a trevireket. Mi több, Aquitania behódolatlan népei is a venétek segítségére készültek, azon való félelmükben, hogy Caesar őket is beleérti a „megbékített“ Galliába.

Caesar, mikor barátai Rómában a konzervatívek megzavarására akkora hévvel dicsőítették Gallia meghódítását, nem engedhetett okot

vagy örvet a galloknak arra a föltevésre, hogy országukat nem tekinti és kezeli minden této-vázás nélkül meghódított tartománynak. Ezért nemcsak 40 millió szeszterciuszi évi adófizetést szabott Galliára, nemcsak a venét lázadás szigorú elnyomására szánta magát, hanem azt is elhatározta, hogy a még független népeket haladéktalanul leigazza. Labienust a lovassággal ráküldte a trevirekre, hogy őket, a belgákat és a rémókat tartsa kordában. Quintus Titurius Sabinust körülbelül tízezer emberrel elküldte a velliak, kuriozolitiek és lesszobiek területének elpusztítására, hogy ezek a népek ne egyesülhessenek a velük szövetséges venétekkel. Publius Crassust azzal bízta meg, hogy nagyszámú lovassággal és körülbelül 4000 katonával járja be Aquitániát és kényszerítse megadásra. A venétek megszelidítésére ő maga vállalkozott. Mert a venéteknek sűrű hajóhaduk volt, elrendelte, hogy hajókat építsenek a Loire-on, s mindenfelől kormányosokat és evezősöket toborzott. A piktonokra és a szantonokra, akik még nem hódoltak meg, de nem tartottak a lázadókkal, ráparancsolt, hogy hajókat szolgáltassanak, s így Róma alattvalóinak nyilvánította őket. A flotta vezérletét Decimus Brutusra bízta, egy ifjúra, akinek apja a 77. évben konzul volt, anyja pedig Sempronia, aki résztvett a Catilina összeesküvésében. Azután hadseregével a venétek területére lépett, mikor a flotta még csak szedelőzködött. De amilyen gyorsan és könnyen ment a dolga Tituriusnak és Publius Crassusnak, olyan nehéz volt a

Caesar sora. A venétek behuzódtak váraikba, melyek a tengerbe nyuló földnyelveken épültek olyan helyzetben, hogy a nagy óceánverés pontos üteme jobban megvédte őket minden emberi munkánál. Dagály idején visszakergette az ostromló seregeket, az apály óráiban elvitte a vizet a tengeri harcra szállt hajóhad alól. Caesar a nyárnak jó részét azzal vesztegette, hogy hiú támadásokat próbált e megvíhatlan, hol szárazföldi, hol tengeri várak ellen, amelyeket nem lehetett megostromolni se földről, se tengerről.

Ezekben a hónapokban a Clodiusszal kibékült Pompeius és a hódítás eszméjébe egyre jobban belerögzött Crassus úrkodtak Rómán, Itálián és a birodalmon. A három hatalmas férfiú megújított szövetkezése egy csapásra újból leigázta a szenátorok többségét, s a konzervatív ellenzéken mindössze néhány nagyon büszke, nagyon konok, vagy nagyon kompromittált szenátor maradt: Cato, Favonius, Domitius Aenobarbus. Cicero is hamarosan tágított. Pompeius Lucából Szardiniába ment Róma számára gabonát keresni és elküldte hozzá öccsét, Quintus Cicerot (akinek Caesar galliai vezérletet ígért) s azt üzente vele, hogy a szenátusban Caesar agrártörvényéről mondott beszéde nem tetszett neki. Cicero könnyen ráengedte magát venni arra, hogy május 15-én, mikor indítványa szerint a szenátusban az agrártörvényekről kellett volna beszélnie, vidékre menjen. Sőt elvállalta azt is, hogy Caesar érdekében fog beszélni a juniusi üléseken, amikor a szenátus azt az indítványt

fogja tárgyalni, hogy küldjenek tíz megbizot-
tat Gallia rendezésére, erősítsék meg Caesart
a Gallia narbonnensis kormányzásában és sza-
vazzák meg neki a négy új légió eltartására
szükséges összeget. A nagy szónok most már
szkeptikussá vált. Ötvenéves fejjel belefáradt
az utóbbi idők zenebonáiba, melyek az ő érzé-
kenységét minden fölindulásnak és heves ráz-
kódtatásnak gyáva rettegésévé növelték. Ked-
vetlensége és az események félreütötték, nem
engedték vezéri sorba a politikában, s már-már
hozzátörődött a nyugalomhoz. Elfeledte politikai
vágyait s érezte, hogy újjászületnek ifjúkori
irodalmi ambíciói, melyeket elhagyott a Varro
pöre után következő esztendőök örvénylésében.
Mint minden ifjú, ő is azon kezdte, hogy füröl-
fáról verseket írt, sőt földijéről, Mariusról kis-
epikus költeményt is szerzett. Összeütött egy
rövid retorikai értekezéskét is, *de inventione*:
száraz, iskolás kompiláció volt az egész. Azután,
hogy Róma egyik legdolgosabb ügyvédjévé és
politikusává emelkedett, már csak alkalmi ver-
seket és beszédeket csinálhatott (minők például
a konzulátusáról szólók), napjai, sőt néha meg-
számlált órái sietségében . . . Csak a szám-
üzetésből való visszatérése után kezdett hosz-
szabb lélegzetű munkát: *de oratore*, ama képek-
kel, stilusával, elbeszéléseivel, megfigyeléseivel
és személyes emlékeivel olyan eleven, szép pár-
beszédet. S a nagy munka nyugodt megírásá-
ban új gyönyörűsége telt, mely hozzábékeltette
a pihenéshez. Azután meg vidékies, polgári
egyenességében úgy érezte, hogy a számüzetésből

való visszahívásért Pompeiusnak hálával tartozik, mely a pártok e szétzüllésében könnyen politikai lekötelezettséggé változott. Miért bántsa meg Pompeiust egy kicsiny töredék haragvó arisztokrata kedvéért, akik a veszedelem napjaiban olyan önzőn magára hagyták, s akik szintúgy tele voltak vétekekkel, mint a másik párt, ha másfélekép is? Caesar, ha sok dologban vétkezett is, nem egyik legnagyobb hadivállalkozására készült-e? Végül az egyetemes példa őt is arra kapatta, hogy egyszerű életmódját némi fényüzéssel himezze, elpuhult, kételkedővé és önzővé vált. Minek vesződjék oktalan gondokkal? Nem üdvösebb-e utánozni Varro nagyurias, erős vidámságát? Ez a gazdag, bölcs és nemes úr, és fürge úszó, aki nem egyszer dobta bele magát a politika rohanó hullámaiba, de sohasem engedte, hogy az ár összecsapjon fölötte és mindig kedvére jött ki belőle, sok hivatalt gyakorolt. Légátus volt a kalózháboruban, ő is megkapta a maga kárpoztló kis millióját s hálás volt érte Pompeiusnak. De egyik klientélához sem kötötte magát s a triarkia hódító politikáját 59-ben szigorúan elítélte. Ezért most visszavonultan élt, csöndesen, a földjei művelését javítgatta, okosan maradi eszméket vallott, s tanulmányaival és írásaival hozzájárult a régi hagyományok jobbik részének följújtásához, s a görög kulturának Rómában való terjesztéséhez. Még pedig abban az alakban, melyet a dilettánsok és dolgozó emberek sietős nemzedéke éppen megkívánt: enciklopédiákkal, összefoglalásokkal, kézi könyvek-

kel. Kilenc könyves nagy munkája, a *Disciplinae*, valóban enciklopédia volt. Szerette a művészetet is. Sokat dolgoztatott Archesilaossal, Róma egyik legelső szobrászával. Többek közt kifagztatott vele márványból egy pompás nőstény oroszlánt, amint hatalmaskodó amorettek körül-fogják s lekötözik: kecses szimbolumául a szerelemnek. Cicero, aki barátja volt, példája követésére szánta magát, s csak két kívánsága volt ezentúl: hálásnak mutatkozni Pompeius iránt és boszút venni Clodiuson, akivel Róma mulattatására gyalázkodások, szidalmak és botrányok párviadalába keveredett. Ezért, bár a luccai megegyezés nem volt inyére, elmondta a szenátusban beszédét *de provinciis consularibus* (a konzulok tartományairól), melyben az akkori divat szerint ő is magasztalta Gallia teljes meghódítását. Azoknak, akik ellene vetették, hogy mire kell új pénz és új katonaság egy befejezett hódítás után, azt felelte, hogy a nagy hadműveletek befejeződtek, de hátra vannak még a háború apró munkálatai. A konzervatív ellenzéket könnyű szerrel legyőzték. Határozatba ment, hogy kiküldik a tíz legátust az új hódítás rendbeszedésére és az 56. év tavaszán a szenátus végérvényesen római tartománynak nyilvánította Galliát. Elhatározták azt is, hogy Pisot az év végén visszahívják Macedóniából, Gabinius sziriai kormányzása 55-ben véget ér, és Szíriát azon év valamelyik konzuljának adják tartományul.

Elközeledett a július, a választások hónapja. Lucius Domitius Aenobarbus már meg-

jelentette pályázatát s mindenki azt várta, hogy Pompeius és Crassus is előálljanak a maguk jelöltségével, melyről a luccai összejövetel óta a közönség közt annyi szó esett. De a napok teltek, s Crassus és Pompeius hallgattak. Hát hamis volt a jelölés hire? Vagy Crassus és Pompeius köpenyt fordítottak? Kis idő múlva a nép két tribunja elkezdte halogatni a választást, vétót szegezve, ahányszor a határidőt meg akarták állapítani. S így hamarosan kitudódott a mesterkedés célja. Az a konzul, aki a választásokon elnökölt, kénye-kedvére visszautasíthatta a néki nem tetsző jelöltséget, Crassus és Pompeius tehát nem akarták, hogy a választás Gneus Cornelius Lentulus vagy Lucius Marcius Filippus elnökségével történjék: mind a kettő konzervatív volt. A pártatlan közvélemény megszólta a két nagyon is ambiciózus jelöltet, s a komiciumok elnöklő konzulja a felsőbb körök nemtetszésén csak bátorságot foghatott, hogy a bukásukra törjön. Ezért Crassus és Pompeius úgy számítottak, hogy a választásokat lárva mögül, a nép tribunjaival elhalasztatják a jövő évig, amikor azután az alkotmány szerint a szenátus által kiküldött *interrex fog* elnökölni a választásokon. Annál nagyobb igyekezettel dolgozott viszont a konzervatívek kis csapata azon, hogy e mesterkedésektől undorodó közönséget fölizgatva, Crassust és Pompeiust az obstrukció elhagyására vagy bevallására kényszerítse. Lentulus a szenátusban különféle módokon próbálta kivenni belőlük, hogy pályázni akarnak a legfelsőbb hivatalra, sőt összehívott

egy nagy *meetinget*, melyen a gyászruhás konzervatív szenátorok jelenlétében zsarnoksággal vádolta Pompeiust. De hasztalan. A pártatlan közvélemény kárhoztatta Crassus és Pompeius békebontó nagyratörését, de amilyen szkeptikus és közömbös volt, csak a maga szórakozásaival és meggazdagodásával törődött. A politikai világban annyira félték a hatalmas hármak haragjának fölgerjesztésétől, hogy sok szenátor még be sem tette lábát a Kúriába. Így azután, minden erőlködés dacára, a hónapok múltak s komiciumokat mégsem lehetett tartani, Crassus és Pompeius pedig továbbra is mímelték, hogy ők nem tehetnek a tribunok obstrukciójáról. A konzervatívek azzal próbáltak bosszút állni, hogy polgárjog bitorlása címén pörbe fogták Lucius Cornelius Balbust, Caesar és Pompeius ügyes, buzgó ágensét. De Pompeius Cicero-t kérte a védelmére és Cicero egy beszédével, mely ránk is maradt, fölmenttette.

Közben a venétek lázadását is leverték, mikor Decimus Brutus végre megjelent a vizeken hajóhadával, melyet jól összeszedtek és elrendeztek, míg Caesar hasztalan igyekezett megostromolni a várakat. A venétek, talán mert lenézték a hevenyészett hajóhadat, vagy mert a hosszú ostromokba belefáradtak s végét akarták a háborúnak, sietve hajóra szálltak. Váraikat kevés őrségre bízták, s ütközetet ajánltak tengeren. Decimus Brutus, bár ifjú és újonc volt, nagyszerűen tudott vezényelni és súlyos vereséget mért rájuk. A venétek annyi embert és hajót vesztek, hogy kénytelenek voltak

megadni magukat. Caesar újból bizonyosságát akarta adni Gallia római tartomány voltának, s az összes előkelőségeket halálra ítélte. Azután a nyár végén a behódolatlan morinok és menápiak ellen kísérelt hadat, de siker nélkül. Ezek a harcias barbárok nem verődtek nagy tömegekbe, hogy aztán a légiók lemészárolják őket, hanem apró bandákban szétszóródtak az erdőkbe és mocsarakba és magukkal vitték a legdrágább kincseiket. Innen aztán portyázva rajta-rajta ütöttek a kicsiny római különítményeken. Közeledett a tél s Caesar megértette, hogy ilyen vad országban nem lesz jó messzire kalandoznia. Elpusztította azt a területet, melyen keresztül vonult, s aztán visszafordult és telelni küldte seregét a föllázadt országokba. Így végződött a háború harmadik esztendeje, sikeresen és sok nyereséggel, mert e megtorlások ürügyével sokat pusztítottak, raboltak. Caesar, a főtisztek (különösen Mamurra és Labienus) s az egész hadsereg ezzel kárpótolták magukat az elmúlt két esztendő szűkösen fizető veszedelmeiért és munkájáért. Mindazonáltal Caesar, aki két esztendei megfigyelés, kutatás, gyakorlat után kezdte kiismerni az országot, egyben elkezdett aggódni azon, hogy a hódítás, melyet ő befejezettnek újságolt, gyatra és ideig-óráig tartó. A váratlan annekszió minden galliai nép közt elnémította a Róma-pártiakat, mert tekintélyüket vesztették. Pedig ha nem akart arra kényszeredni, hogy minden évben zendüléseket nyomjon el, másik ilyen pártot kellett előteremtenie. A nehéz és lassú munkába ennyi teendője közepette rend-

szer és kitartás nélkül fogott, sietve, különféle eszközökkel, amint éppen lehetett. Galliában a vagyon ártó összpontosítása miatt heves politikai harc dúlt a nagyszámú birtokos nemesség és ama kis plutokrácia között, amely ebben a nemességben alakult. Néhány nemes kihasználta sok arisztokrata család eladósodását, és hatalmára kerítette különösen az erősebb nemzeteknél a földek és tőkék javarészét, monopolizálta az adók és vámok bérletét, pénzt kölcsönzött minden osztálybelieknek. Adósaik, klienseik, szolgálók és lekötelezettjeik tömege révén elhatalmasodtak, bőkezűségükkel megvették a szegény nép kegyét, és Gallia régi arisztokratikus köztársaságaiban szinte fejedelmi hatalomra törtek. Gallia tele volt milliomos demagógokkal, akik egészen úgy, mint Rómában Crassus, Pompeius és Caesar, személyes uralmat akartak állítani a maradi nemesség ellen. Gazdagságukkal nagyobb politikai hatalmat szereztek, a politikai hatalommal pedig gazdagságukat növelték, megkaparítva a legjövedelmezőbb bérleteket s haszonlesésből háborúkra uszították a nemzeteket. S a hatalmasabb galliai népek csakugyan örökösen háboruskodtak, valószínűleg e nagyok uszítására, hogy a kisebb népeket adófizetőiké alázzák. Különösen mérges volt az éduók és szekvánok vetélkedése, akik elkeseredetten harcoltak a Saône és jövedelmező hidvámjai birtokáért. Caesar az első esztendőben inkább a konzervatív nemességnek fogta pártját, megakadályozva a helvétek vállalkozását, mely, úgylátszik, ked-

vükre lett volna Gallia nem éppen világos szándékú nagy plutokratáinak. De itt aztán az ő vakmerő oportunizmusával, — melynek annyiszor adta bizonyosságát egész életében, — politikát váltott. Úgy látta, ez a plutokrácia hatalmasabb, mint a hanyatló nemesség, s talán érezte, hogy Galliában is könnyebb lesz az ő temperamentuma és helyzete szerint a kevés demagóggal egyetértenie, mint a konzervatívekkel. Igyekezett összebarátkozni a hatalmasabbjával és kedvezni politikai törekvéseiknek. Bárátjául fogadta Vercingetorixet, az arverniek leghatalmasabb nemesi családjának ifjú fejét. A karmitok királyává emelte Tasgetust, Cavarinust a szenorok és Commiust az atrebátok királyává, és úgy látszik, 58-beli ellenségét, Dumnorixet is az éduók királyává akarta megtenni. Ugyanakkor a *divide et impera* elvének alkalmazásával arra is gondja volt, hogy az éduókat és a rémókat főhatalomra segítse vetélytársaik, a szenónok, a szekvánok és arvernök rovására. Így akarta megerősíteni a római uralmat Galliában. Mindenesetre akármilyen következkésekkel járt is ez a politika, az események Galliában a triarkiának kedveztek. Sőt a fővárosban is, ahol Crassus és Pompeius, mindvégig kulisszák mögöl, el tudták halasztatni a választásokat az 55. évre s olyan interrexet tudtak kineveztetni a választások vezetésére, akiben megbízhattak. Caesar sok katonát szabadságolt, hogy Publius Crassus vezetésével a választásra menjenek: mindazonáltal Lucius Domitius Aenobarbus, akit Cato fölbiztatott, nem vonult vissza. A vá-

lasztás napján hajnalban fölkerekedett, rabszolgák és kliensek kíséretében, versengeni a szavazatokért. Egyszer csak az utca kanyarulatánál bérencek támadtak rájuk, azt a rabszolgát, aki fáklyával ment elől megvilágítani az utat, leütötték, s a kíséretből sokakat megsebesítettek. Domitius megrémült ettől a napnál világosabb figyelmeztetéstől, s haza menekült. Crassus és Pompeius ellenkezés nélkül kerültek hatalomra és azonnal nekiláttak a luccai meg egyezés legfontosabb részének végrehajtásához. A nép egyik tribunja, Caius Trebonius, — egy gazdag üzletember fia, aki hirre akart jutni a politikában, s konzervatívul kezdte, azután Caesar pártjára tért — azt javasolta és a konzervatívek lármás ellenkezése dacára el is fogadtatta, hogy az esztendő két konzuljának Szíriát és a két Hispániát adják tartományul két esztendőre és hadüzenés jogával. A törvény elfogadása után a konzulok azt javasolták, hogy a három Gallia kormányzását újabb öt esztendőre bízzák Caesarra. Ezt a javaslatot botrányok és zavargások nélkül elfogadták, bár Cicero barátságos beszélgetésekkel igyekezett lebeszélni róla Pompeiust. A két konzul rövid vidéki pihenő után áprilisban visszatért Rómába és olyan törvényeket javasoltak, amelyek az ő szándékuk szerint a kor zürzavarát némileg rendbe szedték volna. Crassus a vesztegetés ellen nyújtott be törvényt, Pompeius egy még szigorubbat az apagyilkosság ellen, s egy törvénykezési reformot, mely szerint a bírákat azontúl jobban megválogatták volna. A fény-

üzés ellen is akart javasolni egy törvényt, ami bizonyosága annak, hogy már akkor olyan eszmékre hajlott, melyek lényegében ellenkeztek Caesar páváskodó imperialista politikájával. De Hortensius a javaslat visszavonására bírta egy nagy beszédével, melyben a fényűzést és pompázást a hatalom természetes díszéül dicsőítette.

A reformok azonban semmin se változtatnak. Az állam zürzavara, mint egy vihar, óráról-órára pusztítóbbá vált. Április elején Puteoli kikötővárosban, melyet akkoriban Itália és Egyiptom közvetlen kereskedelmének fejlődésével sűrűn látogattak egyiptomi hajók és kalmárok, különös szóbeszéd keringett: hogy Ptolomaeust egy római sereg visszakísérte Alexandriába. Hogyan történhetett ez, ha a szenátus semmi határozatot nem hozott? És valóban, az eseményről nem érkezett semmi hivatalos híradás. A szóbeszéd mégis igazat mondott, Gabinius a maga szakállára végrehajtotta a vállalkozást. Ptolomaeus, aki beleunt abba, hogy örökösen szórja a pénzt és semmit se kapjon érte Rómától, mint azt Cato megjósolta neki, Ephesusba ment. Ephesusban a luccai találkozás után utolérte Rabirius, s ketten Pompeius leveleivel Gabiniushoz mentek.

Gabinius engedelmeskedett Pompeius rendeleteinek, s beleegyezett abba, hogy elforduljon az arabok és partuszok ellen való háború tervétől, és visszakísérje Ptolomaeust, a szenátus utasítása nélkül. Kikötötte azonban, hogy bőséges kárpótlást kap, és Rabiriust kinevezik Egyp-

tom pénzügyminiszterévé, a király itáliai hitelezőinek biztosítékául. Az 56. év vége és az 55. eleje között Gabinius csakugyan betört Egyiptomba s visszahelyezte a trónra Ptolomaeust hadseregével, melyben ott harcolt Antonius is. Elképzelhetjük a konzervatívek tiltakozását. De nemsokára még nagyobb fölindulást keltett az a gyorsan szétfutó hír, hogy Crassus mint Szíria helytartója meg akarja kísérelni Perzsia meghódítását. Crassus egész nyiltan elkezdte a háborúra való készülődést, katonákat toborzott, tiszteket válogatott, ügyeit hosszú távollétre rendezte és pontos leltárt vett egész vagyonáról. Megállapíthatta belőle, hogy meghuszonnegyszerzte azt a 300 talentumot, amelyet apjától örökölt, s hogy egész vagyona 7000 talentum, ami körülbelül 20 millió koronát érne ma. És mégsem volt megelégedve. Sőt. A szertelenségre való egyetemes hajlandóság, az idők ragadós büszksége, vakmerősége és buzgólkodása, az újból fölkapott s annyi évi pihenő után a készülődések buzgalmában fölmagasztosult régi ambíció, és azok a hízlekedések, melyek mindig körülrongják az örültségre készülődő nagyurak fülét, természete ellen való hetykeséget támasztottak ebben az öreg emberben, aki eddig olyan vigyázatos volt. Fölül akarta mulni Lucullust, aki az elmúlt évben szeliden lehúnyt, mint egy gyermek, aggkori agylágyulásban. Meg akarta járni Nagy Sándor útját egészen Indiáig. Meg akarta hódítani a kerek világot. A publikum lassan-lassan nekibuzdult, az ifjak tiszteknek jelentkeztek, többek közt Caius Cassius Longinus,

aki közben elvette Servilia egyik leányát s így sógorságba került Brutusszal. Csak a töredék konzervatív párt volt nyíltan ellene a hódító politikának, hogy tengelyt akaszthasson az imperialista demokráciával, s előre jóslgatta: a háború pusztulással fog végződni, olyan messze van, olyan ismeretlen Perzsia és olyan rettentő az ellenség. Azt hangoztatta a párt, hogy a háború igaztalan, mert a partuszok nem adtak rá okot. Rómában már jó ideje nem hangozott el ilyen érvelés. De egyik pártban sem vetettek számot komolyan a vállalkozás nehézségeivel.

Caesar még annyit sem nyugodott, mint Crassus és Pompeius. Az 55. év tavaszán visszatért túlsó Galliába és Britannia meghódítását akarta előkészíteni, de ebben megakadályozta beözönlésével két germán nép, az uzipétek és tenkterek, akiket a Róma-ellenes gallok pártja valószínűleg titkon arra biztatott, hogy keljenek át a Rajnán. Ezek a hordák, úgy látszik, nagy számban voltak. A siker sietségében Caesar is túladott lelkiismeretén. Nem akarván nehéz háborúba keveredni ekkora ellenséggel, becestelen módon vett rajtuk győzelmet: színlelt békealkudozásokkal tartotta őket, s hirtelen rájuk támadt. Azután a Rajna völgyén fölfelé elhatolt egészen a mai Bonn helyéig, tíz nap alatt hidat veretett és sietve végig kalandozott a szvévek és szikamberek területén. És csak ekkor, az évszak hanyatlásakor készülhetett gyors britanniai kikötésre két légiójával, ami a következő évbeli hatalmasabb hódítás előkészülete volt. Rómában ezek a hírek óriási lelkesedést gyúj-

tottak, bár a vállalkozás nem volt éppen fontos. Azt beszélték, Caesar 300.000 germánt legyőzött. Különösen a Britanniában való kiszállás tűnt csodálatosnak. Caesar is édeskeveset tudott indulása előtt Britanniáról. Rómában meg éppenséggel senki se tudott semmit, de már mindenki arról a tenger kincsről ábrándozott, mely a messze szigeten van s a szédítő vagyonról, melyet ott szereznek. Ennyire esztelen és gyerekes a népies imperializmus minden korban, s ennyire tudott Caesar ahhoz a művészethez, hogyan kell a tudatlan és békés tömegeket messziről kápráztatni, olyan vállalkozásokkal, melyeket a távolság óriásiakra és hősiekre nagyít! A tobzódó Róma nem gondolkozott többé, csak szórakozni akart, fölizgulni, megittasodni, s erre minden ürügy jó volt. Nyár utoljában végre leszedték a Pompeius színházának állványait, s az óriási, pompás, ragyogó márványépület megigézte Rómát. A közsínház építését törvény tiltotta s ezt a törvényt Pompeius úgy játszotta ki, hogy a *cavea* tetején egy kis Vénusztemplomot építtetett. Így aztán azok a márványpadok, melyekre a nézők letelepedhettek, a kis templomhoz kigyózó óriási lépcsősornak látszottak. Szemközt volt a színtér. Mögötte egy oszlopfolyosó, ahova a nép bemenekülhetett, ha zápor szakította félbe a játékot: óriási négyszögletes portikusz, hatalmas oszlopokból. Képek és szobrok ékesítették: Polignotus festményei, a Pompeius által legyőzött népeket jelképező szobrok, s a hagyomány szerint ott állt az a szobor is, Nestor fiának, Apolloniusnak

műve, melyből a Torso del Belvedere nevű csodálatos töredék maradt ránk. A portikusz egyik részén zárt oszlopok gyönyörű termet fogtak körül, Pompeius Curiáját, melyben akár az egész szenátus összegyűlhetett. Nagyszerű ünnepségek között avatták föl ezt az első monumentumot, Róma birodalmi nagyságához valóban méltóat. Többek közt vadállatokra is vadásztak, s a megsebesült elefántok olyan emberi hangon trombitáltak el fájdalukat, hogy az a közönség, amely fórumi veszekedésein egymás torkát elvagdosta és boldogan nézte a gladiátorok vére folyását, elérékenyült rajta. Az ideges érzékenységnek, mely Rómában terjedni kezdett, furcsa szeszélyei voltak!

A konzervatív párt annál összébb zsugorodott, mennél makacsabbá vált, de nem hagyta abba a küzdelmet. Elkeseredetten harcolt az októberi választásokon és vitte is annyira, hogy Appius Claudius, a Clodius bátyja és Pompeius barátja mellé Domitius Aenobarbust adhatta konzulnak az 54. évre. Prétornak választotta Caius Alfius Flavusszal, Caesar barátjával és Servius Sulpicius Gallával, Caesar tábornokával együtt Catot és Publicus Serviliust, az izaurok legyőzőjének fiát. A nép által Caesar győzelmei alkalmából rendezett tüntetésekre azzal felelt, hogy Catóval, a történelem legfélelmetlenebb népgyűlölőjével indítványt tétetett: adják ki Caesárt az uzipéteknek és tenktereknek a népjog megsértése miatt, mint az a régi idők vallásos, szigorú Rómájában szokás volt. A párt még ennél nagyobb merészségre is elszánta magát.

Crassus katonákat toboroztatott Itáliában, hogy Gabinius légiói mellé sorozva őket, elég nagy sereget gyűjtsön vállalkozásához. S mert nem akadt elég önkéntes, a kötelező sorozásokat is elrendelte, olyan tapintatlan sietséggel, amely a katonáskodástól immár elszokott Itáliának nagyon is brutális volt. Ezek a sorozások akkora elégedetlenséget támasztottak, hogy a konzervatív párt két tribunnal, Caius Ateius Capitolával és Publius Aquilius Gallusszal be merte tiltatni őket. De a türelmetlen és haragvó Crassus ezekre e cselszövésekre még jobban sietett és eltökélte, hogy már novemberben utra kél. Ateius — mit tehetett mást? — aznap, mikor Crassus kíséretével és Publius fiával, akit Caesar egy galliai lovasezreddel küldött hozzá, kivonult Rómából, elkísérte egészen a Pomeriumig s elhalmozta szitkokkal és rossz kivánságokkal. A büszke bankár, akit ambíciója egészen elragadott, szemét se rebbentette szavára. De hadserege aligha volt olyan állhatatos, mint ő; újonc katonái, akiket erőszakkal hurolt magával messze kalandra és akik kedvetlenek voltak és félték a veszedelmeket, bizonyára megrökönyödtek tőle. A háború menete és Itália folytonos katonai hanyatlása — az ország már inkább csak biztonságban élvezni szerette a hódításokat, mintsem véghez vinni — erre a föltevésre bátorítanak.

V.

Az imperialista demokrácia első csalódása. Britannia meghódítása.

(Kr. e. 54-ben)

Ez az öreg ember, aki hatvan éves fejjel újra páncélt öltött és kardot kötött, hogy hosszan bőjtöltetett dicsőségvágyát jóllakassa, sietőre fogta dolgát. Egyenest, kerülő nélkül Perzsia meghódítására kelt. Zablyáját rágó öregkori türelmetlensége, az a kivánság, hogy hamarosan visszatérhessen Rómába a siker élvezésére, a sikerbe vetett vak bizodalma — az idők, a hatalom és a szerencse oltották belé — mind arra ösztökélték, hogy zsinóregyenest, minden ügyeskedő és hosszadalmas vargabetű nélkül szembeszálljon még a legnagyobb akadályokkal is. Brundisiumba érkezével mindjárt tengerre akart szállni, a rossz időjárás dacára is, s az átkelésen csakugyan sok hajót és embert veszített. Dyrrhachiumban kikötött, s on-

nan késlekedés nélkül, télidőben, Epiruson, Macedonián, Thracián keresztül Bosporus felé menetelt, nem gondolva azzal, hogy ezek a végzetes, sietős téli menetelések elcsüggesztették amúgy is kedvetlen ujonc katonáit.

Caesar, sokkal előrelátóbban, a következő évre halasztotta a Britanniába való betörését. Ez időtájt, az 55. év végén, Itáliába jött, de előbb kieszelt egy új hajótípust és a télre elrendelte több ilyen hajónak az építését. Míg a katonák fűrészelt, gyalut fogtak, Mamurra és ama tisztek igazgatásával, akik valamelyest értettek az ácsolás mesterségéhez, ő maga Illyriába ment, majd innenső Galliába, összehívni a helyi gyűléseket és fogadni a Rómából jött kérelmezőket, akik segítséget kértek a következő választásokra, vagy tisztséget a készülő háborúban, vagy pénzt. A háború kezdett jövedelmezni és Caesar bőszes pénzzel rendelkezvén, kielégíthette fényűző és pazarló ösztöneit. Nagy összegeket küldött Rómába, Balbusnak, vagy másik hűséges ágensének, Oppiusnak, hogy bocsássák a megszorult szenátorok rendelkezésére. Pompázó villákat építtetett. Itáliában földeket vásárolt és drágaköveket, képeket, szobrokat, régi műtárgyakat, rabszolgákat. Megszemélyesítője lett a merkantilis szellemnek, mely rabló és tékozló, pusztító és alkotó erejével végigtarolta a világot, szétzüllesztette a családot, fölforgatta az államot, és Itáliát új kulturával ékesítette. Gallia kincseivel különösen Pompeiust akarta utánozni Róma szépítésében, kielégítette a közluxusra való egyetemes hajlandóságot, és mun-

kát adott a bérlőknek és munkásoknak, kik közt annyi volt a választó. Megbízta Oppiust és Cicerot, hogy bővítsék ki a szűkös Fórumot, s erre a célra vegyék meg azokat a magánházakat, amelyek észak felől, a Capitolium tövében, közreszorították a komiciumot. Meghagyta nekik, hogy alkudozás nélkül fizessék meg ezeket az ócska barakkokat gazdáiknak, s erre 60 millió szeszterciuszt ráköltött. A nép a törzsek komiciumaira még mindig karósövény mögött gyült össze a Mars-mezőn, s a karókhöz hurkolt kötelekkel annyi részre osztották a sövényt, ahány törzs volt. Az egész egy birkaakolhoz hasonlított. Azért Caesar a tárgyaló nép számára nagy márványpalotát akart építtetni, a *saepa Juliá-t*. Óriási négyszögletes épületnek tervezte, homlokzata a mai palazzi del Corso vonalának felelt volna meg, a Piazza del Popolóról jövőnek jobb kéz felől, a Sciarra-palotától egészen a Piazza Veneziáig. Ezer lépés hosszú, nagyszerű portikusz fogta volna körül s nagy közkert díszítette volna. Erre a munkára is össze kellett válogatnia Ciceronak és Oppiusnak az építészeket s az építést bérbeadniok és vigyázniok . . . Caesarnak különös gondja volt arra is, hogy az összes piacokon drága áron megvásárolja és a foglyok közül kiválogassa azokat a rabszolgákat, akiket hasznosaknak vélt. Nagy személyzetre is volt szüksége, könyvelőkre, titkárokra, íródiákokra, futárookra, adminisztrátorokra, építészekre, fölvigyázókra és szolgákra, hogy a kormány hatalmas pénzeit és magánvagyonát kezelhesse, az óriási tartományt kormányoz-

hassa és gondoskodhassék a seregekről, a politikai cselszövésekről, a közmunkákról. Személyzetét úgy vásárolta össze minden országban, és szétosztotta Rómába, Itáliába, innenső és túlsó Galliába, a városokba, a légiók mellé, az utak mentén, ahol csak szükségét látta. Lasanként tőkéletesítette őket, ellenőrizvén valamennyiüket, még a legutolsó rabszolgát is, a legapróbb dolgokig. Előléptetések lépcsősorát állapította meg, s a fizetségnek sűrű változatait: egyszerű kosztkvártélytól pénzfizetségig, fölszabadításig, házak, földek és tőkék ajándékozásáig, és kegyetlen büntetésekkel rettentő fegyelmet tartott. Egyszer egy Germániában foglyul ejtett fiut besorozott az alacsonyabb házi cselédség közé. De mikor megtudta egy napon, hogy a fiu az ételmaradékot uzsorára adta ki társainak, s valamelyes nyereséget próbált öszszekuporgatni rajta, azonnal előléptette alsóbb cselédi sorból az adminisztrációba. Ugy gondolkozott, hogy egy ilyen koránkezdő uzsorás, ha nem a keresztben végzi, sokra viheti még. Nem is csalódott.

Az 54. év tavaszán Caesar visszatért Galliába, és sok új tisztet vitt magával, köztük Cicero öccsét, Quintust is, aki azért csatlakozott hozzá, hogy elkísérje Britanniába, a kincsek országába! Ugyanekkor Crassus, áthaladván a Bosporuson, az 54. év első hónapjaiban észak felől Sziriába lépett, fölmentette Gabiniust a vezénylet alól, és arra készült, hogy hadüzenet nélkül betör Mezopotámiába. Pompeius pedig elküldte legátusait Hispániába, s ő maga Róma

közelében maradt, annak az örvével, hogy a főváros eleségéről gondoskodik. Valósággal pedig azért, mert a klikk nem vélte alkalmatosnak, hogy mind a hárman távolmaradjanak Rómától, ahol a kicsiny konzervatív párt a demokraták féktelen imperializmusa ellenében most már Róma elnyomott népeinek pártfogójául szerepelt. A konzervatívek szalonjaiban sokat panaszkodtak Caesar brutális rablásain, a tisztek hirtelen és botránysos meggazdagodásán, főképp Labienusén és Mamurráén. Azt kérdezték, vajjon a demokrata imperalizmus hősei egyébre sem törekszenek-e, mint vagyonok rablására és fölhajtására? Igyekeztek költögetni a nemzet elszunnyadt erkölcsi érzékét. De a nemzet most a reménységek és vágyódások ragadós fölbuzdulásától elragadtatva pénzt, hódítást, ünnepséget akart. Britanniát és Perzsiát már meghódítottak tekintette. Már tékozolta vagy fölhasználta a kincseket, melyeket majd ott szereznek: könnyelműen adósságokba verte magát. Csudálta Caesart, Crassust és Pompeiust, de különösen Caesart. Ő volt e pillanatban a legnépszerűbb, a „páratlan vezér“, mint bámulói nevezték, az a férfiú, aki felé minden szemek fordultak, s akiről jót vagy rosszat, de mindenki beszélt. A gyönyörökre és pénzre mohó időkben mindig elgyöngül a jellem, az emberek nem bírják ki sokáig, hogy kisebbségben maradjanak s büszkén kitartsanak a maguk igaza mellett. Könnyen váltogatják véleményüket és érzéseiket. Most is csak néhány konok vagy nagyon kompromittált férfiuban volt annyi erő,

hogy nem szédült a triarkia bámulására, mely mintha csodálatos és örök sikerekre lett volna kiszemelve. A többiek mind engedtek, ahogy teljességgel engedett Cicero is . . . Crassus még utrakelése előtt ki akart vele békülni. Pompeius sokszor kimutatta, milyen nagyra tartja őt. Caesar pedig egyre inkább szerette volna teljesen megnyerni az itáliai demokrácia legnagyobb szónokát és íróját, fényesen bánt az öccsével, s ügyesen cirógatta irodalmi hiúságát, földicsérve írásait, melyeket Cicero neki elküldött, s megkülönböztetően bánt mindazokkal, akiket Cicero beajánlt nála. S ez a burzsoá, aki mindig remegett attól, hogy a nagyok lenézik s még ebben a korban is meleg és őszinte volt barátkozásaiban, megindult ennyi hizelgésen és jóakaraton. Buzgó hálát és gyöngédséget érzett a három nagy önző iránt, akik érdekből ilyen jól bántak vele, és őszinte nekibolondulással igyekezett kimutatni irántuk való köszönetét, dicsérni őket, kedvükben járni, s azzal áltatta magát, hogy igazán szeretik. Néha azonban őt is fölzaklatta egy-egy túlságos botrány. Így például arra gondolt, hogy Gabiniust bevádolja a szenátusban. De most már inkább óhajtotta a nyugodalmat, a mások szkepticizmusa átragadt ő rá is, érezte mindenek hiúságát, s nem avatkozott a dolgok folyásába. Nyughatatlan munkaszomját fórumi védelmekkel és sokoldalú irodalmi munkásságával verte el. Ezidőben kegyeletes dologban fáradozott: rendezte a Lucretius kézíratait, aki az előző évben megölte magát búskomor-

ságában, melyet, úgy látszik, a szerelmi italok túlságos élvezése még csak rontott, s költeményét töredékben hagyta. Mi több: Caesar britanniai cselekedeteiről költeményt akart írni, és elvonult elmélkedni és megírni — akadémikus vigasztalása minden eszes államférfiúnak, aki lemaradt a hatalomról és szeretne visszakerülni rája — nagy politikai könyvét, a *De Republicá*-t. Ebben akarta kifejezni azokat az eszméit, melyeket a régi filozófusok tanulmányozása, a jelen dolgainak megfigyelése, a kortársakkal való eszmecserék támasztottak agyában. A tiszta demokrácia akkor vonaglott az utolsókat Rómában, arisztokrácia nem volt többé, és a monarkiát annyira gyűlölték, hogy senki sem merte komolyan ajánlani a jelen bajainak orvoslására. Maradt a monarkia, arisztokrácia és demokrácia aristotelesi összebékítése: a köztársaságban egy legfőbb hivatalt szervezni, és időről-időre választás szerével egy kiváló polgárra bízni, akit bőszéges jogokkal ruháznának föl és aki tiszteletben tartatná a nép és a szenátus minden törvényét. Mind e nagyszabású elmélkedések közepette Cicero olyan buzgóan adta az elegánsat, hogy egyik politikai beszédében szemére hányta Pisonak, amiért disztelen házat visz, kevés és piszkos cselédséget tart, amely minden szolgálatát végzi. Pénz dolgában is megbarátkozott az idők könnyelműségével. Caesar ügyesen kivárta azt a pillanatot, mikor megszorult s tekintélyes kölcsönt fogadtatott el vele.

Hasztalan ontotta a konzervatívek segít-

ségére fulánkos jambusait Catullus, az állhatatlan. Mikor visszatért Rómába, végképpen szakított Clodiával, keserű és bánkódó költeményben mondott búcsút neki. Azután tárgyat, stilust és versmértéket változtatott. Az alexandriaiak tudományos, mitologikus, mesterkelt költészetére és a konzervatív politikára adta magát. Vad galliambuszokban írta meg ama sajátságos 63. énekét a Cybele-tisztelet tobzódásairól, megírta Thetis és Peleus nászénekét, és gyilkos versikékben fejezte ki a konzervatív szalonok Caesar, Pompeius és főembereik ellen érzett dühét, nem törődve azzal, hogy annak a tartománynak, melyben édesapja lakik, Caesar a helytartója. Vidéki ifju létére túlarisztokratikus érzéseket mimelt, szemben a diadalmas demokráciával, mely most már a legnagyobb hivatalokban is összekavarta az osztályokat.

— Már Vatinius is esküszik, oly szent igaz, hogy konzul léssen! Mi marad egyéb neked, ó Catullus, mint a halál?

De az egészsége oda volt, s már olykor-olykor sötét elbúsulás bántotta, miközben verseinek javarészét egy kis kötetbe gyűjtötte össze és Cornelius Neposnak ajánlotta:

— Gonoszul van, ó Cornificius, a te Catullusod, gonoszul van és csupa jaj . . .

Már a tavasz kezdett nyárba fordulni. Crassus hadüzenet nélkül betört Mesopotámiába, és elfoglalta különböző városait. Caesar még mindig késlekedett a britanniai betöréssel, és Rómában már kezdődtek a választási mesterkedések. Tömérdek jelölt vetélkedett a külön-

böző hivatalokért, s nem kevesebben, mint öten a konzulátusért: Caius Memmius Gemellus, Caesarnak hajdan volt ellensége és most a választásokon kegyeltje; Marcus Valerius Messala, régi családból való nemes, a konzervatívok kedvére való; Marcus Aemilius Scaurus; Caius Claudius, egy másik testvére Clodiusnak, ezidőben ázsiai helytartók, és Gneus Domitius Calvinus. De a jelöltek számánál még nagyobb rémületet és botrányt keltett az ambíciók és vágyak vad csatája, amely egyszerre kirobbant. Soha ekkora tombolást Róma nem látott. Valamennyi hivatalnok pénzt kért a versengőktől segítség fejében. A két konzul rendes szerződést kötött Memmiusszal és Calvinusszal, és segítségüket vállalta annak kikötésével, hogy megválasztásuk esetén ravasz hamisítással a konzulok kezére játszik azt a tartományt, amelyet akarnak. Ha pedig megbuknának, 400.000 szeszterciuszt fizetnek nekik. A korrupció nemsokára fölülmulta a legörületesebb pénzpocsékolást, melyről csak emlékezet tudott. Néhány jelölt korrupcióról vádolta meg vetélytársát, és most már mindenki élt ezzel a fenyegetéssel, s rövidesen valamennyien pör alatt voltak. A tisztas emberek elképedve nézték ezt a poklok tivornyáját; senki sem hitte volna, hogy a merészség, a kapzsiság, az ambíció és a lelketlenség egyszerre ilyen örült versenyfutást kezdjen. De az elképedés nem gyógyította a bajt, sőt a komiciumok közeledtével a vádaskodások, rágalmak, fenyegetések dühösebbekké váltak és a korrupció orcátlanabbá. A pénz megdrágult, any-

nyira szórták mindenfelé. A rágalmakra hamarosan verekedések és gyilkosságok következtek. A jelöltek és klikkjeik őrjöngve rohanták végig a várost, a választás mézszárlásnak ígérkezett, sokan diktátor kinevezését óhajtották utolsó mentségül! De senki sem tett semmit a jelöltek viselt dolgai ellen, mindenki csak panaszkodott. A hozzáférhetetlen, könyörtelen Cato, aki ez évben prétor volt, a tribunjelöltekkel félmillió szeszterciuszt tétetett le kezéhez, s azzal fenyegetőzött, hogy aki a választókat megvesztegeti, annak a pénzét elkobozza. Pompeius, a politika főuri dilettánsa, undorodva és fölháborodva, de engedte a dolgokat zajlani. A szenátorok nem akartak veszedelmes kezdésekbe bocsátkozni s hosszú és szorgalmas üléseiken nem tudtak egyezsége jutni. Aztán bekövetkezett a nyári hőség is, melyet nem bírtak már eltűrni a fagyot-hevet viselő régi rómaiak unokái, mindenki azt panaszolta, hogy soha ekkora melege nem volt, hogy villára kell menekülnie. A szenátus szeptemberre halasztotta a konzulválasztást. Azon reménykedett, hogy amíg a tömérdek pört letárgyalják, közben engedni fog a választások láza is.

Cicero szintén elment hüsölni Arpinumba, és közben fölügyelt egy szép villa építésére és egyéb fontos munkálatokra, miket öccse, Quintus rendelt, aki Caesarral Galliában volt. Cicero gyöngéden szerette öccsét, s nagyon aggódott a britanniai hadjárat miatt, mely, úgy látszott, rövidesen megkezdődik, s mely felől folyton híreket kapott Caesar főhadiszállásáról. Ret-

tegte a viharzó, a Földközi-tenger fiainak félelmetes Óceánt, rettegte az ellenséges országban való partraszállás veszedelmeit. De vajjon megtörténik-e egyáltalán a hadjárat? Július elején Quintus azt írja, Caesar majdnem letett az eszméről, mert kitudódott, hogy a britannok nagy buzgósággal készülnek a védekezésre és hogy a hódítás nem jövedelmezne sem tömérdek nemes ércet, sem értékes rabszolgákat. Azonban — Quintus vagy nem tudta, vagy nem merte megírni — más oka is volt Caesar habozásának: Gallia bizonytalan állapota. Alig tért vissza Galliába, már rövid ekspedícióra kellett mennie a trevirek földjére, akik a diétára nem küldtek megbizottakat. Az ország éppen polgárháborúra készülődött Cingetorix és Indutiomarus vetélkedése miatt. Mind a ketten a főhatalomra törtek. Caesar Cingetorixet nevezte ki és Indutiomarust hódolásra kényszerítette, de ezzel maga ellen fordította Indutiomarus pártját. Ezenfelül az egész galliai nemesség olyan keletlenül tűrte az ő beavatkozásait, adókövetéseit, monarkikus politikáját, hogy kénytelen volt a legfőbb gallokat magával rendelni Britanniába, nehogy alattomban ártalmára törjenek. De ez a rendelkezése újabb elégedetlenséget támasztott. Dumnorix fölbiztatta a gall nemességet, hogy ne fogadjon szót, s rájuk ijesztett, hogy Caesar valamennyiüket el akarja veszíteni útközben. Caesar ezen a lappangó elégedetlenségen gondolkozóba esett és egy pillanatig habozott, hogy átmenjen-e Britanniába? De aztán útra ösztökélték Itália rendkívüli vá-

rakozása, szerencséjébe vetett bizodalma és a már megtett előkészületek. Fölkerekedett öt légióval és 2000 lóval az Óceán partja felé, egy kikötőhöz, melyet nehéz megtalálni az ujjb-kori térképeken. Labienust ugyanannyi lóval és három légióval Gallia és az eleség felügyeletére hagyta. Nem sokat bizhatott a gallok hűségében. S tényleg a tenger felé való útjában Dumnorix klienseivel szökést próbált, de mikor Caesar parancsára üldözőbe vették, ütközetet kezdett üldözőivel és ott veszett. Különben Caesar úgy számított, hogy nem művel igazi hódítást, csak bekalandozza a szigetet, Itália kielégítésére. Tény, hogy a főhadiszállás tömérdek rabszolgájából mindössze hármat vitt magával, úgy látszik egy titkárt és két futárt. Augusztus vége felé Cicero megtudta, hogy július végén (a levél körülbelül 28 nap alatt érhetett Britanniából Rómába) a hadsereg hajóra szállt és szerencsésen ki is kötött. Most már nyugodt volt. Ha a partraszállás megtörtént, a páratlan vezér nem veszíthet csatát.

Ezidőtájt, augusztus vége és szeptember eleje közt, Julia, Pompeius felesége, meghalt, kevéssel azután, hogy nagyanyja, a Caesar tiszteletreméltó anyja lehúnyt. A korai halálozás nem volt páratlan dolog, mióta az ifjuság úgy elpuhult, ebben az esztendőben halt meg a harminc esztendős Catullus is. De Julia halála mint nagy esemény indította meg a rómaiakat, mert a fiatal asszony négy esztendeig a kor két legjelesebb emberének sorsát egyesítette . . . Azután új botrányok terelték magukra a pub-

likum figyelmét. Hiú reménység volt, hogy a választások elhalasztásával az idő majd jó tanácsadója lesz a vetélkedőknek. Rövid szünet után a mesterkedések, botrányok, a szavazatvadások még nagyobb dühhel kiújultak, végül Memmius összekapott Calvinusszal és egy napon nyilvánosan fölolvasta a szenátusban a két hivatalban levő konzullal kötött szerződést. Elképzélhetjük, mekkora volt a botrány! A legtöbben torkig voltak a zűrzavarral, és már csak a választást kívánták, hogy egyszer túl lehessenek rajta. De nem: mikor a határidő közeledett, a nép tribunjai újra kezdték a halogatást. Memmius attól félt, hogy hiába csapott botrányt, s meg akarta várni, míg Caesar visszatér innenső Galliába, mert nagyobb segítséget remélt tőle. Szerencsétlenségére Caesarnak igazán egyéb gondjai voltak. Cicero egészen szeptember végéig kapott leveleket öccsétől és Caesartól (Caesar utolsó levele szeptember elsején kelt), ha nem is kedves, de legalább nem is nyugtalanító hírekkel: Caesar tábort ütött a tenger partján és ekspedíciót kezdett befelé, de pár nap múlva Quintust és a kiküldött sereget vissza kellett küldenie a partra, hogy gondoskodjon a flottáról, melyet egy vihar szétroncsolt. Cicero ez után már nem kapott levelet, és aggódni kezdett. Október huszadikán, mikor már 50 napja nem érkezett hír, nemcsak ő, hanem egész Róma nyugtalanná vált. Mi történhetett a mesebeli távol szigeten? Róma nagy fölindulásban volt. Szerencsére néhány nap múlva újból jöttek levelek és október 24-én Cicero nyu-

godtabban írhatott vissza. Caesar egészen a Temzéig kalandozott Cassivellaunus király ellen. De Cassivellaunus kiűrtette az országot, s hadseregét csupa apró lovascsapatra osztva, csatározásokkal és meneküléssel erdőkön, mocsarakon keresztül messze becsalta a tengertől. Aztán fegyverfogásra szólította föl azon vidékek királyait, melyeket Caesar a háta mögött hagyott. Igy elválták Caesarnak a tengerrel és a táborral való összeköttetését, s a légiók, ha fölülkekedtek is a csatározásokban, nem győztek verkedni Cassivellaunus apró és fürge lovascsapataival, melyek darázmódra körülrajzolták őket, s amelyek üldözésére és legyőzésére kevés volt a lovasság. Ekkor vette észre Caesar, hogy fáradsága kárbaveszett és vállalkozása veszedelmes, mert az eleség hamarosan kifogyhat és az ellátás nehezen megy. Commius, az atrebáta, Cassivellaunus barátja lépett közbe és megkötötték a békét. Caesar azt állítja, adót vetett Britanniára, de bizonyos, hogy Cassivellaunus, ha ígért is, nem fizetett, mert Caesar október első felében mindössze rabszolgák prédáját vitte magával, mikor visszahajózott Galliába. Britannia meghódítása csalódás volt.

Caesar Galliában való partraszállásakor tudta meg Julia halálát. Nagy csapás volt ez a szerető apának, kit a szép leány életének első és talán egyetlen szerelmére emlékeztetett, az ifjuság messzemaradt szép idejére, Corneliára, Cinna leányára, akiért talán életét adta volna, s aki maga is, akár a leánya, ifjuságának díszében hunyt el, halál kezétől üde korában lesza-

kasztott gyöngé virág. Nagy csapás volt a demokrata párt vezérének is, mert Julia az ő tiszta bájaival záloga volt Pompeius hűséges barátságának. De most még siratásra sem volt ideje. Súlyos ügyek sarkantyúzták. Galliában a drágaság veszedelme arra kényszerítette, hogy légióit több téli szállásra oszlassa. Rómában egyéb baj volt. Gabinius szeptemberben visszatért, szinte lopva, és nemsokára utána jött Rabirius is, az egyiptomi pénzügyek minisztere, akit Gabinius távozása után egy néplázadás elűzött. Mind a kettőjüket leste már a kis konzervatív csoport, mely a személyükben akarta megtámadni, amit a hármakéban nem támadhatott: a harcias és szélhámos demokráciát, Gabiniust csakugyan bevádolták *maiestas* és zsarolás, Rabiriust pedig csak zsarolás miatt. De ezekkel a pörökkel csak újabb cselszövéseket és zavarokat nyertek. Pompeius Cicerót akarta rábirni Gabinius védelmére, de nem volt foganatja. Gabiniust mégis fölmentették csekély többséggel az első pörben, s a másodiknál újból megpróbálkozott Ciceróval, aki most már vállalkozott. Ő maga is beszélt a néphez Gabinius védelmére és fölolvasta Caesar-nak az ő érdekében írt leveleit, de Gabiniust ezuttal elítélték. Ugy látszik azonban, hogy Cicero föl tudta mentetni kevéssel utóbb Rabiriust, egy ránk maradt beszédével.

De Memmius hasztalan várta hétről-hétre Caesar visszatérését. Caesar azóta kénytelen volt egy légiót küldeni a karnutok földjére, ahol Tasgetust meggyilkolták. Mikor pedig haza

készülődött innenső Galliába, Samarobrivában (Amiens) azt a hírt vette, hogy az eburónok — kicsiny és obszkurus nép — föllázadtak két nemesük, Ambiorix és Catavolcus vezetésével. Meglepték, csellel kivonultatták táborukból és útközben legyilkolták az országukban telelő tizenöt kohorszot — körülbelül 5000 embert, — akiket Titurius és Arunculeius vezényelt. Azután más népeket is föllázítva, Quintus Cicero ellen siettek, ki a szerviek országában telelt. Caesar félbeszakította útját és gyorsan Quintus szabadítására sietett, de aztán itt is, ott is újabb lázadások törtek ki és végképpen le kellett mondania arról, hogy még azon évben innenső Galliába látogasson. Így aztán Caesart túlságosan elfoglalták a távoli háborúk, Pompeiusnak barátai megmentésével volt ezer vesződése, s a konzulok tekintélyüket veszítették a Memmius botránya óta. Ők is, a tehetetlen szenátorok is a jószerencsére hagyták az állam hajóját, s az esztendő véget ért választások nélkül. Az 53. év az üres hivatalokat és a tehetetlen interregnum szabadjára eresztett anarkiáját kapta örökségbe.

VI.

Az imperialista demokrácia nagy katasztrofája: a perzsiai betörés.

(Kr. e. 53-ban)

A belső zűrzavarra nemsokára súlyos külső veszedelmek is következtek. Caesar most már erejének teljes kifejtésében és a szerencse jó kegyelmében volt, gazdag, hatalmas, megcsodált férfiú. Most már erőlködés nélkül nekilátott mindennap amaz óriási, bonyodalmas és sietős munkának, mely Itália, Gallia és a birodalom kormányzásához szükséges volt, anyyira megedzette gyöngé testét és kiművelte szellemének rugalmas elevenségét. De Gallia állapotán való hosszas nyugtalansága, mely egyre növekedett, kezdte fölzaklatni. Ezekben a tevékeny esztendőkből a galliai társadalmat is tanulmányozta. Gondolkozásának világossága és mélyrelátása, az az isteni képessége, hogy az óriási valóság szórványos megfigyeléseit tö-

mör összefoglaló képekbe gyűjtse, még fokozódott képességeinek egyre bensőségesebb, gyorsabb és változatosabb gyakorlásában. S így el tudta képzelni, eszményien, legalább is lényeges vonásaiban, azt a nagy országot, melynek termékeny, de erdőkkel és mocsarakkal tele-szórt földjén négy-öt millió ember lakott. Ez már nem az a Gallia volt, melyet a régi századokban és Marius idején annyira rettegett Róma. Egy és más nyomait még tapasztalta Caesar a belgák és a helvétek között, de a többi nemzeteknél azt látta, hogy a régi földmivelő, arisztokratikus, harcias Gallia átváltozik, mint száz évvel azelőtt Itália, kereskedő és iparos nemzetté. Lassan-lassan szétolvadt a tengerentúli kereskedők kezén, akik a görög és latin műveltség sok termékét ismertették meg Galliával, az ábécétől a boritalig és a művészi veretű pénzekig. Valóban, a régi kelta hagyományok levedlése, melynek közepette Caesar az országba jött, az élet megdrágulása és nyereség mohóbb keresése épp olyan válságot támasztottak Galliában, mint amilyen a Gracchusokra következő ötven esztendőben Rómán elhatalmasodott. A régi birtokosnemesség, melyből aféle politikai és háborúskodó középosztály alakult, és a csekély szabad birtok eladósodott és eltűnt. Helyette hatalomban és gazdagságban növekedett az uzsorákon, háborúkon s a közadók bérletén fölgazdagodott plutokrácia, melyet Caesar igyekezett a római uralom támasztékául megnyerni. Igen sokan ama gallok közül, akiket a birtok összpontosítása, az adóssá-

gok, a háborúk tönkretettek, rávetették magukat a vidékre, belőlük váltak azok a *perditi homines et latrones*, elveszett emberek és latrok, kiket Caesar olyan sokszor említ. Mások kereskedést kezdtek a különböző galliai nemzetek közt, a germánokkal, a britannokkal, a rómaiakkal. Mások pedig a falukba vették magukat, s lassan-lassan kialakították az iparosítást . . . A Galliaszerte szétszórt apró és szegény falucskák rengetegében már fölülközött egypár népesebb és gazdagabb város, például Avaricum, Bibracte, Gergovia. Az Itáliával való rabszolgakereskedés virágzott, némely ipar kifejlődött, például a kerámika, az arany, ezüst és vasszámolyipar, a takácsság, a sonkakészítés . . . De az iparos lakosság ebben a félbarbár, válságos társadalomban védelem és tőke híján volt, s adósságba verte magát a kevés hatalmas plutokratánál, akiket aztán cserében segítettek politikai törekvéseikben, sőt néha a háborúkba is elkísérték. A gazdag kevesek ezen a népen kívül rendelkeztek a maguk cselédségével is, mely ellátásért és valamelyes ajándékért a földjeiket művelte, elkísérte őket ekspedícióikra, szolgálta őket folyóparton, erdőmélyén épült tágas, magános házaikban, és rendelkeztek zsoldos lovasokkal, akik háborúba mentek velük. Ekkora személyes hatalommal aztán sokszor megzavarták a köztársasági intézmények régi egyensúlyát.

Az ősi kelta arisztokrácia hanyatlása és a városi iparosítás növekedése csökkentett Gallia harci készségén. Caesar egy ideje úgy vette

észre, hogy a galliai hadak nagyon leromlottak az egykoriakhoz képest. A szolgák és iparosok városi népe, akárcsak az itáliai plebsz, nem volt valami fegyverbíró. A mezei nép maradéka pedig híjával volt ama vezéreknek, a sok és tekintélyes nemesnek, kik hajdanta háborúba vezették. A túlgazdag plutokraták zsoldos lovasai érték még legtöbbit a hadseregben, csak-hogy ezek aféle magán csapatok voltak és nem ismertek egyéb urat a gazdájuknál. Caesar mégis annyira nyugtalankodott, hogy télen megkezdte hadserege kibővítését, s az Ambiorix által elpusztított tizenöt kohorsz helyébe harmincat szerzett. Részint maga toborzotta őket innenső Galliában, részint Pompeius engedte át neki azokból a kohorszokból, melyeket innenső Galliában szedetett ő is. Idegen uralmat alapítani ebben a válságos társadalomban épp olyan nehéz dolog volt, mint egy híd cölöpeit megvetni egy rohanó folyam örvényeiben . . . Nemcsak a nyelv és a hagyomány volt Galliában közös, hanem a druidikus vallás is, melyet a nemességből választott nagyhatalmu főpap kormányzott. Ezért a különböző népek folytonos háborúi dacára is eleven volt a nemzeti érzés. Az idegen betolakodás veszedelme pedig évről-évre láthatóan tüzesebbé szította. Már ez is elég súlyos baj volt, de súlyosbította még, hogy Caesarnak ebben a társadalmi zűrzavarban helységek, pártok és osztályok érdekeit kellett megsértenie, végzetes kénytelenségből. S a köztársasági arisztokrácia, melyet az ő monarkikus politikája felharagított, valóban kez-

dett is ellene fordulni . . . Az 54. év végén a karnutok megölték Tasgetust, s az 53. év telén Cavarinus, akit ő adott királyul a szenónoknak, kénytelen volt menekülni, mert Acco pártja bevádolással fenyegette. Azonban a demagóg plutokrácia nem ezért vált őszinte barátjává. A köztársasági arisztokrácia, mely tönkrement a folytonos háborúban s amelyet a demagóg plutokrácia elhatalmasodása fenyegetett, a rendcsináló római uralmat még csak elfogadtatta volna, ha nem gázolt volna erősen a nemzeti érzésébe. Ám soha nem engedte volna végkép nyakára ültetni a föld és tőke néhány dúsgazdag urát. Ezek a plutokraták vagyonuk, tömérdek kliensük és a nép kegye miatt büszkék lettek, nagyratörőek, törvényt nem tűrők. Tulajdon nemzetüket örökösen a szomszédokkal való háborúkra uszították, hogy hatalmukba kerítsék a rabszolgákat, a nemes érceket, az adó alá vetett földeket, a megvámolt folyókat. Aztán rádupláztak az elégedetlenségre az idegen uralom okozta károk is. Galliának adót kellett fizetnie pénzben, a római sereg ellátásához nagy mértékben hozzá kellett járulnia, s mindig készen lehetett arra, hogy katonai pótlékokat kérnek tőle. Ilyenkor a nemeseknek föl kellett fegyverezniök klienseik egy részét, tömérdek pénzt kellett elkölteniök rájuk a háború idején és sokukat el kellett veszteniök minden kárpótlás nélkül. Nem voltak híján a katonai kártevéseknek sem, bőséges összegek fogytak el az átvonuló főbb tisztek megvendégtelésére is. Gallia némely városaiban és a had-

sereg kíséretében máris nyüzsögtek az itáliai üzérkedők, *negotiatores*, akik — könnyű kitálalni — nemcsak a prédát vásárolták, hanem az uzsorát is gyakorolták, versenyezve a kevés benszülött gazdag tőkessel, a plutokratákkal, akikkel Caesar barátságot akart. E társadalmi széteszlásban és újjáalakulásban nemcsak az intézmények és a tanítások, hanem az egyesek és tömegek szelleme is állhatatlanná vált, mint az áprilisi idő . . .

Nyugtalan hírek érkeztek mindenfelől ezen a télen. A nerviek, az aduátuszok, a menápiak fegyverkeztek, a szenónok megtagadták a pót-lékokat és a karnutokkal voltak alkuban, Ambiorix is újból háborúra készült. A nyugtalan és haragvó Caesar meg sem várta a tavaszt, hanem négy legújabb légiójával váratlanul berontott a nerviek földjére, hogy megfélemlítse a lázadókat. Rengeteg lábasjószágot és tömérdek embert foglyul ejtett, s kiosztotta katonái közt, aztán márciusban összehívta Samobriába (Amiens) a galliai nemzetgyűlést. De a treveriek, a szenónok, a karnutok nem küldtek megbizottakat, s erre haragjában, dühös hirtelenséggel kijelentette, hogy a nemzetgyűlést áthelyezi a párisiak Lutetiájába, mely közel esett a szenónok határához, s elbánik a lázadókkal. Még aznap elindult a légiókkal, gyorsított menetben. Most már beleúnt ennyi nép örökös fészkelődésébe, és haladék nélkül példát akart adni. A hirtelen betörés azonban megriasztotta a lázadókat. A szenónok bocsánatot kértek, meg is kapták, azzal a kikötéssel,

hogy túszoikat hagynak. Példájukat hamarosan követték a karnutok is. Ekkor Caesar legalább Ambiorixszal akart végezni. Labienushoz, aki a treveriek földjén telett, két légiót küldött a hadsereg podgyászával, ő maga pedig öt légióval berontott a menápiak földjére. Azt hitte, oda menekült a lázadó. A menápiak Caesar közeledtére kitakarodtak falvaikból s apró bandákban szétszóródtak az erdőkbe és a mocsarakba. Caesar három oszlopra bontotta hadseregét, — egyiket ő vezette, a másikat Caius Fabius, a harmadikat Marcus Crassus, a nagy bankár másik fia, — úgy vetette rájuk. Dühös hajsztát indított emberek és állatok ellen, s gyujtogató háborút kezdett a falvak közt. A menápiak megrettentek és békeköveteket küldtek. Ambiorix azonban nem került kézre.

Közben Rómában folytatódtak a verekedések és zavargások, s a választás még mindig nem történt meg. Az öreg, gazdag, szerencsefi bankár és katona pedig haladt Perzsia felé, vitte a sietség és a büszkeség, egyenest, mintegy áldozatul, akiről el volt végezve, hogy elsőnek vezekeljen azért a szertelen nagyzási hóbortért, melyben Itália hivságoskodott. Crassus egyesítette Itáliából hozott katonáit a Sziriában találtakkal, s így körülbelül összeszedett 5000 lovast, 4000 főnyi segítő csapatot és kilenc légiót, mindegyik 3500 ember, összesen 40.000 embert, akikkel rögtön a perzsiai betörésre készült. Alig ért Sziriába, az 54. évben, az a sietség, mely Rómától idáig sarkalta a végzet útján, pillanatra belecsitult egy kiváló haditerv

nyugodt előkészítésébe és végrehajtásába. Ez a haditerv Crassus intelligenciájának bizonyosága. Rögtön elfoglalta és megerősítette az Euphrates hídját Zeugmánál, átkelt a folyón és okkupálta Mezopotámia görög városait, Apamaeát, Carrhaet, Icnét, Nicephoriumot, rövidesen leverve egy partusz tábornokot, aki csekély haddal táborozott a környéken. Azután hétezer embert (valószínűleg két légiót) és ezer lovast a városokban hagyott, s visszatért telelni Szíriába. Ezt a visszatérését a régi írók keményen kárhoztatták, mint súlyos tévedést, mely az ellenségnek időt engedett a fölkészülődésre. Valószínű azonban, hogy Crassus a mezopotámiai görög városok elfoglalásával ki akarta csalogatni az ellenséget Perzsia belsejéből az Euphrates felé, mert lehetőleg a tartomány közelében akart ütközetre kerülni. Ott biztos fődözete lett volna, közeli működési alapja és jó visszavonuló útja. Ellenben ha messze behatolt volna Perzsiába, elkövette volna azt a hibát, melyet sok száz évvel később Napoleon a Moszkváig való meneteléssel elkövetett, s a megtámadtatás veszélye elé olyan hadsereggel ment volna, mely belefáradt a hosszú útba, megszomorodott hazája messzeségén, és gyarlóan volt ellátva a hosszú és bizonytalan összekötő-vonalak miatt. Crassus tehát bölcsen visszavonult, és kihívása hatását leste Szíriában, ahol pénzt is szerzett, többek közt elhordatta a jeruzsálemi templom kincseit. Közben azon praktikázott, hogy egyetértésre bírja Armenia királyát és Mezopotámia többi egészen

vagy félig független fejedelmeit, például az edesszai Abgart, aki jó barátja volt Pompeiusnak.

Először úgy látszott, hogy a stratagéma sikerül. Az 53. év tavaszán híre jött, hogy a partuszok megtámadták a Mezopotámiában hagyott helyőrségeket. A partuszok tehát nyilvánvégre jöttek . . . A partuszok királya csakugyan elhatározta, hogy megosztja seregét. A gyalogság javarészával ő maga betör a hegyes Armeniába s csaknem az egész lovasságot, könnyűt és nehezet, a szuréna (fővezér) parancsnoklásával Mezopotámiába küldi. Mi volt a partuszok célja, ettől kezdve, a Sziriára való előrenyomulással, nem tudjuk, és merészség lenne abból következtetni rá, amivel végződött. Mindenesetre bizonyos, hogy az öreg római elszunnyadozott türelmetlensége egyszerre fölriadt az ellenség közeledtére. Crassus, mikor a partuszokat közelében tudta, megörült, hogy a terve így sikerül, s csak egy gondolata volt már: rájuk vetni magát azonnal, s csak egy félelme: hogy elkésik. Néhány menekült különös híreket hozott, melyek megháborgatták az egész újonc hadsereget: tengersokan vannak a lovasaik, talpig vasban, gyorsak, bátrak s ügyesen és rettentő erővel tudnak nyilazni hatalmas íjaikból! Néhány tábornok ezekre a hírekre azt javasolta, hogy elejétől végig alaposan hányják-vessék meg a haditervet, mielőtt megpróbálkoznának vele. S mintha csak a tanács okosságát akarta volna megbizonyítani, kevéssel utóbb megérkezett Artabaces, Armenia királya, 6000 lóval s újabb 10.000 lovast és

30.000 gyalogost ajánlott, ha Crassus az ellenség földjére Armeniából ereszkedik le, ahol a partuszkok a hegyes vidék miatt nem vehetik hasznát lovasságuknak. De az öreg bankár napról-napra türelmellenőbbé vált, s azt vetette ellenébe, hogy nem hagyhatja magukra a megostromolt rómaiakat. Zeugmánál átkelt az Euphratesen hét légióval, 4000 lovassal és a segítő csapatokkal, s Mezopotámia belső útján keresztül, Carrhae irányában, a partuszkok ellen vonult. A hét légió, a lovasság, a segítőcsapatok, az 500 öszvér, mely minden légió után poroszkált rabszolgák vigyázása mellett, gabonát és sátrakat cipelve, legalább is 21 kilométer hosszú menetet alkothatt a nagy mezopotámiai úton. De alig indult el a menet, már a földértők különös híreket hoztak a vezérnek: a partuszkok mindenütt abbahagyták az ostromot és visszavonultak. A vidék néptelen volt és a földet óriási területen lovak nyomai lepték, mint amerre nagy hadsereg van visszavonulóban. Ezek a hírek bizonyos nyugtalankodást keltettek a rómaiak főhadiszállásán: mit akarnak a partuszkok? Cassius, Servilia veje, aki mint kvesztor követte Crassust, és igen eszes ifjú volt, azt tanácsolta a fővezérnek, hogy vagy vezesse vissza a hadsereget valamelyik meghódított városba és ott szerezzen pontosabb értesülést az ellenség felől, vagy pedig a városok ügyisbiztonságban lévén, hagyja abba az üldözést és a hadsereg jobb szárnyával vonuljon Seleucia felé az Euphrates mentén, a tízezrek Xenophon-leírta útján, amerre a folyó megvédi és az

élelemről biztos. Crassus gondolkozóba esett és összehívta a haditanácsot... Ez a tétovázás is üdvös volt. A szuréna, bármi volt is a célja kezdetben, most merész és zseniális tervet eszelt ki, valószínűleg azokra az értesülésekre, amelyeket a partuszokkal összejátszó edesszai Abgártól kapott. Ahogyan Crassus egészen a sziriai határig akarta előrecsalni a partuszokat, ő meg a rómaiakat akarta maga után csábítani. Visszavonult előlük, amilyen messze csak lehetett, túl a Cabur folyón, ahol már a sivatag kezdődik. A római vezérkar megsejtette a csejt. Azonban veszedelmükre, az edesszai Abgar, Pompeius régi barátja, akiben Crassus föltétlenül megbizott, ügyesen fölingerelte Crassus sietségét és fősvénységét. Azt beszélte neki, hogy a partuszok már a hegyek közé akarják vinni kincseiket, hogy a szuréna megtámadásával leverheti őket, mielőtt egyesülnének a király seregeivel. Fölbiztatta annak a hibának az elkövetésére, amelynek egy évvel azelőtt való kikerüléseért a történetírók megrójják. De a partuszok közelségén kiújult türelmetlensége, a kapzsiság, a maga szerencséséhez való büszke bizakodás, a véleményében való konokság többet nyomott a latban, mint az okosság minden jótanácsa. Crassus a partuszok nyomába vetette seregét és a májusi melegben hosszú menetelésekre kényszerítette, hogy csak minél előbb a közeliükbe érjen. De a napok teltek, a fárasztó marsok folytatódtak s a partuszoknak híruk se hallatszott. A sereg belefáradt és belecsüggedt a láthatatlan ellenségnek ebbe a keserves követé-

sébe; jó ég tudja, mikor érik már utól? Crassus kezdett nyugtalankodni és bosszankodni. Most már nagyobb utat tettek meg, hogysem visszafordulhatott volna, viszont attól is félt, hogy túlságosan messzire érnek. Árulásról is suttogtak immár. Cassius, akinek a szeme és esze helyén volt, körmére nézett az edesszai Abgarnak és többször rútul bánt vele, de sohasem tudta kiugratni abból az alázatos tiszteletből, mellyel különösen ő iránta viselkedett. Egy napon Arménia királya azt üzenté futáraival, hogy a partusok királya betört az országba, azért nem küldhet segítséget s emiatt ajánlja, hogy a harcot Arméniában vívják meg. Ha pedig ez a terv nincsen inyére Crassusnak, legalább kerülje a sivatagot és a síkságot, ahol a partusz lovasság könnyen dolgozhatik. Cassius rögtön megértette a figyelmeztetés bölcsességét. De Crassust az idő, a fáradalom, a hőség és kezdődő nyugtalansága indulatossá rontották, s a végzete is arra szemelte ki, hogy nemzedékének nagyzási hóbortjáért ő vezekeljen először. Megdühödött arra, aki jó tanácsot mert adni néki. Az ilyesmi gyakran megesik kevély emberekkel, akik kezdik észrevenni, hogy hibáztak és nem akarják megvallani, sőt megkötik magukat. Haragosan visszakergette a követeket, s kijelentette, hogy a háboru után majd érdeme szerint elbánik árulása miatt Arménia királyával. És folytatta az előrenyomulást anélkül, hogy az ellenséget látta volna, vagy hírt kapott volna róla. Végül, több napos fárasztó menetelés után — május vége vagy június eleje lehetett — kevéssel túl Carrhae

városán, mikor a Belik folyó közelében jártak, lélekszakadva ujságolta néhány földerítő, hogy nem messzire nagy sereggel találkozott, amely sietve igyekszik rajtukütni és a földerítők java-részét már legyilkolta. Mi birhatta a partuszokat erre a támadásra? Talán az edesszai Abgár titkon értesítette őket a római sereg csüggedéséről és kimerültségéről? Tény, hogy a fáradtságtól ideges katonákat megháborgatta a híradás, s a tiszték a folyónál akartak tábort ütni. De Crassust a fáradtság, a hadsereg állapotán való nyugtalankodás, s az a félelem, hogy az ellenség ismét eltakarodik, hebehurgya elhatározásokra készítette. Rövid tétovázás után úgy határozott, hogy rögtön ütközetet próbál.

Kezdetben azt parancsolta, hogy a hetven kohorsz egyetlen vonalban álljon föl, tiz-tiz ember egymás mögött, rések nélkül, mint egy szalag. Ezt tanácsolták a római taktikusok arra az esetre, mikor a sereg megtámadására nagy tömeg lovasság készül. De a hetven kohorsz egymás mellé helyezve, körülbelül 12 kilométer frontot foglalt volna el, és hogy a huszonegy kilométer hosszú oszlopban meglepett sereg ekkora vonalra kibontakozhassék, ahhoz nagy idő kellett volna. A kapkodó és nyugtalan Crassus a bontakozás kellős közepén türelmét vesztette és úgy intézkedett, hogy a négy legelső légió sorakozzék négyszögbe, homlokban tizenkét kohorsz, mindegyik lovassággal erősítve, oldalt nyolc, középen az öszvérek és a podgyász. Az egyik szárny vezényletét a fiára bízta, a másikat Cassiusra, ő maga a középet vállalta. Sietve, állóhelyükben

megebédeltette a katonákat, aztán megparancsolta, hogy a négyszög vonuljon át a patakon és vesse magát gyorsan az ellenségre, mögöttük a három légió. Nemsokára sötét lovascsoportok bukkantak föl a horizonton. Lassan jöttek előre. Kevésnek tüntek: ez volna hát a partuszok rettentő és véghetetlen serege? Rövidesen növekedtek a rajok. Villogó acélvértzetben sűrű lovascsapatok jelentek meg. Egyre többen, egyre többen. Végre egészen megmutatkozott a szuréna által domb mögé rejtett seregnek a feje, a nehéz lovasság, és fölvont ijjal rárontott a római négyszögre, hogy megbontsa. A római kohorszok nem tágítottak sem a harci kiáltásokra, sem a hirtelen rohamra. Gerelyhajítva állták a nyilazást. Egyszerre csak a nyilazás megcsöndesedett, mintha a kissé hátrább vonuló lovasság heve meglohadt volna. Crassus azt hitte, most már rövidesen vége lesz az ütközetnek, s a hátrálók üldözésére futtatta íjászait, parittyásait és a könnyű gyalogságot. De hamarosan visszakergette őket a nyilvesszők sűrű, suhogó, süvítő záporzása, melyet az íjászokból alakult könnyű lovasság zúdított rájuk hatalmas erővel. A könnyű lovasság ugyanis közben megérkezett s úgy látszik, nagy félkörre alakult a nehéz lovasság két szárnyán, és szinte kényszerítette, hogy ujult erővel rárontson a római sorokra. Nemsokára a két szárny mellől és a nehéz lovasok feje fölött repülő nyilak parabolikus ívben omlottak az első sorokra, süvítettek a rómaiak feje körül, lecsapódtak a négyszög közepébe, viharzottak mindenfelől sűrűen, zúgva, pusztítva, rémí-

tettek az árnyékukkal és a süvítésükkel, áttörték a pajzsokon és beleálltak a húsba. Crassus és a tiszték bátorították a katonákat: legyenek tűréssel, az ellenség rövidesen kifogy a nyilakból, pár kohorszot rá is vetettek az ellenségre, hogy a katonákat kissé megmozgassák és neki-tüzeljék. De amint a rómaiak közeledtek, a partuszok újból futni kezdtek, s futás közben hátrafordulva lovukon, tovább nyilaztak. A kohorszoknak vissza kellett vonulniok a négy-szögbe, melyet a nyilvesszők zápora könyörte-lenül tovább paskolt, mintha a partuszok nyiltar-tói nem ürülnének ki soha. A tiszték végre meg-értették az okát: messze a látóhatáron hosszú sor-tevét láttak, s egy csapat lovas időnkint feléjük vágatott: azok a tevék hozták a rengeteg nyíl-készletet. A légiók elcsüggedtek abban, hogy tét-lenül kellett állniok a gyilkos nyílzáport, Crassus cselekedni akart, de nem tudta, mit, s ekkor hí-rül hozták, hogy az ellenség széles kerülővel meg akarja támadni azt a szárnyat, melyet fia, Pub-lius vezényel. Rögtön megparancsolta neki, hogy űzze vissza az ellenséget és Publius sietősen összeszedve 1300 lovas, köztük az ő 1000 gall-ját, 500 ijászt és 8 kohorszot, nagy hévvel a partuszokra támadt. Az ellenség mintha rémul-ten visszahúzódott volna, már porfelhőbe tünt a látóhatáron, s a rómaiak utánuk. A rettentő nyílzápor elpihent. A sereg és Crassus azt hit-ték, az ütközetnek vége és a legjobb kedvvel vár-ták vissza Publiust. De egyszer csak lihegve jön-nek hírhozók: Publius segítséget kér, a partu-szok messzire elcsalták, aztán hirtelen megfor-

dultak, közrefogták a kis csapatot, rettentő viaskodás támadt s az ifjú hős elvész, ha nem érkezik hamarosan segítség. Crassus sietve fölkészült az egész sereggel, de alig indultak meg: ime, újból nagy porfelhő verődik, újból páncél villámlik belőle, s újból vad üvöltés zenebonája riad . . . A partuszok sietve, dühös, pusztító haraggal visszatértek, előttük egy lovas, annak a lándzsáján valami fekete tárgy . . . A rómaiak megálltak, figyeltek, s mikor a csapatok közelebb értek, az élesebb szemüek fölismerték, hogy az a lándzsavégre tűzött feketeség a Publius Crassus feje. Az egész sereg egyszerre megértette, hogy a csapatot elpusztították, s a rémület hidege rázta meg. De a büszke bankár, aki már annyi viharnak szemébe nézett, nem csüggedt el. Végigfutott a katonák sorai előtt s odakiáltotta nekik, hogy Publius halála az ő bánata, ők csak tegyék meg a kötelességüket és verjék vissza az új támadást. Valóban, az egész sereg körül nagy félkörbe verődtek az íjászok és nyilazták a kohorszokat, míg középről egyik a másik után tört elő a lovasok áradata, fölront ijjal, üzni, kergetni, gyilkolni a római sereget. De a kohorszok most is kitartottak. Végül is a partusz lovasok belefáradtak a sok szilaj rohamba, a nyíltartóik kiürültek, nyilaikat ellőtték, kardjuk kicsorbult, s mikor a napot nyugvóban látták, visszavonultak.

Valószínű, hogy a partuszok este azt hitték, ez a napjuk elveszett. Az íjászokból alakított lovasságnak magával kellett hurcolnia a vizet és a nyílkészletet, nagy legelőkre volt szük-

sége és nem időzhetett sokáig egy vidéken. Azért úgy számítottak, hogy hirtelen támadással szétugrasztják a római sereget, megfélemlítik a légiókat s aztán a zürzavarban legyilkolják őket. Azonban a légiók nem tágitottak, bár súlyos sebeket kaptak. A partusok szerencséjére a rómaiak táborában is, a katonáktól a fővezérig, mindenki azt hitte, ők szenvedtek vereséget. A súlyos veszteség, a szokatlan harcmódor, Szíria messzesége és Publius Crassus halála minden idegüket kimerítette. Maga Crassus is, aki egész nap csodálatos eréllyel vezényelt, este sátorába húzódott, megtörve kedves fia halálán és a hadsereg balsorsán. Szerencsére Cassius vigyázott, s abban a hiszemben, hogy a diadalon fölbuzdult partusok másnap újból megtámadják a fáradt és lelkefogyott sereget, úgy vélte, jó lesz még azon éjszaka visszavonulni Carrhaebe. Fölvigasztalta Crassust fájdalmából és rábirta, hogy azonnal adjon parancsot a visszavonulásra. A sereg éjszaka, nagy rendetlenségben, elhagyta a csatamezőt és 4000 sebesültjét, akiket a partusok másnap megöltek, — de hajnalra összeszedelőzködött Carrhaeben. Négy kohorsz a sötét éjszaka zürzavarában utat tévesztett, másnap az ellenség rajtaütött és legyilkolta. Most már a rómaiak könnyen biztonságba juthattak, gyors menetben visszafelé vonulva a megtett úton, mert a partusok víz és takarmány híján nem sokáig üldözhatték volna őket. Csakugyan, a partusok fővezére erősen nyugtalanodott, mikor füléhez jutott az a szóbeszéd, hogy Carrhaebe csak az elszóródottak vették be ma-

gukat, maga a sereg sietve az Euphrates felé menetel. Ám a római katonák annyira elcsüggedtek, annyira megrémültek a partuszoaktól, hogy a tiszték észrevették, milyen veszedelmes volna a városon kívül kalandozni, a rettenetes lovasok lepte síkságra, minden megerősítés nélkül. Haditanácson tehát úgy határoztak, hogy segítséget kérnek Armenia királyától, megvárják Carrhaeben, aztán visszahúzódnak, valószínűleg Armenia felé. Mindenesetre a Carrhaeben való hosszas tartózkodás szintén visszavonulásra kényszerítheti a partuszoakat, döntő siker nélkül . . . De a partuszoak fővezére mindenáron igazi diadallal akart hazatérni királya udvarába, s mikor Carrhae alá érkezve, megtudta, hogy az egész ellenség odabenn tartózkodik és csupa bátortalanság, ravasz cselre gondolt. Különböző módokon igyekezett megértetni a római katonákkal, hogy szabad elvonulást enged nekik, ha kiadják Cassiust és Crassust. Ha már az egész ellenséget el nem pusztíthatta, legalább a háboru szerzőjét akarta magával vinni királya elé. És aljasságát ügyesen eszelte ki. A lázadásra való ingerlés még jobban fölzaklatta a nyugtalan római vezérkart: most már nem volt szabad tovább késlekedni Carrhaeben, várakozni a bizonytalan armeniai segítségre, hanem rögtön vissza kellett vonulni, nehogy a fáradt és elgyávult sereg meghallgassa az aljas csábításokat. Crassus, akit nagyon összezavart a háboru váratlan fordulata, engedett tisztjei gondteli sürgetéseinek és gyorsan elrendelte a visszavonulást. De melyik úton menjenek? Cassius azt taná-

csolta, hogy a megtett úton vissza. Crassus, talán mert megtévesztette egy carrhaei nemes, Andromachus, vagy nem merte katonáit a síkságra engedni, vagy pedig ha már engedett mások kérésének a visszavonulás dolgában, legalább az útban állhatatoskodott, a hegyes-völgyes arméniai utat választotta. A római sereg nekivágott Armenia hegyeinek, vesződéses utakon és mocsaras vidékeken át, éjszakai meneteléssel és a partuszok fővezére, nehogy kimeneküljenek kezéből, üldözésükre sietett, ahogy éppen kitelt tőle. A rossz terenumon a lovasság csak nehékesen, lomhán mozoghatott.

A rómaiak mégis megrémültek tőle, amilyen fáradtak és gyermekien befolyásolhatók voltak; a fáradtság növelte a katonák csüggedését, a tiszték idegességét, indulatosságát, összeférhetlenségét, s a vezérkar széthullott. Crassusnak nem volt többé nyugodalma, az elhatározásaiban biztossága, a tiszték fölött tekintélye. Közben a szuréna különféle fortélyokkal igyekezett áruslásra csábítani a légiókat. Egy napon — annyira föl volt már zaklatva mindenki idege a vezérkarban, — Crassus hevesen összetűzött Cassiusszal, aki folyton kritizálta és figyelmeztette. Haragjában azt mondta neki, ha nem akarja őt követni, vegyen kíséretet maga mellé és vonuljon vissza, amerre neki tetszik. Cassius azonnal ráállt az ajánlatra, 500 lovassal visszatért Carrhaebe, onnan aztán elindult az Euphrates felé azon az úton, melyen Szíriából jöttek. A sereg szétoldódott . . . Crassus folytatta az útját. A partuszok fővezére látván, hogy prédája kisiklik, — a he-

gyek közel voltak már — semmiképp sem akart mutatós siker nélkül hazatérni és újabb, még kegyetlenebb ravaszságra adta magát. Egy reggelen követet küldött a római táborba, és azt üzentte vele, hogy szeretne tárgyalni Crassussal a békekötésről és a hadsereg nyugodt hazatéréséről. Crassus, aki most már biztosra vette a visszavonulás sikerét és törvetést gyanított, nem akart szóba állni vele. De a fáradt sereg, mikor megtudta, hogy békével hazatérhetne, nem hallgatott többé okos szóra, és zendüléssel fenyegetett, ha Crassus nem megy el egyezkedni. Az öreg bankáron nem segített ebben a rettentő pillanatban sem a neve, sem a kora, sem a szinte szent *imperator*i tekintély, sem Itáliában hagyott rengeteg kincse . . . Különös törbe keveredett: romlásba taszította vak kétségbeesésében a szoldateszka, melynek eszét vette a szenvedés, a veszedelem, elpusztította a fegyelemre való érzékét s még a tulajdon megmaradása ösztönét is kioltotta. Crassus, minden hibája dacára, erős ember volt, s a halál előtt, mely egyszerre elébe rémlett, — az armeniai hegyek láttára, távol a családjától, a házától, Rómától, mikor még készülődésre is alig jutott néhány perc neki, halálraítéltnek, — nem zavarodott meg. Összehívta a tisztjeit, kijelentette, hogy elmegy az alkudozásra, de mert tudja, hogy törbe csalták, inkább öljék meg a partuszok, mintsem a katonái. Kiséretével elindult és június 9-én megölték. Nagyészű, dolgos, sokoldalú, bár nem éppen bőkezű és nagyon is önző férfiú létére ügyesen és eszesen vezette ezt a háborút. De a sietség, az elbiza-

kodás, a katonái lelke állapotával nem törődés, a kor katonai fegyelmelessnesse és a végzetes események sorozata arra a sorsra juttatták, mely elől Caesar csodás módon megmenekült a helvét háborúban. Fejét leütötték és elküldötték a partuszkok királyának, tetemét el nem földelték, vézértelenül maradt serege szétszóródott, katonái egy részét fölnyársalták, másik része apró csapatokban elmenekült egészen Sziriáig . . .

A rettentő csapás híre júliusban jutott el Rómába, ahol hét hónapi interregnum és fejtelenség után kevéssel azelőtt végre megtörténtek az azon évre való választások. A rendtelenséget még növelték az orvoslása fölől megindult viták. Volt, aki a régi Róma idejéből föl akarta újítani a *tribuni militum consulari potestate* méltóságát, volt, aki kétségbeesésében Pompeiust diktátornak kiáltatta volna ki. Ez a vélemény aztán fölül is kerekedett, de Pompeius félt a közvéleménytől, mely Sulla óta gyűlölte a diktátor nevet, s nem fogadta el a megbízást. Inkább beleegyezett abba, hogy serege Rómába vonuljon és segítse az *interrexet* a komiciumok megtartásában. Így aztán megejtették a választásokat, konzulokká Marcus Valerius Messalát és Gneus Domitius Calvinust választották. De elképzelhetjük, micsoda lélekháborgást keltett Crassus végének híre Itáliában, mely alig ocsudott föl a választások véghetetlen botrányából. Tehát mégis a konzervatívoknak volt igazuk, a vállalkozás konok ellenzőinek! Galliában, — igaz, — jobb szerencsével folyt a harc, de egyre barbárabb eszközökkel. Labienus legyőzte a trevireket. Caesar újból

átkelt a Rajnán és végigkalandozott a szvévek országán, nehogy segítséget vihessenek a galloknak, aztán visszatérvén Galliába, az eburónokkal kellett harcolnia. Az eburónok apró csapatokba verődtek és fölnyársalták a római katonákat és különítményeket. Caesar felbőszült s ki akarta írtani az eburónokat, de úgy, hogy lehetőleg kevés katonája vesszen. Gallia összes városaiban ediktumot tételett közhírré, melyben mindenkinek engedelmet adott a lázadók földjén való rablásra, gyilkolásra. Egész Galliából odasereglettek a fosztogató bandák, a *perditi homines atque latrones*, akiknek Gallia bővében volt. Caesar a hadsereg podgyászát egy légió őrizetére hagyta Aduatukában, ő maga pedig betört az országba, — kilenc légióval, melyet a maga, Trebonius és Labienus vezetése alá három oszlopra bontott — s tüzzel-vassal pusztította. De a rablás dühe olyan, mint a tűz: gyakran túlságosan is nekilángol, és a kigyújtója ellen fordul.

Húszezer sicambriai fosztogató, mikor megtudta, hogy a római tábor Aduatucában maradt, tíz légió gazdag podgyászával és a sereg után járó kalmárok árúival, megpróbálta a tábor kifosztását és kicsinybe mult, hogy tervük sikerült. Azonban akárhogy rontotta is Caesar az országot tüzzel-vassal, Ambiorixet nem tudta foglyul keríteni, s a tél közeledtével visszatért, összehívta a galliai nemzetgyűlést, lázadási pörbe fogta a szenónokat és karnutokat, halálra ítélte Accot, száműzetésre és jószágvesztésre a legtöbb nemest, aki részvett a lázadásban és a Rajnán túlra menekült. Jószágait szétosztotta a hűségben

maradt nemesek és a római főtiszték között. Azután hazakészülődött Itáliába.

Gallia megbékítése vad pusztító háborúvá fajzott, az első évek békés politikáját a hóhérkorszak váltotta föl Caesar nem volt kegyetlen, de mert egész hitele azon a legendán függött, hogy egy csapásra meghódította Galliát, nem tűrhette, hogy a legenda hazugnak tűnjék. Félt a dicsősége szétfoszlásától és nekidühödött, eldurvult. Rómában e vérengző elnyomás hírért riadtan és kelletlenül hallották, mert Crassus romlása óta az imperialista hóbort kezdett oszladni. A kedvetlenséget fokozta, hogy Caesarnak több főtisztje botrányos dicsekvéssel mutogatta a galliai fosztogatásból szerzett kincseit. Például Cicero még egyre az öccse által rendelt építkezésekkel volt elfoglalva. Mamurra, a kétes formiaei lovag, a Colliuson nagyszerű palotát építtetett, melynek falait csupa legfinomabb márvány fődte, Rómában még soha nem látott fényűzés. Labienus nagy birtokokat vásárolt Picenumban, s egész egy megerősített kis várost emeltetett a maga költségén: Cingolit. Az erkölcsi érzékenység, melyet a műveltség fejlődése szült és a görög bölcelet nevelt, kezdte elverni a korrupció és gőg álmotála okozta szunnyadozást, s még nagyobb erővel mozdult meg, amikor rövid szünet után, az 52. évre szóló választások a fejtelenséget újból Rómára szabadították. Akkor a konzulságra Milót, Publius Plautius Ipseust és Quintus Cecilius Metellus Scipiót, a Metellus Pius fogadott fiát jelölték. A prétorságra az elmaradhatlan Clodiust, a kvestorságra Marcus

Antoniust, akit Caesar Gabinius visszatérése után Galliába hívott, hamarosan jól kiismerte katonai képességeiről és most szabadságolta, hogy pályázhassék a legelső hivatalra. De az ambíciók versengése rövidesen újból nekidühödött. Pompeius, mint akárhány nagyúr, *lâcheur* volt barátaival szemben, s magára hagyta Milót. Valamennyi jelölt párthívei olyan heves csatákat kezdtek az utcákon, hogy Cicerot egy izben kicsi híja meg nem ölték a Via Sacrán, egyszer pedig Marcus Antonius csaknem leszúrta Clodiust. A konzulok hasztalan próbálkoztak néhányszor a komiciumok megtartásával. Végül is a szenátus, — mit tehetett mást? — eltiltotta Serapis és Isis egyiptomi tiszteletét, melynek őrületeiben csak növekedett a város amúgy is nagy erkölcsi megzavarodása, és a nép elé olyan törvényt akart terjeszteni, mely szerint, hivatalnok azontúl csak öt évi hivatalviselés után juthasson tartományhoz. Ugy reménykedtek, hogy ezzel kissé megjuhászítják a hivatalokért való dühös versengést. Mennyi igazsággal, könnyü elképzelni! Azonban Pompeius, akinek egyre azt hajlogatták a hízelgői, hogy a rendet csak egy nagytekintélyű, legfőbb hivatalnok tudná helyreállítani, étvágvat kapott erre az új, rendkívüli kitüntetésre. Hajtotta hát az események kerekét azzal, hogy semmit sem tett a megakasztására, s mikor az 52. év januárja is elérkezett konzulválasztás nélkül, Titus Munatius Plancusszal, akit arra az évre Sallustiusszal együtt megválasztottak tribunná, megakadályoztatta,

hogy a szenátus interrexet nevezzen ki. Az állam így fej nélkül maradt.

Azonban egy váratlan esemény most már sürgőssé parancsolta az elhatározást. Január 18-án Miló, amint kíséretével Lanuvium felé tartott, Bovillae közelében a Via Appián összetalálkozott Clodiusszal, aki néhány embere kíséretében a vidékről hazatért Rómába. A két kis csapat egymásnak rontott és Clodius ott maradt holtan. Végre! mondották a konzervatívek. De ez a rettenetes gonosztevő, aki életében annyi viszályt támasztott, halálában is fölforgatója lett az államnak. Clodius népszerű volt a gabonáról való törvénye, útszéli modora, merészsége és bőkezősége miatt, azért az alsó népet hamar föl tudták izgatni kliensei és bérencei azzal a szóval, hogy a szegények bátor védelmezőjét a nagyok és gazdagok gyűlölsége veszítette el. Holtteste elé végeszakadatlan zarándoklat járult a házába, a demokrata párt tribunjai és felesége, Fulvia ügyesen szították a nép haragját, s a halott végtisztessége nagyszerű és szinte vad ünnepélyességgel történt. A nép a holttestet a *curia Hostiliára* kísérte, s a szenátorok gyűlölete jeléül máglyát gyujtott a szenátus padjaiból, asztalaiból és lajstromaiból, a tűz átcsapott a Curiáról a Portia-bazilikára, úgy, hogy a vérfertőző demagóg holtteste ott enyészett el a két legrégebb és legtisztéletreméltóbb római monumentum ünnepélyes máglyáján, miközben a nép szinte őrjöngve tüntetett városszerte, s Pompeiust és Caesart diktátornak kiáltotta ki. Pompeius ijedtében abbahagyta az interrex kinevezése

ellen való obstrukciót, s a szenátus Marcus Aemilius Lepidust nevezte ki, azonban a nép háborgása nem hogy elcsitult volna, hanem annyira nekimergesedett, hogy a demagóg tiszteletére adott halotti tor idején a tömeg föl akarta gyújtani Milo házát és Lepidusét, akit azzal gyanúsítottak, hogy Milonak híve. Egyik tüntetésen a konzuli méltóságot Ipsaeusnak és Scipionak ajánlották föl, egy másikon Pompeiust konzulnak vagy diktátornak kívánták. Róma verekedések, tüntetések, zendülések közepette őrjöngött, a tolvajok hasznára, mert gonosztévők bandái azon a címen, hogy Milo barátait keresik, behatoltak a házakba és végiglopkodták valamennyit.

Országos Széchényi Könyvtár

VII.

Az imperialista demokrácia végső válsága.

Gallia föllázadása.

Míg Rómában ezek a zendülések dúltak, Caesar átkelt az Alpokon, hogy visszatérjen in-nenső Galliába. Sietsége, haragja, a demokrata párt hamaros vesztétől való féelme, az ő gyakran vakmerő és hebehurgya természete, vállalt munkájának hihetetlen nagysága végzetes módon ugratta egyik hibából a másikba. Először egy bős elnyomásba, mellyel inkább kockáztatta a gallok gyűlöletének teljes föllángolását, csak azért, hogy egy kis pihenőhöz juthasson, amíg figyelmét az itáliai események felé fordíthatja. Azután abba, hogy az elnyomás után rögtön ma-gára hagyja Galliát. Valószínűleg mindjárt útra-keleése után tudta meg Labienustól, hogy barátja, Commius is lázadásra készül. Fölháborodtában utasította Labienust, hogy az atrebátot hívassa barátságosan a táborába és ott ölesse meg. La-

bienus szót fogadott, de a törvetés csak félig sikerült, mert Commius egypár seb árán meg tudott menekülni és elfutott, Caesar és Róma halálos ellenségévé dühödve. Ez a becstelenség is kudarcot vallott! Caesar, miután olyan munkába fogott, mely lassankint szertelenül nagyra nőtt, sokszor kénytelen volt össze-vissza eszközökkel belekontárkodni az egyik részen, aztán hamar a másikba kapni, és rövidesen látnia kellett, hogy a tökéletesnek hitt munka veszendőbe megy. A szizifuszi vesződésben aztán eldurvult és kegyetlenné vált, az örökkön kiujuló veszedelmek látára megzavarodott az ő hideg, egyensúlyozott okossága is. Igaz, hogy most kevésbe vette Commiust, aki bemenekült északi Gallia sűrű erdeibe, neki most inkább Itáliától fájt a feje.

A demokrata párt, akárcsak 57-ben, azért jutott hanyatlásra, mert nem állta hóbortos ígéreteit. A Británniába vetett remények megcsalódtak. Perzsiában csúfos vereség érte a római fegyvereket. Gallia, — melyről mindenki úgy tudta, hogy két év alatt behódolt a „páratlan vezér“-nek, — végig egy lázadás. A kisebb nép és a felső körök osztálygyűlölete, mely a hódításokon való nemzeti büszkeség rajongásában és a tobzódó jólétben pár évig hamvadozott, Clodius halála miatt újra nekitüzesedett. Crassus meghalt és a hatalmas triarkia a kettők hirhedt uralmává csökkent, mely még a római csőceselék örökös lázadozását sem tudta leverni. A gyilkosság után az igazságosabb konzervatívek keményen elítélték azt a vadságot, ahogyan Milo a megsebesült Clodiust rabszolgáival legyilkoltatta. De

mikor a Milo ellen felbőszült alsóbb nép gyűjtogatással, vérontással és zendüléssel fenyegetőzött, lelkek fordulása történt. A túlzó konzervatívek, kik Clodius gyilkosát szívesen ünnepelték volna, fölülkerekedtek és Milot — visszahatásul — szinte hallgatag hivatalos összetartás védelme alá vették. A temetés napján való este a szenátus, mely a rend helyreállításán tanácskozott, kimondta az ostromállapotot, s a dekrétum végrehajtásával Pompeiust, a nép tribunjait, magát Milot is, bizta meg. Milo ezen a kedvező fordulaton elbizakodva, rögtön Rómába ment, elszántan arra, hogy az egyetemes gyávaságot hihetetlen merészséggel fogja arculverni és nyíltan újra kérte a konzulságot. A nép még jobban elkeseredett s új és nagyobb erőszakosságokkal fenyegetőzött. A közvélemény kezdett megfélemedni, kezdett elfordulni Caesar bámulásától, mert új bátorságra kapott kérlelhetetlen ellenségei őt, mint e politika szerzőjét, okolták a jelen minden bajaiért: Crassus vesztéért, mert ő küldte Crassust Perzsiába, az egyetemes korrupcióért, mert ő szította föl az ő pénzszórásával, a végetlen galliai háborúért, mert ő okozta rablásaival. Végső, de a többenél nem kisebb csapás volt Caesarra az, hogy elveszett mellőle Clodius, a nép páratlan szervezője és agitátora. S mert nem találtak egykönnyen rátermett férfiút, igen sok választói *collegium*, pártjának ereje, szétzüllött. Milo nemcsak Clodius testét sebezte meg törével, hanem Caesar és Pompeius politikáját is.

Caesarnak most tehát harmadszor kellett

újjászerveznie klientéláját, s mindenekelőtt meg kellett erősítenie Pompeiusszal való szövetségét. Nehéz dolog volt ez most, hogy nem élt már Crassus és halottnak tudta Juliát is, aki a szövetség első idején megtartotta Pompeiust a hozzá való hűségben, nyakára kerítve szép karjai láncát. Tévednek azok a történetírók, kik Caesar és Pompeius ezidőben kezdődő széthúzását úgy ítélik meg, hogy mihelyt eltűnt az uralom harmadik osztályosa, a két férfiúból kitört a régóta bennük rejtőző vetélkedés. Mert a széthúzás magva nem a kettőjük ambíciójában, hanem a jellemében rejtőzött, s nem az akaratuk, hanem az események szöktették csírába. Pompeius nem volt lendületes alkotó, mint Caesar, csak értelmes dilettáns. És ha ifjúi nagyratörésének türelmetlenségéből előbb a mérsékelt és urias demokrácia pártjára állt is, most, hogy elöregedett és ellene volt a demagóg fölfordulásnak, újból konzervatív lett és megriadt Caesar merészségén, korrupcióján, népszerű és kalandor politikáján. Eddig kénytelenségből elfogadta az egyezséget, mert a konzervatívek haragudtak rá, ellene törtek és mert nem juthatott volna főhelyre, ha a konzervatívokkal is, meg Caesarral, Crassusszal és Clodiusszal is állta volna a harcot. De Crassus tragikus pusztulása, az állam zürzavara, az alsóbb nép lázongása nyugtalanította és fölébredtek benne azok a tekintélyi ösztönök, melyek minden arisztokratával veleszületnek. Olyan eszmék felé hajtották, amelyeket akkor a felsőbb osztályok jobbik része vallott: az arisztokrácia és demokrácia össze-

békítése, a köz- és magánvesztegetés elnyomása, a tekintély és az egyszerűbb, erkölcsösebb életmód helyreállítása felé. Amint az a pénz tülekedő, általános hajszája idejében a milliomosokkal gyakran megtörténik, egyszerre érezni kezdte a mások gazdagságának és fényűzésének hívságos voltát és elcsudálkozott, hogy a megszerzésükért ennyire fölforgatják az államot. Így nem tarthat tovább, a köztársaságnak rendre, békességre, igazságosságra van szüksége! Ha a rendes hivataloktól nem telik, tessék egy újat szervezni, mely aztán rövidre fogja e szabados idők gyepelőjét. Ezek az eszmék beleivódtak a felsőbb osztályokba. Cicero, amikor megírta a *De Republicát*, szinte öntudatlan is a felsőbb osztályok új lelkiállapotát fejezte ki. És ebben a férfiúban, aki a szerencséje miatt elhitte magáról, hogy nincs az a rendkívüli és nehéz dolog, mellyel meg ne birkóznék, mind e konzervatív aggodalmakkal együtt új ambíció ébredt: ő akart a megviselt köztársaság rendbehozója és békességszerzője lenni.

Caesar messziről is szimatolta kollégájának ezt a tétovázását. A szenátus fölhatalmazta Pompeiust az egész Itáliában való sorozásra. Caesar Ravennából, ahova telelni ment, segítségére járt, hogy innenső Galliában is katonákat toborozhasson. Ugyanakkor szövetségük megerősítésére új, kettős házasságot ajánlt neki. Ő elveszi Pompeius leányát, aki akkoriban Sulla fiának volt a jegyese, Pompeius pedig vegye el egyik unokahúga, Attia leányát. Attia annak a Caius Octaviusnak volt az özvegye, aki

fiatalon, a konzulsága küszöbén halt meg. Volt egy fia, Caius, aki 63-ban született, tehát tizenegy éves volt és két nagyobb lánya. Róma felső osztályaiban akkortájt a családok és házasságok tisztára a politikai cselszövések eszközei voltak. De Pompeius elutasította az ajánlatot. Rossz jel volt ez a visszautasítás! Rövid idő múlva pedig a két Galliából hoztak váratlan és rettentő híreket a futárok. Caesar csalódott, mikor azt hitte, hogy a kegyetlen elnyomással pihenőhöz jut és figyelmét az itáliai dolgok felé szegezheti. Alig tette ki a lábát Galliából, több nemzet kiváló férfiai haragra gyúlva az előző év pusztulásai, s Acco és a többi nemesek elítéltetése miatt, összetalálkozott az erdőkben, megtárgyalta Gallia helyzetét, egyezkedett, fölzaklatta a klienseit és a népet. És már a karnutok újból fölkeltek, Gutuatrus és Conconetodumnus vezérletével megölték Genabumban az itáliai kalmárokat, köztük Caius Fufius Cita lovagot is, aki a római sereg élelmiszerszolgálatának volt a vezetője. Arverniában az ifjú Vercingetorix, Caesar barátja, forradalommal kezére kerítette az uralmat és kitűzte a lázadás lobogóját. A szenónok, a párisiak, a piktónok, a turónok, a kadurkiak, az aularciak, a lemoviciek, az andok és az Óceán partján lakozó összes népek föllázdadtak, s vezérül kiáltották Vercingetorixet, aki a kadurk Lucterius vezetésével már sereget küldött Gallia narbonnensis határa felé, ő maga pedig betört az éduók hűbéreseinek, a biturigeknek földjére. A nemesség maradéka és plutokrácia összefogott a betörő ellen. Caesar oppor-

tunizmusa, mely minden osztályt a másokra igyekezett ráharagítani, végül valamennyit összeveszítette vele. A lázadás újból kitört, anélkül, hogy akár ő, akár a tábornokai sejdítették volna. És az a veszély fenyegette, hogy a lázadók rajtütnek a téli szállások nyugodalmas pihenőire szétszórt seregeken, amikor ő sok száz mérföld messzeségre van, mielőtt még elkezdhetné a politikai újjászervezés munkáját, mely miatt olyan sietve jött el Galliából.

Az események, hogy egyszerre ilyen pusztítóan nekilódultak, rettentően sürgetőre fogták. Tüstént vissza kellett volna fordulnia Galliába, viszont nem hagyhatta el Itáliát ebben az állapotában, pártja ekkora összevisszaságában. De az óriási veszedelem Caesar mozgékony és sokoldalú szellemének minden energiáját, a gyorsaságot, a merészséget, előrelátást, képzelőerőt egyszerre olyan cselekvési hévre parancsolta, melynek alig tudja mását a történelem. Elgondolta, hogy az új háború, melybe indult, balul végződhetik, már pedig akkor a konzervatívek a 49. év március elején, konzuli hatalma megszűntével, pörbe fogják és száműzik, ha közben vissza nem szerezte sérthetlenségét azzal, hogy újból konzullá választatta magát. Sulla törvénye értelmében tíz éven belül nem lehetett senkit újra választani, s így ő is csak 48-ban válhatnék másodizben konzullá. Nem akart útrakelni, amíg sebbel-lobbal védelmet nem biztosított magának. Mivel Rómában sokan akarták, hogy őt és Pompeiust együtt válasszák meg a konzulságra, ügyesen arra kérte a barátait,

hagyják ki őt a jelölésből, helyett inkább szabadjon a konzulságot távollétében is kérnie. A háborút, — mondotta, — esetleg nem fejezheti be 49. március elsejére, s akkor a vezénylet megváltozása veszedelmekkel járhat. Különös kérés volt ez, három esztendővel előre, de éppen ezért sokan csekély fontosságúnak vélték. Pompeius, aki örült, hogy Caesar nem akar konzul lenni, beleegyezett. Cicero, Caesar kérésére, közbenjárt, hogy Coelius, aki akkor néptribun és még mindig konzervatív volt, ne mondjon vétót. Caesar néhány nap alatt biztos lehetett felőle, hogy a tribunok előterjesztik és elfogadtatják a törvényt, s rögtön elindult. Röpiült Gallia narbonnensisbe, valószínűleg február közepén, éjjelnappal menetelve.

Mennél közelebb ért, annál komorabb híreket hallott. Az éduókat, a rémókat, a lingonokat, akik középső Galliában hívek maradtak, lázadó népek óriási tűzkarikája fogta körül. Csak kelet felől maradt egy kis rés: a szekvánok még bizonytalanságban voltak. Az északi íven belül szorult a Caesar tiz légiója. Mitévő legyen? Hívja a légiókat Gallia narbonnensisbe? A föllázadt Gallián kellene keresztülgázolniok a tábornokok vezérletével. Vagy ő csatlakozzék hozzájuk? Akkor meg őneki kell átvágnia csekély hadával a tűzkarikán, a lázadó hatalmas országon. Félelmetes volt az alternatíva és rettentő. De a háború és politika lángeszű költőjének képzelete, gyorsasága, merészsége csudálatos hévvel buzgott föl mindenünnen most, hogy a veszedelem és cselekvés láza kikényszerítette. Pár nap alatt, éjt-

napot egyyé téve, a lehető legjobban ellátta Gallia narbonnensis védelmét, a helyőrség egy részével és az Itáliában frissen toborzott katonákkal. Azután egy kisebb lovashadtestet Viennebe küldött, a narboi helyőrség megmaradt részével pedig rendkívüli merészséget próbált: át akart kelni a hófödte Cevenneken, szinlelt arverniai támadással Vercingetorixet odacsalni hazája védelmére, s aztán a Viennebe küldött kicsiny lovas svadronnal átvonul Gallián, és csatlakozik a légiókhoz, mikor mindenki azt hiszi, hogy ő Arverniában hadakozik. A galliai határtól körülbelül 135 mérföldet (200 kilométert) megjárva, nagy fáradsággal megmászta a Cevennet, katonáival utat nyitattva a hóban, hirtelen megjelent Arverniában, lovasságát az ország kirablására küldte s úgy megrémítette az arvernieket, — akik sosem hitték volna, hogy a havasokról valaha rajtuk üssön egy hadsereg, — hogy sürgetve kérték Vercingetorixet, jöjjön haza, az ország segítségére, melyet előzőnlött egy óriási had. Vercingetorix nem régen kerítette kezére a hatalmat forradalom révén, s most haza kellett sietnie. Caesar senkinek sem árulta el szándékait, hanem két nap mulva kijelentette, hogy három napig távol lesz, mert megerősítést keres. A vezényletet rábízta Decimus Brutusra, és azt ajánlotta neki, hogy az országot lehetőleg letarolja, és kevés kísérettel újra átkelt a Cevennen, vilámgyorsan megfutott száz mérföldet (150 kilométert) Vienneig, ott a kicsiny lovassvadron élére állt, és éjjel-nappal vágatva, észrevétlenül, tehát háborítatlanul megjárta Galliát, míg váratlanul

a lingonok országában telelő két légióhoz nem ért. A merészség és gyorsaság első csodája megtörtént. Ekkor megüzente a többi légióknak, hogy Agenticum (Sens) közelében összpontosuljanak, s március közepe felé maga is Agenticumba ment két légiójával. Most már élén volt egész seregének, 11 légiónak, körülbelül 35.000 embernek, mert galliai segítőcsapatai csaknem mind eltűntek és lovasságát is a lehető legkisebbre csökkentette. Viennetől Agenticumig, részben lóháton, részben a két légió élén, újabb 300 mérföldet (körülbelül 450 kilométert) járt meg.

Vercingetorix eközben észrevévén, hogy Caesar rászedte, visszatért a biturigekek földjére és ostrom alá fogta Gorgobinát, kicsiny sereggel, melyet az arverniekből és a többi népek némi pótlékából szedett össze, talán 7—8000 lovassal és ugyanannyi (vagy még kevesebb) gyalogosal, azok is valószínűleg jórészt a maga és más nemesek szolgálából és klienseiből kerültek ki. Mire kellett most Caesarnak határoznia magát? Politikai okossága azt tanácsolta neki, hogy azonnal szálljon szembe Vercingetorixszal, s így mentse meg az éduók birtokait, tartsa meg hűségükben az éduókat, riassza meg egész Galliában Róma ellenségeit, s gyorsan végét vetve a háborúnak, térjen vissza Itáliába. Hadi okossága ellenben azt tanácsolta, hogy várja meg a jobb időt, amikor a sereg bőségesen talál majd eleséget útközben. S mint annyi háborújában olyan sokszor, most is a politikai okosság győzött a katonain. Caesar jobban félt az éduók föllázadásától, mint egy téli táborozás veszedelmeitől, és

dolgos buzgóságában, mely lelkét nem hagyta nyugton, azonnal cselekedni akart. A háborút előbb, mintsem lehetséges volna, be akarta fejezni. Szívükre beszélt az éduóknak, hogy minden erejük megfeszítésével igyekezzenek seregét ellátni, s két légiót és az összes podgyászokat Agenticumban hagyva, elhatározta, hogy azonnal, a lehető leggyorsabban és a lehető legnagyobb harcikedvvel megkezdi a háborút. Pár nap alatt Vellaunodunumra vetette magát és megvette. Aztán fölgyújtotta és elpusztította Genabumot, átkelt a Loireon, betört a biturigeek országába, és Noviodunumot ostrom alá fogta. Már a megadásra alkudoztak, mikor megjelent Vercingetorix, aki Caesar előretörésének hírére Gorgobinából elébe vonult. A két sereg lovassága egymásnak zúdult és egy pillanatig úgy tetszett, a rómaiak tágítanak. Egyszer csak a négyszáz germán lovas, aki Caesar zsoldján volt, előretört, és a gallok rövid csatározás után megfutamodtak, olyan heves volt a germánok támadása és olyan félelmet gerjesztett a hanyatló Galliában minden germán sereg. Caesart ez az első, bár kicsiny sikere még nagyobb sietségre sarkalta. Gyorsan Avaricum (Bourges), a biturigeek fővárosa ellen fordult. Avaricum volt az egyik leggazdagabb város azok között, melyek a régi Gallia lassú megváltozása közben kezdtek már felnövekedni.

Vercingetorix, akinek katonái jórészt a lovas szolgálóból kerültek ki, — serege tehát nem volt éppen megbízható, s a szökésektől csak kegyetlen diszciplinával tudta visszatartani, — nem akart többé nyílt mezőre bocsátkozni ezután

az első és nem éppen szerencsés összecsapás után. Elhatározta, hogy inkább úgy harcol a betörő ellen, hogy pusztaságot teremt körülötte, sorra fölgyújtja a városokat, amerre halad, még Avaricumot is, elpusztítja az élelmezését, lovasságával elfogja a küldeményeket, elpusztítja az eleségkereső különítményeket és szakadatlanul bosszantja a rómaiakat. Ő maga a háta mögött levő, érintetlen országokból élelmezi seregét. Bölcs és egyszerű tanács volt, de rettentő is, a néptől kemény bátorságot követelt! Kezdetben a biturigeek nem is voltak e bátorságnak híjával. Caesar, alig hogy a területükre lépett, puszta és letarolt vidéken nyomult előre, a látóhatár alján folyton ott látta a fölgyújtott falvak sűrű füstoszlopát. Kevéssel mögötte járt Vercingetorix, aki az ütközet minden alkalmát kerülte, seregét okosan erdők és mocsarak közt táboroztatta, ahol természetes védelmük volt minden támadás ellen és igyekezett elfogni a gabonaküldeményeket. Ha Avaricum is elpusztult volna, a római sereg céltalanul tévelyeghetett volna a tűzzel-vassal végigtarolt ország üszkös romjai között. De a biturigeeknek nem volt lelkük ahhoz, hogy a szép Avaricumot is elpusztítsák, s addig könyörögtek, addig ígérték, hogy hősieesen fogják védelmezni, míg végül Vercingetorix megkímélte a várost. Caesar ostrom alá foghatta Avaricumot, s mert a biturigeek valóban derekasan védtek városukat, kénytelen volt katonáival a még hideg, esős évszakban, Gallia szürke égboltja alatt, nagy ostromműveket kezdetni. Közben

pedig az éduók hanyagsága és Vercingetorix portyázásai miatt gyatrává vált az élelmezés. Sokszor egész nap kenyér híján volt a tábor. De Caesar buzgósága, melyet a város ellenállása föltartóztatott, átváltódott és katonái bámulatos kétkézi szorgalmává ömlött szét. Jobban ismerte katonáit, mint Lucullus és tudta, hogy némely rettentő szorongás idején a bajtársi testvéries szívesség jobban fölszítja buzgóságukat, mint a durva vezéri keménység. Ezért nagy ügyességgel többször kijelentette katonáinak, hogy szívesen fölhagy az ostromlással, ha talán nehéznek találják a munkájukat, s azt nyerte vele, hogy buzgóbban és szívesebben mentek a sáncokhoz. Így aztán fagy, éhség és az ellenség gyakori kirohanása ellenére is sorra emelkedtek a földhányások. Végül, április második felében, készen álltak a tornyok, ostromot kezdtek, megvették a várost, a lakosságot legyilkolták, anélkül, hogy Vercingetorix segítségére mert volna mozdulni.

Nem telt bele egy hónap, Caesar megvette és szétronította azokat a városokat, melyek a lázongás tűzhelyei és bástyái voltak. Utját rettentő büntetésekkel jelezte, minő Genabum és Avaricum fölgyujtása. Kincstárát arannyal, ezüsttel tömte meg, kifosztván diadalmas, gyors előrenyomulása közben a városok, templomok és magánosok kincseit. Légióiban föltüzelte a lelkes bizodalmat, melyre egy óriási lázongó országban hadakozó kicsiny hadseregnek annyira szüksége volt. A geniális hév, mely Ravennából útnak vágott, mindeneket legyőzött az Alpokon

és Gallián keresztül: a teret, az évszakot, az éhséget, a bástyafalakat, az embereket, s most kissé megpihent Avaricumban, mintegy lélekzetet venni a végső lendületre. Caesar úgy vélekedett, hogy Avaricum megvételével most már elvégezte a munka legfárasztóbb részét, Galliát visszahódította, s a lázadást, ha nem is oltotta ki végképpen, legalább is megtöri az az elcsüggedés, mely erre a leveretésre okvetlenül következik. Most kipiheni magát és ellátja seregét Avaricumban, azután átteszi a háborút az árverniek országába, elpusztítja fővárosukat, Gergoviát és a háborúnak vége lesz. De az éduók közt a legfőbb hivatal betöltésénél civódás ütött ki és könnyen polgárháborúvá fajulhatott volna. Caesar kénytelen volt előbb Decetiába menni, hogy békét teremtsen. Egyik párt Cotust választotta a legfőbb hivatalra, a másik Convictolitavust, s mert ez a párt törvénytelennek vádolta a Cotus megválasztását, Caesar, nehogy polgárháború törjön ki és az egyik párt Vercingetorix mellé álljon, igazságot akart tenni. Convictolitavus megválasztását ismerte el, mely csakugyan törvényes volt. Pár hetet töltött mindezzel, s várta, hogy közben a fölkelés utolsó erői is szétzüllenek, elszóródnak a fenyegető végső támadás félelmétől . . . Azonban a hozzáérkező hírek világosan azt mutatták, hogy a lázadás nem csüggedt el olyan nagyon az ő győzelmei miatt, mint talán jogosan hitte. Északi Galliában a szenónok és a párisiak fegyverben voltak és harcra készek. Commius sereget gyűjtött. Vercingetorix újból lelket vert katonáiba, akik első

elgyávulásukban már azzal is gyanúsították, hogy elárulta őket, s buzgóan készült az új háborúra. Segítséget kapott Aquitaniából, íjásokat toborzott, megtanította katonáit a római táborverésre és a hűségben maradt népek, például az éduók és szekvánok főbb embereit lázadásra csábította, tömérdek aranyat küldve nekik. Arvernia, a legnagyobb bányák országa, bővében volt az aranynak. Mindazonáltal Caesar bízott hozzá, hogy ez már csak a kétségbeesés utolsó energiája és kitartott annál a véleményénél, hogy a háború a vége felé jár. Labienust négy légióval elküldte északra, a párisiak és a szenónok ellen, ő maga pedig hat légióval útrakelt, talán május közepén, dél felé, hogy betörjön Arverniába, ütközetre kényszerítse Vercingetorixet és végét vesse a háborúnak.

Vercingetorix megnövekedett és nekibátorodott seregével leromboltatta az Allier folyó hídjait és azon vigyázott, hogy Caesar ne kelhessen át a vadul örvénylő vizen. Caesarnak azonban sikerült egyik lerombolt híd mellett egy ligetbe elrejtene húsz kohorszot, mindegyik légiójából kettőt. Míg a sereg másik része lefelé vonult, a folyó irányában, és Vercingetorix a tulsó parton kísérette, a húsz kohorsz előbujt, helyreállította és megszállta a hidat, aztán figyelmeztette a légiókat, azok visszafordultak és átkeltek. Vercingetorix nem akart ütközetet adni és hagyta őket kedvükre, azután az ő szokott taktikájával megint futni kezdett előlük. Öt nappal később Caesar meglátta Gergoviát, a meredek hegyre épített várost, de bízott a háború

gyors befejeződésében, nem ijedt el a természet és emberi ügyesség által annyira védett város ostromlásától, hanem rögtön nekilátott az ostrom és megközelítés munkájának. Közben Vercingetorix folyton a közelében tartózkodott, az erdők-ből és mocsarokból egyre zaklatta, míg őt sosem lehetett megtámadni. Caesar rövidesen észre-vette, hogy hibát követett el, mikor megosztotta seregét. Úgy látta, hat légió aligha lesz elég a város tökéletes ostromlására. Az éduók nemes-sége pedig, melyet Vercingetorix aranya meg-ajtett, s mely nem volt meglegedve Caesarnak az ország ügyeibe való legutóbbi beavatkozásá-
val, fölbátorodott a sereg megosztottságán és in-gadozni kezdett. Caesar kissé nyugtalanná vált, siettette katonái szorgalmát, megkettőzte kitar-tását. Görög mérnöki és ostromtani szövegekből, melyek legjavát hozta utána a könyvtáros rab-szolga, tanácsokat, eszméket, fortélyokat olva-sott ki, hogy az ostromot véghezvihesse azzal a kevés erővel is, mellyel rendelkezett. Hasztalan: Gergovia nem esett el, az ellenség elbizakodott, seregének állapota napról-napra komolyabbá vált, sőt már veszendőnek is látszott egy izben, mikor egy éduók küldte hadtest Gergovia köze-lében kicsi hijja az ellenség kezébe került. Cae-sar felbőszült, kizökkent nyugalmából és Ger-govia elpusztításával akarta megfélemlíteni Gal-liát. Általános rohamra vetette légióit, hogy erő-szakkal fogjon ki a városon. De a támadást visszaverték, súlyos vereségeket okozva neki. Caesar, mint minden vérbeli lángész, akit még nem rontott meg a siker és a gőg, ha egy pilla-

natra megtévedt is, jókor össze tudta szedni magát és akkor észrevette hibáját és a makacskodás veszedelmét. Elhatározta, hogy föl hagy az ostromlással és visszatér, talán június második felében, északra, Labienus keresésére.

Elhatározása okos volt, de mint minden olyan elhatározás, mellyel nagy tévedést akarnak helyreütni, közvetlen veszedelemmel járt. A lelkek általános fölzigulásában ez a balsiker — Caesar első nyilvánvaló balsikere a helvétekkel való kétes háborúja óta — hirtelen és teljes bukás kezdetének tünt. A nekibuzdult lelkek hite szerint Caesart immár leverték. Vercingetorix Gallia hős szabadítójának tetszett és a tétovázók közül is most már sokan elszánták magukat. Útközben megtudta Caesar, hogy hosszú kétségeskedés után az éduók is föllázadtak, megölték a római kalmárokat, elrabolták Noviodunumban az ő hadikincset, a galliai túszoikat, a podgyászt és a lovakat, elhordták vagy fölégették vagy a folyóba dobták gabonakészletét s most azon bizakodtak, hogy kiéheztetéssel kényszerítik vissza Gallia narbonnensisbe és ezért őrizet alá fogták a Loiret. A bibractei nagy nemzetgyűlésre való meghívást Galliaszerte kedvezően fogadták a nép fejei. Ebben a pillanatban Caesar csakugyan remegett a maga és a serege sorsán. Most, hogy az éduók, Gallia leggazdagabb és leghatalmasabb népe, melynek ő legtöbbet kedvezett, föllázadtak, immár beföllegzett az ő eddig élvezett sok előnyének is. Feledésbe merítette előző diadalait, megnövelte a fölkelők számát és bátorságát, megfélemlítette

a maga katonáit, megfosztotta egyik legjobb élelmezési alapjától és majdnem semmivé zsugorította Galliának azt a részét, amelybe még barátságos népek közé behúzódhatott, ahol megpihenhetett, vagy erősítést szerezhetett. Csak nem fog most kilobbanni a háború egész Galliában, körülfogva és elpusztítva e tűzkarikában a két kicsiny sereget, amelyet ő oktalanul szétválasztott? De a hirtelen fölütközött új veszedelemre Caesar geniális nekibuzdulása, mely Ravennából útnak szökkent és Avaricumban megcsöndesedett, most újból kitört. Caesar nem sokat ijedezett az éduók lázadásán, hanem megértette, hogyha egyedül húzódik vissza Narbonába, Labienust pedig északon hagyja, a gallok hamarosan elbánhatnak mindkettőjünkkel. Azért minden egyéb gondot félretett és mindenáron a lehető leggyorsabban egyesülni akart Labienusszal, idővesztegetés nélkül hidat vertett a Loireon, mely dagadozva és sebesen futott ágyában a tavaszi hóolvadás miatt.

Aztán a lovassággal egy gázlóra akadt, amelyben a katonái vállig vízben átkelhettek, fejükön fegyverük és batyujuk. Ilyen módon egész seregét a vízbe küldte, lovasok eleven gátjával töretve meg a folyó árját. Összeszedte, amennyi gabonát és lábas jószágot csak talált, túlon-túl megterhelte a rabszolgákat, öszvéreket és magukat a katonákat is, s a szerzett jószágot maga után hajtatva, gyorsított menetben elérte Labienust a szenónok földjén, valószínűleg Agendicum (Sens) közelében. Gergoviától Agendicumig újabb 200 mérföldet (300 kilomé-

tert) megjárt; föltéve, hogy ezzel tizenöt napot töltött, július első felében már élére állhatott egész seregének. Ha őt Gergoviánál legyőzték is, szerencsére Labienus sikeresen harcolt a szenónok és a párisiak ellen.

Most aztán szünet következett. Caesar „Emlékiratai“ nem mondják el, meddig tartott, de egy hónapnál tovább aligha és ezalatt az ellenfelek az új próbára készültek. A gergoviai vere-ség, úgy látszott, a háború összes föltételeit és eshetőségeit megváltoztatta. Az éduók példájukkal csaknem minden galliai népet lázadásra ösztökéltek. Mindössze a rémók, a lingonok, a treviriek és néhány belga nép maradt hűséges vagy semleges. Bribracte, az éduók fővárosa, a fölkelés metropólisává lett. Odament a fiatal arverni hős is, ott találkoztak össze a Gallia minden részéből való követek, s ott készülődtek a nagy diétára, amely a nemzeti hadsereg alakításáról fog határozni. Gyors határozás vágya és reménysége lelkesített most hirtelen mindenkit, még azokat is, akik eddig a legtöbbet kételkedtek vagy a legközömbösebbek voltak! Ellenben Caesar, amilyen merész bizodalommal volt azelőtt, most olyan könnyen ítélte nagyon is sötétnek a maga helyzetét. Kicsiny seregével magára hagyatva az óriási, ellenségessé vált országban, mindenfelől a lázadás fenyegetését érezve, még egyszer meglassította haditervei lendületét, okos előkészületekkel időzött, s egyébre se gondolt, mint hogy kivágja embereit ebből a tűzörvényből, — hogy hol, még nem tudta. De ezt a hátráló menekülést nehéznek, vésszel teljesnek látta

most az a férfiú, aki két hónapja még úgy hitte, örökre visszahódította Galliát. Nemcsak az éduók fölkelésén megrökönyödött katonák csüggedtek el, nemcsak a mindig nehézkes élelmezés vált roppant nehézé ebben a csupa lázongás országban, hanem a britanniai háború tanulsága, Crassus sorsa is növelte szemében azt a veszedelmet, amelyre lassan mindenki ráeszmélt Itáliában: a lovasság híja nagyon hátráltatta a barbárokkal hadakozó római seregeket. Ha eddig vakmerően utánavetette is légióit Vercingetorix lovasságának, most, hogy újból megokosodott, semmiképp sem akarta Gallián keresztülkökáztatni csüggedt légióit, melyek ilyen kevés és gyöngé lovassággal könnyen Crassus sorsára juthattak volna a galliai lovasság támadásai közben. Úgy látszik, ettől való félelmében indította el hadseregét és közeledett Germániához, némelyek szerint ama hely felé, ahol most Vitry-sur-Marne áll, mások szerint Bar-sur-Aube felé, hogy nagyszámú germán lovasságot gyűjtsön. Az a hadvezér, aki hét évvel ezelőtt mint a germán hatalom megtörője lépett Galliába, most germánokat toborzott a gallok ellen, s a galliai zsákmányolások aranyaival fizette őket! Egész júliust és talán augusztus egy részét is azzal töltötte Caesar, hogy germánokat toborzott, erős hadtestet állított ki belőlük és előkészítette a visszavonulást. De amilyen bizakodóak és lelkesek voltak a gallok, annyira elbátortalanodtak az ő katonái a szóbeszédektől, a helyzetüktől és a szerencse hirtelen fordulásától.

Nem sokáig tarthatott sem a rómaiak búsu-

lása, sem a galliaiak jókedve. Caesar óvatossága rohamában éppúgy félrebecsülte a veszedelmet, mint azelőtt túlságos elbizakodásában. Vercingetorix le tudta gyűrni ellenfelét, amikor folyton apró, fürge csapatai portyázásával zaklatta, s bizonyos, hogy ha Galliában egyebütt is akadtak volna portyázó vezérek, Caesar végül is kénytelen lett volna egész seregével együtt megfutamodni, nehogy éhen vesszék. De a légiók gergoviai vereségén való nemzeti fölbuzdulás megszabadította Caesart és a római uralmat, mert a kis háborút nagy és rendszeres háborúvá változtatta, melyben a megosztott és egyenetlen Gallia, ősi és erős intézmények híján, nem győzhette le az Itáliával egyidős politikai és katonai rendszer hadait. Csakugyan az első bajok mindjárt a bribractei nemzetgyűlésen kiütököztek, mikor a fővezér választásáról volt szó. Az éduók egyik földijük megválasztását kívánták, egy másik párt pedig Vercingetorix vezérletének meghagyását javasolta. Ez a párt fölül is kerekedett. De Vercingetorix, aki bizonyára nagyon eszes ifjú volt, részben azért, hogy az éduókkal ne éreztesse túlságosan a maga fensőbbtségét, részben pedig, mert nem hitte, hogy a nagy háború is éppúgy sikerül, mint a kicsiny, inkább vegyes háborút ajánlt. Egyike volt ez ama veszedelmes tranzakcióknak, melyek a történelemben olyan gyakoriak, mert a mások tudatlansága és lustasága végzetes módon még a legokosabb és legelszántabb férfiakra is rákényszeríti. Az éduók és a szeguziávok 10.000 gyalogost és 800 lovast küldenének egy nemes vezérlete alatt,

hogy törjenek be a római provinciában az allobrogok területére. A gabalok és az arverniek a helvétek földjét pusztítanak. A rutének és kaudurkok az arecomiai volszkokét. Így aztán mindenfelől betörnének a római provincia határára s védelemre csalnák Caesart északról. Vercingetorix azonközben főhadiszállását Alesiába (Alise-Saint-Reine) teszi át: a mandubiak megerősített kis városába, e kitünő megfigyelőhelyre, ahonnan folyton kémlelheti és zaklathatja az ellenséget, mert ott kereszteződik minden út, melyen Caesar jöhet, hogy északról Gallia narbonnensisbe ereszkedjék. Alesiát el fogja látni, meg fogja erősíteni, s a 15.000 lovassal és meglévő gyalogosaival tőle telhetően meglassítja, éhezeti, háborgatja az ellenséget. Caesar — valószínűleg augusztus első felében, mikor már erős germániai lovasságot szervezett és megtudta, hogy Gallia narbonnensist fenyegetik, — csakugyan ennek a tartománynak a segítésére szánta magát. Tíz elcsüggedt és fáradt légiója élén megkezdte a visszavonulást a tartomány felé: milyen szívvel, azt könnyű elképzelni, ha nem is ejtenek róla szót sem ő, sem a régi írók! Gallia meghódítása, hét év nehéz munkája, melylyel Lucullus és Pompeius mellé akarta fölküzdeni magát, egy szempillantás alatt elpusztult. Harci dicsősége, Itália szemében, politikus csalafintasággá foszlott. A konzervatív párt újjongott, s már készült rá, hogy megfizettessen az 57. év diadalmi kitüntetéseiért. Ama harmincezer ember, aki útrakélt vele, szomorúan és lelkefogyottan, öszvérháton vonszolva maga után hosszú

menetben az összes hadigépeket, a légiók podgyászát és edényeit, a tábori és tiszti rabszolgákat, a megmaradt zsákmányt, a mészárlások elől menekülő itáliai kalmárokat, szóval mindent, ami itáliai ember vagy tárgy a pillanatra meghódított tartományban még volt, mind az alpon-túli római uralom végét jelentette, végső bukását annak a hódító politikának, mellyel Caesar utánozni, sőt túlszárnyalni akarta Lucullust.

Azonban igen bizonytalan adatok szólnak az útvjáról. Van, aki onnan meneszti útnak, ahol ma Troyes van, s aztán Gray és Dijon fölött Besançon felé fordíttatja. Van, aki úgy tudja, Joignyból indult, átkelt az Armaçonon Tonner-nél, az Aubeon Dançevoinnál, hogy aztán Pontarliernél vagy Chalonsnál átkelhessen a Saôneon és Besançonba menjen. Viszont mások szerint Vitry-Sur-Marneből indult, leereszkedett a Tille völgyén, érintette Dijont, átkelt a Saôneon, Saint-Jean-de-Losnenál, s a Saône balpartján Narbo felé menetelt. Végül némelyek szerint Bar-sur-Aubeből indult Pontailler-sur-Saône irányában. Bizonyos, hogy a menetelés negyedik napján reggel, mikor Beneuvrehez ért (Brevon és Ource között von Göber szerint, a Vingeanne partján III. Napoleon szerint, Montigny közelében, mint Aumale hercege tartja, vagy a *Spéctateur Militaire* névtelen írója szerint Allotroy mellett), Vercingetorix hirtelen megtámadta nyílt ütközetben.

Mi történhetett? Miért fordult el Vercingetorix a hosszú és zaklató portyázások eszméjé-től, s miért próbálkozott a nyílt ütközetek nagy

háborújával? A galliai vezér, még Caesar elbeszéléséből is, nagyszerű és erélyes ifjúnak látszik, s pontosabb adatok híján föltehetjük róla, hogy nem annyira személyes tévedése, mint inkább a gergoviai csekély sikeren fölbuzdult nemzeti rajongás, valamint seregének állapota sürgette erre a szerencsétlen változásra. A portyázás sokkal kisebb sereggel, kevesebb eszközzel, nagy vezérek nélkül is folytatható, de rettenően fáradalmas. Éppen ezért bátor, elszánt és türelmes katonákat követel. Amíg Vercingetorix azokat az apró lovas és gyalogos csapatokat vezényelte, melyek csaknem tisztára arverniekből, az ő saját klienseiből és szolgálóiból vagy barátjaiból alakultak, melyeken tehát nagy tekintélye volt, addig bátran vihette őket az örökös zaklatások véghetetlen fáradalmaiba. De most, hogy jóval számosabb és heterogénebb seregnek volt az élén és feje volt — legalább névleg — ama sok hadtestnek, mely Gallia narbonnensisbe akart betörni, már föl kellett hagynia a régi portyázással. Valószínű, hogy a hadtestek sok vezérének egyenetlensége és a nemzeti vetélkedés napról-napra növekedett ebben a hatalmas seregben, melyet egy pillanat fölbuzdulása sodort össze, és nem régi, erős intézmények és szabályok rendszeres fegyelme tartott együvé. Azok a katonák és a főuri kliensek, kik a rövid háborúk apró razziáihoz szoktak, és azok, akiket minden osztályból kellő előkészítés nélkül sietve összehoztak, elfáradtak és elcsüggedtek a Gergovia után következő hosszú szünet tétlenségében, a vezérek szándékáról, a háború tartamá-

ról és a rájuk leső veszedelmekről való tájékoztatatlanságtól. Vercingetorix egyszer csak attól tarthatott, hogy a hazafiúi föllángolás rövidesen kialszik és a hadsereg szétszóródik, ha a gergoviaihoz hasonló sikerrel föl nem szítja a lelkesedését. Talán arra is gondolt, hogy a római sereg bátortalan és fáradt, hogy a partusok az elmúlt évben elpusztították Crassus fáradt légióit, útközben rájuk támadva nagy sereg lovassal. Ha ő is megkísértené ezt a támadást? Nem szorhatná-e széjjel és nem koncolhatná-e föl a római légiókat ő, aki sokkal jobban el van látva lovassággal, mint Caesar? És valóban utána is vetette lovasságát Caesar vonuló seregének, hogy rajta üssön. Gyalogságát pedig három táborra osztva, tétlenségben hagyta.

Azonban Vercingetorix, aki nem tudott arról, hogy Caesar új lovasságot toborzott a Rajnán túl, nem a kevés és gyöngé római *turmával* akadt össze, hanem az eleven germán svadronnal. A két lovasság heves harcba keveredett, és Caesar germánjai a légiók segítségével megfutamították a gallokat és sokat megöltek közülük. Az ütközet nem volt valami rettenetes, de a kockának azt a fordulását, mely utána következett, csak úgy tudjuk megérteni, ha föltételezzük, hogy a szedett-vedett galliai seregben nem volt divatja a kitartás és türelem erényének és hogy Caesar sokkal veszedelmesebbnek ítélte először a helyzetét, mint amilyen volt. Vercingetorix az ütközet után rögtön Alesiába kanyarodott hadaival: nyilvánvaló bizonyosága, hogy jónak látta legalább egy jól fölszerelt város nyugodt menedé-

kében fölüdíteni őket. Caesart pedig az ő nyugtalan, ideges természetének megszokott ingadozása az apró diadal után az utóbbi hetek óvatosságából, tétovázásából, védekező tartózkodásából hirtelen akkora fölbuzdulásba, gyorsaságba és merészségbe lendítette, aminőt még nem tapasztaltak rajta. Még az ütközet estéjén letett a visszavonulás eszméjéről, s úgy határozott, hogy fogytig kihasználja ezt a győzelmét, merészen támadásba csapott és tétovázás nélkül végső szerencsét próbált. Vagy rögtön végét veti a háborúnak, s talán helyreállítja Rómában a tekintélyét, vagy elvész seregével együtt s mindjárt Galliában szemébe néz annak a végzetének, mely a tartományban érné, ha vert légióival odafutamodnék.

Mindjárt másnap a gall sereg nyomába vetette magát. Mikor Alesia elé ért és megpillantotta a meredeket, melyre a város épült, nem tétovázott, hanem azonnal ostrom alá fogta, 30.000 emberrel, az óriási ellenséges országban, biztos élelmezés nélkül, holott a városban is majdnem ugyanannyi ember állt fegyverben. El volt készülve arra is, hogy a Gallia narbonnensis felé indult seregek visszafordulnak és hátbatámadják, s hogy Alesia falai alatt várja meg az egész föllázadt Galliát és szembeszáll a végső megpróbáltatással. Szinte kétségbeesett vakmerőség diktálta ezt a tervét, azonban Európa történetének végzetes férfja, a háborúnak ez a hol óvatos, hol kalandor poétája most már a szerencse végső eshetőségét is kockára dobta. A legionáriusok a velük jött öszvérek hátáról leoldottak ásót-kapát

és újból neki álltak futóárkokat ásni és földhányásokat emelni a város körül.

Vercingetorix először lovas kirohanásokkal próbálta megzavarni munkájukat, azonban hamarosan észrevette, hogy ezzel legföljebb meglassítja, de meg nem akadályozza. Mitévő legyen? Kírontást próbálni és mindent kockára tenni nyílt ütközettel, nagyon veszedelmes volt. Ha pedig körülzárhatja magát, vége. Heves viták után egyik haditanácson végre is úgy határoztak, hogy mielőtt még Caesar az egész várost körül fogná, a lovasság titkon kivonulást próbál és svadronokra osztottan elszéled Galliában, segítséget kérni minden néptől. Ki is számították a segítség számát, helyét, idejét: több mint 250.000 ember fog összegyűlni, ráveti majd magát a római sáncokra. Egyik éjszaka csaknem az egész galliai lovasság kilopózott, kijátszotta a római őrsök éberségét, áthaladt a befejezetlen ostromműveken és szétszéledt a világ négy tája felé.

Caesar nagyon megrémült, mikor megtudta, hogy a vakmerő szökés milyen szerencsésen sikerült és megértette, milyen óriási veszedelem fenyegeti. Ime, talán egész Gallia megmozdul a szabadság és fölkelés végső riadója, mely az alesiai szikláról elhangzott. Az utakon, a druidák magános erdein, a komor és puszta mocsarakon, úgy lehet, falúról-falura kigyúlnak a vést jelentő és segítséget hívó tüzek. A lázadás hírvivői, úgy lehet, az utolsó hegyi falucskáig elhírlelik, hogy a gall hazának végső véráldozatot kell vinni. És úgy lehet, a fegyveres hadak-

nak ez az iszonyú áradata mind rázúdul az alesiai szirtre.

A kockát elvetette, most már nem vonulhatott vissza. Nem tehette, mint Lucullus Tigranocerta alatt, hogy 30.000 katonájának egyik felét az ostromra hagyja, a másikkal pedig a segítséghezó galliai hadak ellen siessen. Így is elég kicsiny volt a serege, ha még jobban megosztja: halál veszedelmére adja mind a kettőt. Viszont azt sem engedhette, hogy akkora egy sereg Alesia alatt érje. Most már másodízben került ilyen fogós helyzetbe . . . Ekkor ez a férfiú, akinek a szelleme hét hónap óta úgy buzgott-szökellt, mint egy hatalmas forrás, amely túlságosan szűk szájából szilaján ront elő, végső fölindulásában a régi hadviselés egyik legnagyobb és legfurcsább eszméjét foganta és nyomban meg is valósította. Ő is bezárkózik majd egy nagy erődbe, melyet a semmiből gyűrűztet maga köré, a síkság felől új földhányást emeltet, s közte és a már emelt között széles teret hagy a szikla felé, a földhányáson pedig tornyokat és kilátókat építet. A sereg a két ostromárok között úgy fog tanyázni, mint egy hosszú erődben, s egyik földhányásról a másikra, egyik toronyból a másikba futva, a középső kis térségen mozogva, igyekszik majd ellenállni az alesiai ostromlottak és a Galliából jött kétszázötvenezeres együttes támadásainak. De vajjon ráérnek-e majd katonái erre az óriási munkára, mely miatt egy modern történetíró számításai szerint kétmillió köbméter földet kellett fölforgatni? Nem járhatott-e volna Caesar úgy, hogy a fölmentő sereg ostrom alá

fogta volna, mint Mithridatesszel történt Cysicus alatt, és éhhalálra kényszerítette volna? Félelmetes kérdések. Caesar nem is tudott megfelelni rájuk. A sereg élelmezése nehezen ment és szükölködött még akkor is, mikor az ellenség messze volt, pedig akkor a rémók és lingonok segítettek. Mi lesz most, ha a fegyveres hadak rettentő sokasága elárasztja az egész országot, elzár minden utat? De a kocka elperdült és Caesar reggeltől estig fáradhatatlanul igazgatta a hatalmas munkát, Mamurra, Antonius, Labienus, Decimus, Brutus, Caius Trebonius, Caius Caninius Rebilus, Caius Antistius Reginus segítségével és beleöntötte a maga buzgóságát az egész seregbe.

Tanulmányozta az ostromtant, tanácskozott Mamurrával és a katonai mérnökségben járatosabb keleti rabszolgákkal, terveket csináltatott velük és szétosztatta a pallérokká vált centuriók közt, s mindenfelé fát és vasat keresetett. Közben pedig kilencezer katonája dolgozott fáradhatatlanul, hányták a földet, a síkon gödröket ástak, amelyekbe vaskampókat és hegyesvégű karókat raktak, aztán eltakarták gallyal és fűvel. Az egész terület csupa ilyen gyilkos verem volt.

Igy multak a hetek; Galliában ezalatt válogatták a falvak ifjúságát, készítették a pótlékot, köszörülték a kardokat, az öszvéreket kivezetették az istállókból és megrakták gabonával, az utakon összetalálkoztak az ifjak és a tehervontatók menetei. Mind a gócpontok felé vonultak, ahonnan majd Bibractébe indulnak. Bibrac-

tében gyűltek össze a főbb népek nemesei, ott vitatták meg a vezérség és a haditerv kérdéseit. Alesia körül egy sivatag néma, fenyegető komorsága borongott. A fölmentő seregről alig jutottak hírek Caesarhoz, s a Vercingetorix kilátói is hasztalan kémlelték a látóhatárt Alesia falairól. Odabenn Alesiában kiütött az éhínség, és eljött a napja, hogy Vercingetorix, adagra fogva mindenkit, kénytelen volt szabadulni a fölösleges szájaktól. Az egész lakosságot kiküldte a város falain kívülre, ama területre, mely a falak és a rómaiak belső sánca közé ékelődött. Azt hitte, Caesar foglyul ejti őket, hogy nyereszkedhessék rajtuk, és így megmenekülnek... S a vének, asszonyok, gyermekek sokasága, melyet odadozott a rossz időnek és az éhségnek, csakugyan kenyérért könyörgött a rómaiakhoz, és maga tartotta oda a kezét, hogy megláncolják. De Caesar a katonáinak sem tudott elég kenyeret adni, s elrendelte, vessék éhhalálra őket. A gallok Alesiából, a rómaiak erődítéseikből mindennap láthatták, amint asszonyok, vének, gyermekek a fűvön rágódnak, sírnak-jajgatnak, kimerülten földre buknak. A sáncok és a hegy közé lassanként éhségtől csontvázvá mart hullák temetője gyűlt, kétségbeesett éhenhalók tábora... Azonban annyi éhező asszony, agg ember és gyerekek jajszava nem indította meg egyetlen római vagy gall szívét sem, annyira megkeményítette mindegyiket a veszedelem, az eleség szűke, ember és ember harcának ez a rettentő és dühös vonaglása. Míg Alesia és a sáncok közt azok odakünn étlen vesztek, addig Alesiában a vár kato-

nasága is a végsőkre szorult, a római sáncok közt is korgó gyomorral dolgoztak. Győzők és legyőzöttek, ostromlók és ostromlottak mind az éhhalál végső kétségbeesése meredekein jártak. Ha ezekben az iszonyatos napokban nagy fölmentő sereg gyűjtése helyett sok-sok apró, könnyörtelen portyázó csapat elpusztította volna köröskörül a vidéket, elfogta volna az élelemhozó rémókat és lingonokat, akkor a Vercingetorix serege és a lakosság talán éhenhalt volna, de csontvázzá foszlottan magával rántott volna a megsemmisülésbe harmincezer római katonát, akik hasonlóképpen éhenhaltak volna Alesia szirtjei körül.

A nagy háború azonban megint megszabadította Caesart. Végül, ha nem is 250.000 ember, mégis jókora fölmentő sereg bukkant elő, melyet hirtelenében toboroztak a minden rendű és rangú gallokból. Négyen vezérelték, az engesztelhetlen Commius, Vercassivellaunus, Eporedorix és Viridomarus. Nagyszámu, heterogén sereg volt, a vezérlete egyenetlen és bizalmatlankodó. Helyesen állapították meg, hogy a tábornokok közül kettő éduó volt. Az éduók pedig későn csatlakoztak a forradalmi mozgalomhoz, inkább csak utánzásból, mintsem megfontolt szándék-ból, s ezt a végső nagy ütközetet is olyan lágy-sággal harcolták, mely szívesen beleegyezett volna a Rómával való kibékülésbe. Bizonyos, hogy ha igazi, rendes, jól vezényelt sereg lett volna, könnyen elbánhatott volna Caesárral, bár Vercingetorix fölládozása árán. Ostrom alá fogta volna, mint Lucullus Mithridatest Cyzicusnál, s

kényszerítette volna, hogy vagy törjön utat magának, vagy haljon éhen. Ehelyett a civakodás, a seregek lazasága, a Vercingetorix megmentésén való sietség arra ösztökölte a vezéreket, hogy több ízben megtámadják a római sáncokat, míg Vercingetorix belülről támadott. Hét napot beleöltek, s a föld és emberek nagy bástyája, melyet Caesar lángelméje egy hónap alatt emelt, nem tágított. Antonius, Labienus, Trebonius, Antistius és Caninius, Caesar parancsai szerint minden oldalról erélyesen visszaverték a sánctámadókat. A fölmentő sereg belefáradt és belecsüggedt ezekben a hasztalan kísérletekbe, melyek sok veszteséget is okoztak, s végül szétverődött, sok foglyot hagyva a rómaiak hatalmán, anélkül, hogy megtörhette volna Alesia körül a sáncok gyűrűjét. Vercingetorixnak kapitulálnia kellett. Seregét, a megmaradt mandubiákat, a foglyok jórészét a katonáknak osztották, mindegyikük kapott egy rabszolgát. Szeptember utolja felé a háború e különös és mindeneknek váratlan módon bevégeződött.

Gallia, mely most egy elmuló barbárság és egy keletkező, de az országot még meg nem újító műveltség közt ingadozott, már nem bírta a barbárok rettentő és konok portyázásait, s még nem tudott a művelt népek eszes, módszeres háborújához. Váltogatta a háborút a portyázással, ellentmondott a cselekedeteiben, amilyen ellentmondó volt a természete is. Így aztán 30.000 ember kicsiny serege le tudta győzni. Vercingetorix volt a hőse és áldozata ennek az ellentmondásnak, mely csak egy nagy pusztu-

láson keresztül tudott megoldódni. De a római sereg és fővezére Alesia megvételével olyan megpróbáltatáson győzött, mely katasztrófával végződhetett volna nemcsak akkor, ha a vezér nem lett volna olyan merész, magasröptű és testbenlélekben fáradhatlan, hanem akkor is, ha a katonák kevésbé győzték volna kitartással. Ezt a harmincezer embert elfoghatta, sőt okvetlen el is fogta volna a rémület, ha tapasztalatlanok és újoncok lettek volna, mint akiket Crassus vonszolt magával Perzsia meghódítására. Hiszen egyedül maradtak több, mint egy millió ember közepette egy óriási országban, mely hirtelen és vadul ellenségessé vált, minden oldalról fenyegették őket, s nem volt összeköttetésük Itáliával és nem volt sem biztos élelmezésük, sem működési alapjuk. Pusztítóan hathatós lehetett volna a lázongó országban megriadt sereg ellen a háború és portyázás kettősége is, amelyet a gallok cselekedtek. A galliai légiókat is szétverhették és elpusztíthatták volna, mint a perzsiaikat, Caesar elveszhetett volna narbói útjában, mint Crassus az arméniaiban. Európa története utat és sorsot válthatott volna. De az az óvatosság, mellyel Caesar Galliába lépett, és egy kevéssé a szerencse is, javára vált. Két évi háborúskodás alatt lassankint begyakorolhatta katonáit, hozzászoktathatta a veszedelemhez, a végső próbán lángeszéhez méltó sereggel még némely hibái dacára, a szerencsés és szerencsétlen körülmények közt is érvényesíthette minden kiválóságát. A tábornokok, tiszték és katonák kölcsönös bizalma, mely annyi háború köze-

ette született és erősödött, az a bizalom, melynek Crassus serege híjával volt, megmentette a légiókat a föllázadt Gallia dühétől, hosszú és igen fáradságos hadjáratban, melynek idején Caesar hét hónap alatt nem kevesebb, mint ezeröttszáz kilométert járt meg.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VIII.

Itália zavarai és fejlődése.

Aközben, hogy a demokratikus imperializmus végső válsága egyre végzetesebbé vált Galliában, odahaza Rómában Pompeiust egyedülvaló konzulnak nevezték ki. Röviddel Caesar útrakelése után a szakadatlan lázongások dúlása és a Caesar esetleges jelölésének félelme elnyomta az elégedetlen konzervatívek utolsó aggodalmait is. Két rossz közül a kisebbiket kellett választaniok, s a Pompeius diktátorságát inkább óhajtották a Caesarénál. Azonban Catonak sikerült arra bírnia a szenátust, hogy ne diktátornak, hanem egyedülvaló konzulnak nevezze ki Pompeiust, akit így, az alkotmány szigorú elve szerint, hivatala kiteltével felelőségre vonhatnak. Pompeius tehát egész sor rendkívüli megtiszteltetés után hozzájutott ahhoz a kiváltsághoz is, hogy az alkotmány legszigorúbb szabályai ellenére konzul és prokonzul lehessen egy időben. Annyira megörült neki,

olyan büszke lett rá és olyan hálás volt érte a konzervatívek és Cato iránt, hogy Catot meghívta kertjébe és áradozva mondott köszönetet neki és kifejezte azt a reménységét, hogy nehéz ügyeiben segítségére lesz tanácsával . . . Cato egyszerűen, ridegen azt felelte, hogy nem neki akart kedvében járni, hanem az államnak akart használni, a közügyekről pedig az ő óhajtása nélkül is elmondaná a véleményét. De Pompeius növekvő hajlandóságát a konzervatívek iránt még ezeknél az udvariasságoknál is jobban elárulták törvényjavaslatai. Megszavaztatta törvényben, hogy Caesar a távolléte idején is kérhesse a konzulátust, de szigorúan átvizsgálta a polgárok névjegyzékét, melyből a politikai pörök bíráit sorshúzással választották és csak 950-et hagyott meg benne, csupa olyan szenátort, lovagot és plebejust, akikre nagy befolyással volt. Beterjesztette a *lex Pompeia de ambitu*-t és a *lex Pompeia de vi*-t, amelyek megkurtították a pörös eljárást, szigorították a büntetését minden olyan vesztegetési bűncselekménynek, melyet a 70. év óta követtek el, tehát beleértve azt az időt is, melyben Caesar a legböszögesebben szórta az aranyat Itáliaszerte. Ezenfölül elfogadtatta a *lex Pompeia de provinciis*, mellyel törvénné emelte a szenátusnak az előző évben hozott azon határozatát, hogy a tartományok helytartósága csak a prétorság és a konzulátus letétele után öt évvel gyakorolható. A *lex Pompeia de iure magistratum*-ban, több ismeretlen rendelkezésen kívül, megerősítette azt a tilalmat, mely szerint Rómától távolra konzulá-

tust nem szabad kérni, kivéve, ha a nép ez alól fölmentést adott vagy adna. Caesar legbuzgóbb és leggyanakvóbb barátai nem fogadták egyforma szívesen mindezeket a törvényeket, de mert Caesar és Pompeius akkoriban barátok voltak, a nép megszavazta őket, bár csak hosszas viták után. Viszont kapóra jöttek e törvények a konzervatíveknek, a felső osztályoknak, az ésszerű és tisztességes férfiaknak, például Cicerónak, mert tetszett nekik a törvények azon szándéka, hogy a vesztegetés, a demagógia, az imperializmus szertelen nagyratörései által összekuszált nemzet politikai és erkölcsi rendjét akarják helyreállítani. Még e törvényeknél is jobban növelték Pompeius hírnevét a felső és gazdag osztályok közt azok a pörök, melyeket törvényei következtében megindított. A rendezavaró és korrumpált férfiak tömeges elítéltetése és száműzetése, miket sebbel-lobbal, szinte forradalmian határozottatott el a bírakkal, minden tekintélyét latba vetve, hogy szinte kiereszolja belőlük a marasztaló ítéletet, az a kis bírói rémuralom, melyet a konzervatívek nagy bámulata közben gyakorolt. Az elítéltek közt volt Milo is. A fölháborodás és az undor miatt a felsőbb osztályok és a rend minden barátai nagyabecsülték a gyors szigorúságot, ha mindjárt nem volt is pontosan a perrendtartás szerint való: könnyörület nélkül meg kellett már tisztítani Rómát, keményen le kellett már sujtani! Azonban, mint az gyakran megtörténik a polgáris, gazdag, gyönyörhajszó, a klientéla szellemével megrontott időkben, ezt az általános szigorúsá-

got mindenki csak az ismeretlenek ellen fordította és soha a tulajdon barátai vagy rokonai ellen, akiknek protektoraivá váltak a legkönyörtelenebb bírák is. Pompeius például a rendháborgatók kérelmelhetetlen ostromozójául szerepelt, s néhány felsőbb osztálybeli férfiú elítéltetésével szinte kegyetlen keményszívűséget mutatott, s Memmiusnak, ki egy ízben, mikor Pompeius a fürdőjéről reggelizni ment, protekcióját kérte, így felelt:

— Ha makacskodol, csak azt nyered, hogy elhül a reggelim.

De a barátait megszabadította. És mikor Scipio — akinek szép és fiatal Cornélia leányát, a Mezopotámiában veszett Publius Crassus özvegyét akkor vette feleségül, — vád alá került, Pompeius nemcsak fölmentette, hanem kollégájául választotta a konzulátusba. A kemény igazságosztás csakugyan hathatós volt, a választásokat zavargások nélkül megtarthatták. Catóból ugyan nem lett konzul, mert egyetlen szeszterciuszt sem akart költeni, hanem megválasztották Marcus Claudius Marcellust, aki igen nemes családból származott és esküdt ellensége volt Caesarnak, és Servius Sulpicius Rufust, ama jogtudóst, aki tíz esztendővel azelőtt Catilina ellenjelöltje volt, de az idő és tapasztalás alkalmazkodóbbá tette, s most Caesarnak ha nem is jóbarátja, legalább jóakarója volt. S ami még több: az imperializmus hóbortjai és korrupciója ellen való visszahatás egyre erősödött. Cicero is, aki akkoriban fejezte be az államról szóló könyvét, annyi nemes dolgot írván és fölújít-

ván a legjava görög politikai bölcsességet, elverte lomha szkepticizmusát, melybe az előző években belédermedt. Hévvvel csodálta Pompeiust, s kezdett reménykedni. Egyik skrupulusában, — s ez lelkének alapjában becsületes voltát mutatja, — arra gondolt, hogy kifizeti Caesartól vett kölcsönét, melyet most már szigorúbban ítélt meg.

Ezekben a csupa fölfordulás, csupa riadalom esztendőkbén történt valami, amit a kortársak észre is alig vettek, olyan kis dolog volt szemükben: a kalmárok most vittek először Itáliában gyártott olajat a tartományokba. Addig Görögország és Ázsia látta el a Földközi-tenger és Itália piacait, most pedig Itália már versenyezhetett velük, annyira tökéletesedett és terjedt az olajtermesztése, annyira olcsóbbodott az olaj a fölös termés miatt. Ez a kis tény, melynek értékes följegyzését az antik világ egyik legszorgalmasabb és legdolgosabb tudósa hagyta ránk, bizonyoság arra, hogy annyi háború, annyi viszály és annyi zűrzavar közepette is folytatták lassu munkájukat, az itáliak szolgálatára és vezetésével, a szerény és ismeretlen keleti rabszolgák. S a kevés hadvezér és politikus háta mögött, akik elállják előlük a történelmet, odaláttat a nevükveszett emberek sokaságára, amint abban az ágasbogas munkában serénykedik, mely nélkül Itália nem válhatott volna ipari és kapitalista nemzetté. Egész Itália kisebb városaiban a fölszabadultak s azok fiai, a kis- és középbirtokosok, a bevándoroltak, a hajdani légionáriusok és centuriók, akik obsitolás után szülő-

földjükre tértek a messze országokból, vagy egy-két bajtársukkal letelepedtek katonáskodásuk idején kiismert helyeken, mind-mind igyekeztek megnövelni vagyonukat. Pénzt takarítottak, öszszevásárolták egy-két darabját annak a földnek, melyet eladósodott nagy nemesi családok eladtak, rabszolgákat vásároltak, megjavították a földeket, kereskedni kezdtek, művészeteket és mesterségeket hoztak be és boltokat nyitottak.

Az olajtermelés fejlődése, melyet ez a Plinius által följegyzett tény is bizonyít, s vele egyidőben a szőlőtermesztése, melyről nemsokára egyéb tények szólanak, csak úgy történhetett meg, hogy a távollevő nagybirtokosság és a megmaradt szántóvető és tudatlan kisbirtokosság mellett kialakult egy középirtokosság, mely kis tőkével és eszes rabszolgákkal megpróbálta már Kelet okos, intenzív termelés módját. A régi kisbirtokosság nem tudta volna a termelést ennyire tökéletesíteni. A távollevő nagybirtokosok pedig híjával voltak amaz óriási tőkéknek, melyek révén olajfákkal, szőlővel, gyümölcsfákkal, istállókkal, mezei lakokkal boríthattak volna hatalmas területeket, s nem működhettek volna közre személyesen, ami nélkül pedig nincsen jó siker. Némely mindentudó spekuláns, vagy gazdag uzsorás, aki buzgón hajszolta a kereső alkalmat, némely előkelő latifundiumos, egynéhány híres irodalmár, politikus vagy hadvezér ugyan szélsőből, telhetetlen haszonlesésből vagy az agrárújítások divatjából megpróbálkozott a maga földjein ez új természetekkel. Azonban a nagybirtokosoknak, kivéve a városokhoz, főképp Ró-

mához közel eső földeket, legjobban az állattenyésztés volt kedvükre, bár most nagyobb gondját viselték, mint a régi barbár időkben. Az erdőkön és a Pó-völgyének még hatalmas területű partvidékein, Délitáliában, ahol a hannibáli háborúk népirtását nem pótolták helyre többé, Róma nagyjainak rabszolgái sűrű nyájukat legeltették. Legelőnagybirtokosok voltak a római nemesség utolsó maradékai, — mint Domitius Aenobarbus, — a maradi párt legéletrevalóbb csoportja. Ezek között a nagybirtokosok között, különösen északi és középső Itáliában, a belterjes gazdálkodás, a szőlő- és olajtermesztés egyre fejlődött a középtőkések keze alatt. Ők már nem úgy éltek, mint a régi földmivelő középosztály, a falvakban, szegényen, nagy családdal, s a földet maguk kezével művelve. Ők már az esztendő javarészét a szomszéd városban töltötték, s a közelből felügyeltek rabszolgáikra, akikkel minden kétkézi munkájukat végeztették, nőtlenül éltek, vagy kevés gyerekekkel, és keresték a sokféle hasznot, kényelmet és élvezetet.

Ugyanekkor — észszerűen föltehetjük, — Itália kisebb városaiban már megkezdődött a művészetek és iparágak fejlődése, mely aztán harminc esztendőn belül Itália egyik sarkától a másikig a művelődés, gazdagság, fényűzés gyönyörű tavaszába borult. A földművelés fejlődését, melyről Plinius beszél, a műveltség általánosabb tökéletesedése hozta magával, mert az egész társadalmi életben, tehát az iparban is, szükségszerűen a munka nagyobb megosztódásával járt. A régi mezei Itáliában a birtokos csak-

nem mindent maga készített, a mezei ruhákat, a butorokat, szerszámokat, a maga művésze vagy mesterembere volt, s azon igyekezett, hogy a tulajdon családjából kiteljék minden... Már az új birtokos műveltebb, eszesebb volt és szükségleteiben finomabb. Ő már külön ruhákat, tökéletesebb szerszámokat, biztosabb hasznot kívánt, és megértette, hogy rabszolgái nem végezhetnek el mindent tökéletesen, hogy némely munkákban tökéletesítésre szorulnak, s hogy sok dolgot, melyet eddig otthon készítettek, jobb a piacon vásárolni. Így aztán fejlődött a kereskedelem és az ipar, és a keleti rabszolgákat nemcsak Rómában vásárolhatták és foghatták iparra, hanem Itália kisebb városaiban is. Azok a fölszabadultak, kivándoroltak vagy kalandorok, akik találmomra kóborolták Itáliát kenyér után, gyakran munkát kaptak valamelyik latin kolóniában, valamelyik municipiumban vagy szövetséges városban, melynek komor, ciklopszi falai mintha még ekkor is, akárcsak régente, halállal fenyegették volna a vendégbarátság híján közeledő gyanútlan idegent. Valószínű, hogy ebben az időben kezdett kialakulni a kereskedők és iparosok amaz osztálya, mely félszázaddal később úgy nekivirágzott Itália kisebb városaiban. Egész Északitáliában, Vercellitől Milánóig, Modenáig, Riminiig, ekkor kezdődtek azok a fazék, lámpa és amfora gyártó telepek, melyek később olyan híresekké váltak. Padovában és Veronában új iparosok és kereskedők ama híres szőnyegek és takarók gyártásával és kivitelével próbálkoztak, melyeket később egész Itália ismert és használt.

Pármában és Modenában a szegény nép takácsságra adta magát, és a környéken legelő óriási nyájak pompás gyapját dolgozta föl messze nagyurak számára, és sokan e gyapjak Itáliaszerte való árúsításával foglalkoztak. Faenza környékén lent ültettek és a városban elkezdődött a szövés-fonás. Genova, a havasok lábánál, kapós piaca lett fának, bőrnek, méznek és lábasjóságának, melyet a ritkuló, de még vad és a régi szokásaikban kitartó lingonok hordtak le a magános völgyekből. Arezzóban a régi, etruszk idők-ből maradt edénygyárak gazdái fölhasználták a rabszolgák bőségét és fölújították személyzetüket és mesterségüket, görög rabszolgákat vásároltak, akik értettek a mintarajzoláshoz, s elkezdték gyártani ama csészéket, lámpákat és vörös vázákat, melyek olyan híresekké váltak később. Elba szigetén föllendült a fémipar. Puteoli a vaskereskedés középpontja lett, ahol gazdag kereskedők összevásárolták az elbai vasat, s aztán a gyárakban kardot, sisakot, szöveget, rudat s egyebet készítettek belőle, melyeket aztán egész Itáliába szétküldtek. Nápoly az illatszerek és illatszeresek városa lett, Ancona virágzó biborfestés székhelye. Mindenütt növekedett a helybeli szükségletre való kisebb iparosok népe, a kelmefestők, a ruhamosók, a *sagák* és tógák szabói, a vargák, a teherhordók és szekeresek. Növekedett a hajók és a rabszolgakereskedők száma. Itália városai szomorúan senyvedtek az utóbbi ötven esztendő válságaiban, melyek fölemésztették a régi helyi nemeséget és a mezei középosztályt, most azonban fölvirultak. Most már Itália új középosztályának ad-

tak szállást, annak a birtokos és kereskedő polgárságnak, amely a városokban akart élni és a városi élvezetekben akarta elkölteni az okos spekulációk, észszerű földjavítás, a jól nevelt és válogatott rabszolgák munkájának gyümölcsét. Ez az új polgárság Itália régi helyi intézményeit örökölte. A gyarmatokban és a municipiumokban az arisztokrata Róma által adott régi rendet. A szövetséges városokban az évszázados politikai intézményeket, melyekkel autonóm és független rendekben igazgatták a városokat, s amelyek a polgárjog megadása után municipiális intézményekké váltak, bár az utóbbi száz esztendőben annyi főbenjáró dolog elváltozott, kifordult, megújult. A városok javarésze mindenütt a *decuriok* rendje volt, melyből különböző eljárásokkal a városigazgató kis szenátust és magisztrátust válogatták. Egyébként ez az osztály távol maradt a politikától már azért is, mert csaknem minden tagja Rómától messze élt, s csak véletlenül került néha a választások idején a fővárosba és nem igen élhetett a választójogával. Főképpen pedig azért, mert a dicsőséges arisztokrácia roncsain alakult demokráciában csak az juthatott hatalomhoz, foglalhatott hivatalt, élhetett aktív politikai életet, akinek nagy neve, nagy vagyona vagy nagy műveltsége volt. Többet ért tehát a meggazdagodáson fáradozni, lehetőleg kevés gyermeket nemzeni, és azokat aztán tanulásra fogni, s gazdasággal és tanultsággal törni útat a dicsőség és hatalom felé.

Egész Itáliában növekedett a polgári és értelmi újulás láza, mely a hódítópolitikának oka és egyszersmind okozata volt. Növekedett a fogyasztás, a szükséglet, a fényűzés, s az osztályok erőfeszítése a tulajdon gazdagságuk, műveltségük, hatalmuk fokozására. Az itáliaiak szakadatlanul emigráltak a birodalom minden tartományába, ahol csak könnyű és bőséges hasznot szimatoltak. Caesar egybegyűjtötte légióiban egész Itália ifjúságát, mely gazdagodni és jeleskedni akart az üzletekben és a háborúban, Róma nemesi családjainak leszármazottjait csakúgy, mint a másodrendű városok, Piacenza, Puteoli vagy Capua jómódu családjának fiait. Le egészen egy volt fuvarosvállalkozóig, Ventidius Bassusig, akit még gyermekkorában foglyul ejtettek Picenumban a polgárháború idején, aztán fölszabadult és fuvarosságra adta magát, de beleunt abba, hogy utazó helytartóknak öszvéreket és rabszolgákat kölcsönözzön, és Caesarral Galliába ment. A *praefectus fabrum*, vagy műszaki főnök rangja építésben járatos vállalkozóknak alkalmas lépcsőfok volt az üzletekből a politikusok osztályába. Az iskolákban pedig (a kisebb városoknak is voltak iskoláik, melyeket magánosok, főképp fölszabadultak tartottak, s a diákok tandíjat fizettek nekik) elegendtek az összes osztályok, a szegény fölszabadultak és a szenátorok, a parasztok és lovagok fiai.

Seregestől jöttek Rómába Itália minden részéből való ifjak, különböző ranguak és származásuak, hogy tanulmányokkal próbáljanak sze-

rencsét. Valószínűleg Etruriából már odajött egy bizonyos Caius Cilnius Maecenas, régi etruszk királyi családból való húszesztendős ifjú, aki azután üzletekre és bérletekre adta magát. Innenső Galliából jött a tizennyolc esztendős Cornelius Gallus, szerény családból való. A marszok országából bizonyos Asinius Pollio, huszonhárom esztendős, nemes származásu ifjú, akinek egyik elődjéről azt hiszik, hogy a társadalmi háborúban a fölkelők vezére volt. Cremonából Quintilius Varus, Veronából Aemilius Macer, Mantovából bizonyos Publius Virgilius Maro, aki akkoriban tizennyolc éves volt. Édesapja úgy látszik, fazekas volt Mantova mellett valamelyik városkában és méhészkedéssel meg fakereskedéssel akkora vagyont szerzett, hogy fiát tanulni küldhette előbb Cremonába, aztán Milanoba és végül 53-ban Rómába. Ezek az ifjak az ékesszólás és filozófia iskoláiban összeismerkedtek, s akkor kezdték szoros, tartós barátkozásukat, mely később olyan híresekké tette őket. Az az újító szellem, mely Catullusban szinte magárahagyatva ágaskodott, az ifjúság forradalmi mozgalmává erősödött közöttük, és zuhatag módjára csapkodta, pusztította a latin eszme régi oszlopait: Ennius és Pacuvius régi monumentális epikáját, az unalmas klasszikus drámákat, Plautus durva komédiáit, Lucilius faragatlan élceit, a súlyos, egyhangu hexametekben írott komoly didaszkalikus költeményeket. Valerius Cato, egész Itália művelt ifjúságának nagy költészettani mestere és néhány görög — többek közt Paternius, akit Lucillus Nicaeában rabul ejtett, Itáliában

eladták, fölszabadult és Nápolyban poéta, a görög irodalom tanítója és az itáliai ifjú írók barátja lett, — finomabb és kecsesebb művészet izlését kezdték terjeszteni. Catullus ihletének vad erejével gyorsította e lappangó forradalom kitörését, és szelleme halála után is tovább élt barátaiban és követőiben, akik mind az új költészetért rajongtak: Caius Helvius Cinna, aki úgy látszik, innenső Galliából jött, Caius Licinius Calvus, Caius Memmius, Quintus Cornificius, mind előkelő római családok fiai. Ezek az ifjak tűzre akarták vetni az egész ócska nemzeti lim-lomot. Kecses metrumok szárnyain akarták lüktető lírai erővel telített, könnyed egyéni versek raját végig-
röpíteni Itálián. Bánkódó elégiákra kezdtek, szerelmi túlfinomodásban telt gyönyörűségük, nehéz és válogatott lélekbúvárlást gyakoroltak, s az alexandriai költészet páratlan mitológiai tudásával igyekeztek pompázni. Volt olyan ifjú, például Asinius Pollio, aki még valamelyest hűséges maradt a régi irodalomhoz. A legtöbbet azonban előntötte a forradalmi rajongás, s az új példákért és új irodalomért bolondultak. Maga Virgilius is, — aki pedig régi eszmékkal került ki a milanoi iskolából és az volt az őszinte szándéka, hogy Ennius példájára nagy nemzeti költeményt fog írni az albai királyokról, — a híres Elpidiusnál, a felső osztályok ifjainak mesterénél kezdett ékesszólást tanulni. De hamarosan visszariadt a vesződségtől és abbahagyta. Félénk természete és beszédhibája miatt fölcserélte az ékesszólást a filozófiával, beiratkozott Cicero egyik epikureista barátjának, Sironak az iskolájába

és buzgón rávetette magát a Minden nagy titkának kutatására. Olvasni, tanulni, nagy általános eszmékkal és óriási elméletekkel töltekezni, fenéki fölkavarni a Létet: mindez a fiatalok közös szenvedélye volt akkor. És mindezekkel egyidőben az új dolgok olyan vak szerelme, a formák új tisztelete és a teljesség, finomság, a részletekben való tökéletesség olyan igyekezete kapott divatra, amelyet az öregedő nemzedék soha nem látott.

A meglett és konzervatív hajlandóságu férfiak, például Cicero, szigorúan kárhoztatták a fiataloknak Róma egész tiszteletreméltó múltja iránt érzett új, hetyke megvetését. Vajjon nem volt-e ez más alakja annak a forradalmi szellemnek, mely egyre nyütte, fölforgatta, soha békén nem hagyta Itáliát? Ezeket az ifjakat, akik Enniust és Plautust kontár papirpusztítónak tartották, vajjon nem ugyanaz a szellem ösztökelte-e, mely Caesart és pártját arra biztatta, hogy lábuk alá tiporják a régi alkotmányt? Vajjon mi maradt meg a régi Rómából? A köztársaságok alkotmánya egymást kergető forradalmi diktaturák szédítő váltakozásává fajult. A régi szokásokat, melyek még fönmaradtak, a türelmetlen ifjúság kigúnyolta. Igen sok város, amelyen mértékben érezni kezdte a szűk voltát amaz óriási falaknak, melyek közé a régi nemzedékek az örökös háborúk idején tömlöcözték, annyira szenvedett az intézmények előregedésétől. A görögök utánzása mániává hevült, s a forradalmi szellem, ha ma-holnap lángralobban, elpusztítja egész Itáliát és a birodalmat, ahogyan Clodius

máglyája hamuba roskasztotta a Kúriát. Sőt a mindig kislelkü, pesszimista fölvilágosult konzervatívok már azt emlegették, hogy a bűnhődés talán már meg is kezdődött. Vajjon mi is maradt meg az előző évek háborús, demokratikus rajongásából? Kemény háború Keleten, kemény háború Galliában, s az adósságok terhe, amelyeket nagy könnyelműen csináltak azokban az esztendőekben, mikor annyian óriási költekezést kezdtek, azt hívén, hogy már kezükben van Perzsia és Britannia mesebeli kincse. Az adósságokból, úgy látszott, soha ki nem keveredik a világbíró nemzet, olyan gyorsan vége volt a Pompeius által hozott tőke könnyebbségének, olyan keveset értek az új szükséglet orvoslására azok a tőkék, melyeket Caesar a galliai zsákmányolásokból küldött.

A gazdasági és ipari javításokat nagyrésztben magas kamatra kölcsön vett összegek révén eszközölték, s a fizetetlen régi adósságokhoz újabbak és nagyobbak járultak. Az új társadalom egész épülete, úgy látszott, veszendő hitel fundamentomán áll. Nyakig adósodtak a felső osztályok is, — kivéve kevés nagytőkést, — a nemes családok és a legtöbb politikai személyiség is, akiknek nagy földjeik és házaik voltak Rómában, de kevés tőkével rendelkeztek. A távoli földbirtokokat, mihelyt a föld ura nagyon ráfeledkezett a politikára, meglopták az alkalmazottak. A bérházak lakói gyakran elmaradtak a házbérrel. A rabszolgák, kiket Rómában a háziszolgáltatokra, politikai harcokra és a fényűzés mutogatására tartaniok kellett, igen terhes

költséget jelentettek olyan egy városban, amelyen Róma volt, ahol annyira megdrágult a gabona.

A megkísérelt spekulációk, melyek véghezvitelével a rabszolgákat bizták meg, de sem kedvük, sem idejük nem volt a rabszolgák ellenőrzésére, sokszor pusztítóan végződtek. Nem mindenki tudott olyan fegyelmet tartani a cselédei között, mint Caesar! Akárhányszor megesezt, hogy nagy vagyonu és nagy tekintélyü szenátorok sokszor megszorultak, mikor lányuk hozományát kellett volna kifizetni vagy aránylag apró összegeket, s gyakran kölcsönbe kellett venniök, súlyos uzsora mellett . . . Akárhányszor megtörtént, hogy egy-egy kiváló férfiúnak, mint Ciceronak, mikor a hatalmas birodalom legfőbb gyülekezetében szónokolt, szívében a legközelebbi lejáratok félelme, az örökös gondok búja kísértett és a nagy összegek előkelő koldulásának terhe, mellyel a viláгурalom osztályosai közül annyian kénytelenek voltak! A gazdag pénzemberekre, akik barátságot akartak a politikai körökkel, épp olyan kötelező volt a hatalmas államférfiaknak adott tiszteletbeli kölcsön és a kevésbbé szilárd hitelek szíves leszámítolása, amelyen szükséges eszközük volt az államférfiaknak a gazdag pénzemberek barátsága. Ennek aztán olyan látszata volt, hogy egyik a másikat barátian és nagylelkűen kisegítette, pedig a megszorult politikusok egyszerűen a hatalmas pénzkirályok hatalmára kerültek. A leghatalmasabb pénzkirály volt Atticus, akire Róma sok politikus, Cato, Cicero, Cicero öccse, Hortensius,

Aulus Torquatus és sokan mások, rábízták vagyonuk egész bonyodalmas kezelését, s nemcsak pénzzavaraikban volt bankáruk és vagyonuk könyvelője, hanem beavatott tanácsadójuk minden kényes magán- vagy közügyben. Az adósságok és kölcsönök így aztán egyre összébb kuszálódtak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IX.

A „Galliai Emlékiratok“.

(Kr. e. 51-ben.)

Caesar a Vercingetorix ellen viselt háborút megnyerte, hanem a hitelét elvesztette. Az ő galliahódító dicsőségének és „páratlan vezér“-i hírnevének vége volt. Ezalatt a hosszú hét hónap alatt Itália az első rémület, aztán a sorra következő jó hírek, aztán a georgoviai balsiker és az utolsó hónapok szinte kétségbeesett híreinek váltakozó, ijedelmes fordulataiból végre megértette, hogy Gallia meghódítása, melyet Caesar az 57. évben bejelentett és a szenátus 56-ban ratifikált, még hátra van. S a régi bizalomból egyszerre épp olyan túlságos bátortalanságba csapva, attól félt, hogy Caesar nem tudja hamarjában befejezni merészen kezdett vállalkozását. Kereskedelmi demokráciákban a nemesek, birtokosok, kereskedők, iparosok, műveltek, szóval a hadviselésben avatatlan emberek publikuma a háború

eseményeit mindig a sikerről ítéli meg. Hősnek tiszteli a győzőt, becstelennek átkozza a vesztest. Emiatt aztán gyakran megzavarja messziről a hadiműveleteket a maga fölösleges csüggedéseivel vagy lelkesedéseivel. Most is így történt. Itália látta, hogyan váltak Szíria és a Pontus biztos római birtokokká, Lucullus és Pompeius hódításai után. Most azt látta, hogy Galliát elárasztották, anektálták s az ország mégis csupa lázadás. Ebből azt okoskodta ki: a galliai háború azért tartott ilyen soká, mert Caesar nem tudta befejezni. Megfeledkezett róla, hogy Pompeiusnak és Lucullusnak rendes államokkal és hadakkal volt dolguk, ellenben Caesarnak, szerencsétlenségére, olyan néppel kellett harcolnia, melyben még erősen meg volt a tulajdon törzsének érzése és a szabadság szerelmé. Nem tudta, hogy a nagy hadakkal való háborúság gyerekjáték és szinte mulatság ahhoz képest, ha olyan néppel kell hadakozni, még ha kicsivel is, melynek jórésze eltökéli, hogy nem ad téli szállást. Gallia meghódítása, melyet az utókor Caesar nagy művének becsült, a kortársak szemében balsiker volt, kisebbitette szerzőjét, s új bátorságra kapatta a konzervativeket, akik most már nagyobb sikerrel újítták föl régi vádjaikat, hogy a népvezérek erőszakos, vesztegető, igazságtalan, forradalmi politikája nem hozhatott mást, mint a perzsiai és galliai romlást . . .

Caesar a távolból is megérezte a közvéleménynek ezt a változását. Annál rosszabbul esett neki, mert az volt a szándéka, hogy a prokonzulság fejében, melyre második konzulása végén

jogosult, inkább újra kéri a túlsó Gallia helytartóságát. Azt akarta megcselekedni, amit eddig tömérdek háborúja közben nem tudott: *tartományt alkotni*, ahogyan Pompeius is új kormányzást rendelt a Pontusban és Sziriában, bölcs és állandó törvényekkel. Ő is maradandó közigazgatási rendeleteket akart adni Galliában. S már csak azért is kívánta ezt az új tisztséget, mert Pompeius törvényben kapta a néptől új konzul-sága prokonzulátusára Hispánia helytartóságát, újabb öt évig és kettővel több légiót. A szenátus pedig, mely hálás volt a rend helyreállításáért, megszavazott neki a légiók jövő évi eltartására 1000 talentumot. Különben is Caesarnak most már szükséges volt, hogy élete fogytáig nagy tartományok prokonzulja maradjon, másként ugyan miből szerezhette volna meg a klientélája fönntartására való pénzt, ő, akinek sem akkora hírneve, sem olyan rokonsága, sem akkora vagyona nem volt, mint Pompeiusnak? Még jókor meg kellett puhítania a közvéleményt, meg kellett nyugtatnia. Erre a munkára a lelkek lebírásának azt az eszközt vette elő, mely a kereskedelmi és tanult demokráciákban az arany után a leghatalmasabb: a tollat. Az 52. év utolsó hónapjaiban, ámbár tömérdek gondja gyötörte, időt szakított a „Galliai Emlékiratok“ megírására. Népies könyv volt, Caesar a nagypublikumnak szánta és ügyesen szerkesztette össze. Meg akarta vele győzni Itáliát arról, hogy ő derék vezér volt és Galliában nem követett olyan erőszakos, támadó, ragadozó politikát, amelyenről a konzervatív párt vádolta. A maga személyét és munká-

ját tudatos szerénységgel kisebbítette mindenben, feleletül ama konzervatíveknek, akik arról vádolták, hogy a népszerűség telhetetlen sarlótánja. Ugy írta le magát, mint egy jóltévőt, aki négy légióval és a gallok iránt csupa jószándékkal lépett Galliába, aztán akarata ellenére háborúba kényszerítették kihívó viseletükkel, s ő mindig háládatlanságuk áldozata maradt. Elfődte balsikereit és nagyított a sikerein, de ügyesen, apró változtatásokkal, hogy soha orcátlan hazugságon ne kapják és egykönnyen ki ne ábránduljon a gyanútlan olvasó. Igyekezett elhíttetni, hogy tengernyi ellenséget legyőzött, de sohasem ő állapította meg a hihetetlen számokat, hanem hol az ellenséges táborban talált táblákról olvasta le, hol az informátorai közölték, hol valamelyik ellenséges ember szájába adta, beszélgetés közben. Mindig az a látszata, hogy pártatlanul mondja el mások füllentéseit, pedig anélkül, hogy ő mondaná, ő hiteti el mind az utókorral. A prédákról nem ejt szót, csak a rabszolgák eladásáról, mert tudta, hogy azt nem fogják szigorúan a szemére lobbantani. Nem sok időt veszteget a stratégiai mozdulatok leírásával, mert az olvasó, aki Gallia földrajzát nem tudta, úgyszem jött volna tisztába velük. Ellenben hosszadalmas részletezéssel írja le az ütközeteket és ostromokat. Elbeszélésükkel kapóra lehetett a békés itáliai polgároknak, akik a dolgos, békeszerető osztályok módjára boldogok voltak, ha képzeletben csatazaj és veszedelmek közt járhattak, olvasván Caesar könyvét valamelyik nap-sütéses oszlopcsarnok festett boltívei alatt. Min-

dent összevetve, a könyv hadászati és politikai esszé volt, avatatlanok használatára, és csodálatosan világos, egyszerű, gyors stílusával megint el akarta kápráztatni Itáliát.

A könyv olyan hirtelenséggel íródott, hogy Caesar barátai elámultak rajta: valószínűleg két hónap alatt. De az elbeszélés, mely az első könyvekben elég nyugodt, a vége felé rohanóra válik. Caesarnak sietve kellett elmondania Vercingetorixszel vívott háborúját, mert már egy újabb készülődött. Gallia főemberei, akik az előző évben elmenekültek, újra fölszították a lázadást és az északi és északnyugati népek újból fölkeltek. Hát soha nem lesz vége ennek a háborúnak, a legfáradságosabb sikerek is örökön csak mulandóak lesznek, minden évben újra kell már kezdenie, amíg minden hírneve elkopik? Caesar bösz haragjában most már a tavaszt sem akarta kivárni, és tél derekán rávetette légióit a föllázadt biturigek országára, nem hadakozni, hanem megszárolni, zsákmányolni, rabolni, gyujtogatni. Ezután az öldöklés után rárontott a karnutokra, akik Gutuatrus vezérletével újból fölkeltek, s megismételte bösz pusztításait. Rómában ez az esztendő a szokottnál nyugodtabban kezdődött, s márciusban a szenátus összeült, hogy a megürült tartományokról gondoskodják. Különösen Ciliciáról és Sziriáról, mert a partuszok 52-ben már beszáguldották Sziriát, hogy bosszút álljanak Crassus betöréseért és Cassius, aki még csak kvesztor volt, elég sikerrel visszaverte őket, prokonzuli hatalommal vezényelve. De 51-re újabb betöréstől tartottak, s most már el kellett kül-

deni a két tartományba a prokonzulokat. Az előző évben hozott törvény értelmében csak azok juthattak prokonzulsághoz vagy proprétorsághoz, akik öt évvel azelőtt voltak konzulok vagy prétorok. Összeválogatták tehát azoknak a hivatalnokoknak a nevét, akiket a konzulkodásuk vagy prétorságuk leteltével még nem küldtek tartományra, és közülök sorsolták a parancsnokokat. A szeszélyes sors Sziriát Bibulusnak, Caesar konzultársának juttatta, Ciliciát pedig Ciceronak.

Cicerot bosszantotta a dolog. Éppen akkoriban fejezte be és hozta forgalomba a *De Republicát*, elméjében újabb munkák tervét forgatta, s ime, a vaksors kitalálja szerette Rómájából, a tengeren és a halmokon épült szépséges villákból. Ő, a toll és nem a kard, könyvtárak és nem táborok embere, ő vezessen hadat azok ellen, akik Róma egyik legnagyobb seregét elpusztították! De ezekben a szorult időkben nem utasíthatta vissza a hivatalt, hogy megérdemlett szemrehányásokat ne idézzen fejére. Félbe kellett szakítania dolgait és az indulásra készülődött. Rátudta venni öccsét, Quintust, aki Galliából hazatért és barátját, Caius Pompeiust, hogy elkísérjék útjára és mint hadi dolgokban járatosabb férfiak, tanácsukkal szolgálják, ha balszerencsére hadakoznia kell a partuszokkal. Azután nyomban megszerkesztette az *ediktumot*, vagyis azoknak a magánjogi és közigazgatásjogi előírásoknak a foglalatát, melyeket a tartomány számára sürgőseknek vélt. Ámbár a tartományról nagyon keveset tudhatott. Az ediktumot a hely-

tartók közhírré adták a tartományban és helytartóságuk évére törvény erejével ruházták föl. Cicero kiyálogatta fölszabadúltjai és rabszolgái közül azokat, akikre a helytartóskodás idején szüksége lehetett: titkárokat, köztük egy fölszabadítottat, aki az ő tulajdon M. Tullius nevét viselte és egy fiatal rabszolgát, Tírot, futárokat, akik postáját Rómába vagy onnan a tartományba fogják hordani, hordágyvivőket az útra, belső cselédeket, akik minden megálláskor előre mennek majd lakást készíteni neki és kíséretének a városokban, amelyekben megállapodnak. Minden város köteles volt őt vendégül szállásolni valamelyik urnak a házában. Egyéb-ként egy prokonzul minden városban könnyen akadt gazdag urakra, akik szívesen vendégelték kíséretével együtt . . . Azután megegyezett valamelyik vállalkozóval, aki a helytartóknak a podgyászszállításra való öszvéreket kölcsönzött s fölrakatta az öszvérekre a maga és kísérete podgyászait, az aranypénzzel teli amforákat, melyekben az *aerarium* által helytartósága költségeire kiutalt összegek voltak. Cicero nem hagyta ezt a pénzt valamelyik római bankárnál gyümölcsöztetni, mint sokan mások. Rabszolgákat bérelt, akik az úton e kincset őrizték, Coelius megbízta vele, hogy minden történő dolgokról pontosan tudósítsa, aztán útnak indult, magával vive, mint Quintus, ifjú fiát és Itáliában hagyva feleségét. Quintus nem nagyon búsult azon, hogy egy időre el kellett hagynia Pomponiát, Atticus egyik nővérét, aki rosszmájú, hisztérikus, hiú asszony volt és

örökkön jeleneteket csapott. Különben is a római arisztokrata hölgyek már hozzászoktak ahhoz, hogy férjeik időnként elhagyják őket messze háborúk vagy helytartóskodás miatt. Ki jó, ki rossz kedvvel, de valamennyinek bele kellett nyugodnia ebbe az időszaki és mulandó özvegségbe, mert a család a világbíró arisztokráciában már inkább csak szokás, mintsem érzés vagy kötelesség dolga volt.

Cicero elutazása előtt, áprilisban, már láthatta Caesar és a konzervatívek új háborúságának első jeleit. A galliai háború a könyörtelen pusztítások dacára sem érte végét, Ambiorix, Commius, Lucterius újra fegyvert fogtak, a bellovácok föllázadtak, föl az atrebátok, kadurkok, veliokassziak, aulerkek, szenónok. Caesar kétségbeesetten járta be Galliát, belefáradt annyi harcba, nyugtalankodott azon a riadalmon, melyet Vercingetorix lázadása után ezek az új fölkelések Itáliában okozhatnak, nekivadult és kifogyott csekély nyugalmából is, melyet még megőrzött ebben a rettentő gyötrődésben. Gutuatrust, a karnutok vezérét, mikor hatalmára került, légiói szemeláttára agyonvesszőztette. Mikor elfoglalta Uxellodunum városát, ahová a kadurkok végső ellenállásra vonultak, levágatta az összes foglyok kezét. Szerencséjére a Vercingetorix lázadása és az 51. évi lázadás idején nagy pénzeket harácsolts össze, mert könyörtelenül zsákmányolt, javakat elkobzott és valószínűleg a kompromittált nemeseknek pénzen árulta a kegyelmet, s mindezt a tenger aranyat elszórhatta Itáliában és a birodalomban. Amúgy

is bőkezű volt, de a veszedelem félelmében tékoználni kezdett. Nem volt a pompeiusi törvényeknek olyan elítélteje, akinek menedéket vagy segítséget ne adott volna. Bőségesen kölcsönzött pénzt a pocsékoló ifjaknak és az adósságszorongatta szenátoroknak (hiszen anyian voltak!), megduplázta a katonák zsoldját, ajándékokat osztogatott a leghatalmasabb római személyek szolgálói és fölszabadultjai közt, hogy barátai vagy kémei legyenek a házukban. Julia lánya emlékezetére óriási lakomával vendégelte meg a népet, tömérdek munkát adva a mészárosoknak és élelmiszerárusoknak. Megajándékozta Görögország városait, a keleti királyoknak ezerszámra küldte ajándékba a galliai foglyokat, élt és visszaélt a Lex Vatinia előjogaival, mindenütt polgárokká emelt minden rendű és rangú fölszabadultakat, hogy a választásokra szavazatukat biztosítsa. Az elítélteknek adott segítséggel főképp azt akarta jelezni, hogy ellenzi azt a bírói rémuralomféléit, melyet Rómában kezdtek s melyet a konzervatívek annyira megcsodáltak. A veszedelmét érző ember sietségével igyekezett barátokat szerezni mindenfelől, mindenáron. Kitartott annál a tervénél, hogy csak 48 januárjában tér vissza Rómába, mikor már konzul lesz és aztán újra megkapja Galliát. Áprilisban levelet küldött a szenátusnak, s arra kérte, hogy legalább tulsó Gallián való parancsnoklását hosszabbítsa meg 48 január elsejéig. Barátai szorgalmasan dolgoztak rajta, hogy ehhez a megtiszteltetéshez jusson. Azt hangoztatták, jogos cselekedet volna annak juttatni a

végző rendcsinálás tisztességét, aki annyit fáradozott Gallia visszahódításán, s egy napig sem volna szabad félbeszakítani kormányzását. De a konzervatív párt ekkor már bátrabb volt, mint három évvel ezelőtt. Ebben az esztendőben Marcus Claudius Marcellus volt a konzul. Magas családból származott nemes volt, fölszerelve minden erényével és hibájával azoknak az arisztokratáknak, kik egy demokrácia zürzavarában uralomra törnek, az uralom gyakorlására való képességek nélkül. Megvolt benne a nagy műveltség, kulturáltság, az a parancsoló gőg és jellembeli gyöngeség, melyek egybeolvadva különböző alakot öltenek az állam, a szokások, az egyének növekvő demokráciájával való összeütközésekben. Hol úri közömbösséget és jogos megvetését mindennek, aminek a megszerzése tulságos fáradságba kerülne, vagy ami ellen erő híján nem lehet harcolni, hol nemes bátorságot és kitartást, mikor a büszkeséget bántják, hol erőszakot és konokságot. Marcellus, mint minden tulzó konzervatív, egy idő óta egyik legszigorúbb kárhóztatója volt a népszerűsködő Caesarnak, de ezidáig nem buzgólkodott az ellene való küzdelemben. Nem vezérkedett a politika terén sem. A hivatalos pályát föltűnés nélkül, lassú ütemben járta meg, nem annyira ambíciója erő kifejtésével, mint inkább a neve, rokonai és barátságai erejével. Most azonban, hogy konzula volt annak az esztendőnek, melyben az ő világabeli harcossal felébredtek, s nem csöndesítették óvatossá olcsó ambíciók, mint annyi szenátort, sőt nagyúri kedve tellett a nép és a piac

haragjának fölingerlésében, nyíltan kimutatta és nekiszabadította gyűlöletét Caesar ellen, mikor a szenátus belekezdett javaslatai tárgyalásába. Szakított az utóbbi évek konzulainak fejbőlintó gyöngeségével s áprilisban nemcsak visszautasította Caesar kéréseit, hanem azt indítványozta, vegyék el a polgárjogot azoktól, akiknek Caesar megadta. A szenátus, úgy látszott, bele is egyezett volna, de a tribunok közbeléptek s a határozatot nem fogadhatták el, csak följegyezték. Nemsokára komoly szóbeszéd kerengett arról, hogy Caesar feleletül római polgárjogot akar adni a Pó-sikság minden lakójának. A híresztelésre megdöbbsent Cicero is, mikor májusban Tarentum felé utaztában a fülébe jutott. Más híresztelések is következtek, a maradiak kedvére valóak: Caesar elvesztette a lovasságát és egyik légióját s a bellovácok kétségbeesett helyzetbe szorították. Most, hogy vezéri dicsősége bizalmatlankodásra fordult, minden vereség híresztelését hamarosan elhitte az a Róma, amely pár évvel azelőtt „páratlan vezér“-nek kiáltotta ki. A konzervatívek újból bátorságra kaptak. Híre járt, hogy Marcellus rövidesen fölveti a szenátusban Caesar visszahívásának kérdését. Coelius egyenesen meg is kérdezte a konzult, aki azt felelte, hogy a június elsejei ülésre csakugyan ez a terve. A büszke Marcellus, ha már belekeveredett a harcba, kötötte is magát hozzá. Hogy még nyíltabban kikezdjen Caesarral és a tömeggel, május vége felé megvesszőztetett egy komaszkot, akit Caesar polgárrá nyilvánított. Ez olyan büntetés volt, amellyel római polgárt nem volt

szabad sujtani. Marcellus, ha már nem törölhette el Caesar engedményeit, legalább azt akarta megmutatni, mennyit ad rájuk! Az eszesebbek azonban nem helyeselték ezt az erőszakosságot.

Közben Cicero Tarentum felé utazott, de nem a legjobb kedvvel. Útközben megtudta, hogy elődje, Appius Claudius igen sok katonát elbocsátott, Rómában pedig Servius konzul, nyilván azért, hogy bosszút vegyen ama csipkelődésekért, melyeket Cicero tizenegy évvel azelőtt, Catilina idejében, az általa vádolt Murena védőbeszéde közben elkövetett ellene, megakadályozta, hogy a szenátus elrendelje a Ciliciába és Szíriába való segítségküldést. Egy szónokot küldeni a partusok visszaverésére, elég különös politika volt, de hadsereg nélkül küldeni, az meg már raffinált bosszú volt, és egyben bizonyossága annak a féktelen önzésnek, mely a túlságos nagy birodalmon úrkodó arisztokrácia legtöbb férfiát elvakította. Cicero Tarentumban meglátogatta Pompeiust és vendégül pihent nála három napig. A jeles politikussal való hosszú beszélgetései során örvendezve hallotta Pompeius ajkáról a nagyszerű tennivalók egész sorát: véget kell már vetni a lázongó és lázító demagógiának, helyre kell állítani egy olyan igazán arisztokratikus intézménynek, amilyen a szenátus, a tekintélyét, helyre az igazságosságot, a rendet, s a törvények uralmát. Azután Brundisiumba ment, s egy alkalmas kalmárhajóra várakozott, melyen tengerre szállhat.

Eljött a június elseje is, de Marcellus, akit Pompeius megkért, pillanatnyi gyöngeségében

letett arról, hogy a galliai helytartóság kérdését a szenátusban fölvesse. Időszerűtlennek minősítette a dolgot, mert az 50-ben hozott *Licina Pompeia* törvény szerint csak 50. március elsején lehet tárgyalni felőle. A közfigyelem ekkor az 50. évre való választások felé fordult, amelyeket június és július között ejtettek meg. Caesar tömérdek katonát küldött egyenkint a szavazásra, de konzuljelöltje, Marcus Calidius, megbukott. Konzuloknak választották Caius Claudius Marcellust, a hivatalban levő konzul unokaöccsét, aki szintén nagy ellensége volt Caesarnak, bár rokona volt, mert elvette Octaviát, akit Caesar Pompeiusnak ajánlott föl, és L. Aemilius Paulust, aki konzervatív hírében állt, de nem volt egészen bizonyos, mert Caesar azzal a nyereséges munkával bízta meg, hogy költségére nagy épületeket emeljen Rómában. A többi választások jobban kedveztek Caesarnak, sőt a tíz tribun közül csak egy, Caius Furnius volt a konzervatívek barátja. A konzervatívek ezért vesztegetési pört indítottak az egyik megválasztott, Servius Pola ellen, elítéltették, s azon dolgoztak, hogy helyébe Caesar dühös ellensége, Curio kerüljön. A prétorválasztásokat azonban elhalasztották. Caesar ellenségei a választási agitáció befejeztével újra kezdték bosszantgató háborújukat. Július 22-én, mikor a szenátusban Pompeius légióinak zsoldjáról tárgyaltak, — Pompeius nyilván Hispániába akart menni, — számonkérték tőle azt a légiót, melyet Caesarnak kölcsönzött. Pompeius elismerte, hogy vissza kell kérnie a légiót, de nem akarta

rögtön, nehogy olyan színe legyen, mintha igazat adna barátja ellenségeinek. Számonkérték tőle azt is, hogy mi a véleménye Caesar visszahívásáról, s Pompeius kerülgetve azt felelte, mindenki engedelmességgel tartozik a szenátusnak, többet azonban nem mondott. Minden egyebet arra az időre hagyott, mikor majd visszatér Riminiből, ahova azért akart elutazni, hogy felügyeljen a Pó völgyében kezdett sorozásokra. Mindenki azt várta tehát, hogy erről majd az augusztus 13-iki ülésen esik szó, de ezt az ülést elhalasztották egy vesztegetési pör miatt, amelyet egyik kijelölt konzul ellen indítottak. Mikor aztán a következő alkalommal, szeptember elsején, összeültek, a szenátus nem volt együtt teljes számban. Az üzérkedők, a hivatásos és műkedvelő politikusok *clubja* kezdett ijedezni. Mit akartak mindezek a mesterkedések? Pompeius még egyre barátjának nyilvánította Caesart. Azok, akik Caesar ellen hadakoztak, nekik nagyúri dicsfénye dacára nem voltak éppen hatalmas személyek. Caesart csak úgy időtöltésből ingerelték, és barátságuk semmi esetre sem kárpótolta Caesar haragját, aki bőkezű volt és merész, ha még annyira hirhedt hadvezére volt is most a két Galliának. Mindazonáltal Pompeius ezen az ülésen értésre adta, hogy nem egyezne bele a távollevő Caesar jelölésébe. Scipio azt javasolta, hogy a március elsejei ülésen ne is tárgyaljanak másról, csak a galliai tartományról. Cornelius Balbus mindezen eléggé elszomrodott, mert látnivaló volt, hogy Pompeius egyre jobban közeledik a konzervativekhez. Közben

megejtették a hátralevő választásokat, és a konzervatívek prétorjelöltje, Favonius megbukott, de viszont Marcus Coelius Rufust és Marcus Octaviust kurulis edileknek választották, Curiót pedig néptribunnak: valamennyi Caesar ellensége volt. Végül a szenátus ezidőtájt súlyos határozatot is hozott. Gondolkozóba esvén az adósok nagy számán és a pénzdrágaságon, mely az 55. és 54. év örületes rajongásának kénytelen következése volt, elrendelte, hogy a törvényes kamat nem lehet magasabb 12%-nál, s a nem fizetett kamatok a tőkéhez csatoltatnak, de nem gyümmölsöznek.

Látszólag különös határozat. A szenátus tehát tíz évvel utóbb, ha enyhítve is, elfogadta Catilina politikáját? A pénzemberek csakugyan zugolódtak is: ha egyszer a szenátus ilyen módon adott példát a törvények érvénytelenítésére és a szerződések szentségének megsemmisítésére, a demokrata párt erőszakosabb része okkal-joggal követelheti majd újra, hogy tüzeljék el az összes *syngraphákat!* Bizonyos dolgokban nagyon nehéz megállni fele úton; a túlhaladás engedést jelent. Ám a szenátusnak ez a puhasága idők jele volt, mint ahogy az volt Cicero új politikai könyvének, a *De Republica*-nak nagy sikere is. A könyvet, mely akkor került forgalomba, mikor Cicero útra készülődött, minden művelt férfiú mohón elkapkodta és olvasta. Száz számra másolták azok a rabszolgák és fölszabadultak, kik az íródiákok és könyvesek mesterségét üzték, mint például Atticuséi, akinek nagy és jövedelmező könyvesboltja volt

a házában. Mennél lágyabbra szelidítette a gazdagság, az élvezet és a kultúra a régi szigorúságot, mennél jobban terjedt a merkantil szellem, annál erősebben hajlott a közérzés arra, hogy a politikai és gazdasági ellentéteket összebékítéssel és átutalásokkal orvosolja. Egyik osztály vagy párt sem tudott magában elég energiát, bátorságot, keménységet ahhoz, hogy pihenő nélkül való, élet-halál harcot kezdjen vetélytársival. Egyébként a művelődésnek mindig ilyen a fejlődése. Messze volt már a Marius és Sulla kegyetlen korszaka. A publikum most már azt óhajtotta, hogy az adósok és hitelezők ellentéteit nem amazok elpusztításával, vagy emezek tönkretetésével, hanem barátságos egyezkedéssel egyenlítsék ki. A *De Republica*-ban nemcsak a stilus nagyszerűségét csodálta, hanem a demokráciából, arisztokráciából és monarkiából összehangzóan megszerkesztett uralom ragyogó tervét is.

De a békülés szelleme sok gyűlöletet kioltott, csak azt nem, mely Caesar ellenségeinek kis csoportját tüzelte. Szeptember 30-án nagy erőfeszítéssel ki tudták vinni, hogy a szenátus Pompeius jelenlétében tárgyalni kezdje Caesar parancsnokságának kérdését. Hasztalan figyelmeztette őket Servius konzul, hogy ne siessenek el egy olyan kérdést, amelyből nagy bajok származhatnak, kollégája azt javasolta, rendeltessék el, hogy a következő év március elsején a két Gallia parancsnokságát terjesszék tárgyalásra a konzulok, hogy a szenátusnak naponkint össze kell ülnie, amíg csak határozatot nem hozott, s

az üléseken a bírói hivatalban levő szenátoroknak is meg kell jelenniök. A javaslatot elfogadták. De mikor Marcellus azt javasolta, hogy mostantól kezdve nyilvánítsák semmisnek a tribunok minden vétóját, s az ellenkező tribunokat tekintsék közellenségnek, mikor azt javasolta, hogy vessék latra Caesar katonáinak esetleges elbocsátási kérelmeit, — mintegy fölbiztatva őket a kérelemre, — több tribun, köztük Caius Coelius és Caius Vibius Pansa, *veto-t* mondtak. A szavazást egyébként csak Pompeius viselkedése tette nagyobb jelentőségűvé. Pompeius nemcsak azt jelentette ki, hogy ha a következő év márciusa előtt nem is lehet határozni Caesar megsértése nélkül az általa megszállt tartományokról, viszont március elseje után bátran lehet és kell határozni. Hozzátette azt is, hogy az ő vélekedése szerint Caesart, ha közbevetteti a tribunok vétóját, lázadónak kell tekinteni. Egyik szenátor fölbátorodott ezen a kijelentésen, és megkérdezte tőle, mitévő lesz, ha Caesar nem akarná letenni a vezérséget? Pompeius azt felelte:

— Mit cselekednék, ha a fiam arcul ütne?

Soha ilven világosan ki nem fejezte Caesarral való teljes szakítását és azt az ambícióját, hogy az itáliai társadalom műveltségi, vagyon- és születési kiváltságok révén választott pártjának a fejévé lehessen, a római állam rendcsinálójává. Pompeiusnak a maradi eszmékhez való áttérése gyorsan megtörtént. Ösztökélte az öregség is, a nagyoknak iránta mutatott tisztelete, az állam veszteségein és veszedelmein való megrökönyö-

dés, a közvélemény és talán a *De Republica* nagy sikere is. Ha már mindenki ilyen szenvedéllyel falta a könyvet, nyilvánvaló volt, hogy Itália jeles, nagyeszű, előkelő szabadítóra áhítozik. Ki lehetett volna ez a Cicero által bemutatott, mindenek által óhajtott férfiú, ha ő nem? És ösztökölte az a megvetés is, melyet Caesar iránt érzett, amiért védelmébe fogadta az ő bírái, tehát az ő törvényei által elítélteket.

Caesar akkoriban fejezte be utolsó galliai hadjáratát, de Rómát kevéssel utóbb, novemberben, rossz hírek ijesztették Kelet felől: Cassius és Deiotarus levelekben jelentették, hogy a partuszkok nagy serege átkelt az Eufratesen. Egynéhány szkeptikusabb vagy rosszakaratúbb konzervatív úgy tett, mintha nem hinné. Cassius, akit caesarpártisággal gyanúsítottak, bizonyára azért találta ki a betörést, hogy a partuszkokra foghassa a maga zsákmányolásait. Deiotarius levele azonban kettévágott minden kételkedést. A közönség, szokása szerint, fölindult: nagy háború volt, Róma becsülete forgott kockán, gyorsan előkészületeket kell tenni. Volt, aki Pompeiust akarta kiküldeni, volt, aki Caesart. A konzulok a legnagyobb félelemben gyötrődtek, mert attól tartottak, hogy a szenátus, nehogy Pompeius és Caesar között kelljen választania, közülök küld valakit a háborúba. Pedig sem Marcellusnak, sem az öreg jogcsavarintó Serviusnak nem volt kedve a parancsnoklásra, mert Crassus sorsa után most már nagyon rettegték a partuszkokat a világ viaszlelkű urai. Kezdték tehát halogatni a szenátus üléseit, gátat vetve így minden elha-

lázadásnak, miközben egész Róma azt hitte, rettentő háború fenyegeti. Különösen Cicero barátai aggódtak nagyon: mi lesz az öreg íróval, aki újonc a hadviselésre, és akinek olyan kevés katonával kell akkora ellenségtől megtámadott tartományt kormányoznia? A nagy írónak csakugyan nem sok öröme telt kormányzása első idejében. Útközben Samosnál küldöttségben jöttek eléje a tartománybeli itáliai kalmárok, üdvözltek és arra kérték, hogy ediktumában hagyja meg elődjének némely intézkedéseit. Mikor kiszállt a tartományba, rövid ideig Laodiceában időzött, s ellenőrizte a magával hozott pénzek beváltását, hogy tisztességesen történjék. A beváltásoknál a helytartók cinkosságával annyit csaltak az itáliai kalmárok, hogy Keleten ebből telt ki a legjobb jövedelmük. Minde gondjait hamarosan súlyosbította az, hogy hadseregét a legnagyobb rendetlenségben találta. A tartományt sáska módra ellepték az itáliai uzsorások, s a hadsereget — melynek a partusok ellen kellett volna védekeznie, — még az elődje, Appius Claudius, apró különítményekbe szórta szét e pénzemberek szolgálatára, hogy *manu militari* kényszeríthessék fizetésre az adósaikat. Három kohorsz el is tűnt ebben a szétszórtságban; senki sem tudta, hol lehetnek! Elképzelhetjük, milyen szívvel fogadhatta augusztusban azt a hírt, hogy az ellenség nagy erővel átkelt az Eufratesen. Kezdetben azt hitte, sziriai kollégája majd gondoskodik a visszaveretésükről, de nemsokára megtudta, hogy Bibulus még nem érkezett Szíriába. Ekkor megriadt, és szeptember 18-án kö-

nyörgő levelet írt a szenátusnak, segítséget kérve: a tartományok és jövedelmeik veszélyben forognak, küldjön a szenátus katonákat Itáliába, mert az ázsiai toborzások nem érnek semmit, és a szövetségesekre, akik beleúntak a balkezű római uralomba, nem lenne okos dolog rábízni magukat. Mindazonáltal igyekezett megtenni, ami tőle telt, — és ez polgári buzgalmának, egyben ügyességének bizonyysága, — összeszedte a maga kevés katonáját, abbahagyta közigazgatási látogatásait és nekilátott a Cappadocia felől jövő út megerősítésének. Úgy okoskodott, hogy erre nagyobb szükség van, ha a partuszkok valaha is el akarják árasztani az ázsiai tartományt, mert Sziria felől kevés katonával is megvédheti Cilicia határát. Nemsokára azonban megtudta, hogy a partuszkok betörték Sziriába és Antiochia felé tartanak. Átcsapott erre a határra, és október 5-én Tarsusba érkezett, onnan az Amanus hegylanc felé haladt, mígnem október tizedike körül megtudta, hogy Cassius megverte a partuszkokat Antiochia alatt és hogy az ellenség visszavonult. Intelligens embereknek sokszor kedvük támad, hogy szinte játékból egy ideig más mesterséget űzzenek, mint amelyet megszoktak. Cicero is egy kisebb ekspedíciót kezdett az Amanus hegylanc fosztogató barbár törzsei ellen. Öccse és Pomptinus tanácsa segítségével ütközetet adott, ostrom alá fogta Pindenissus városát, mire katonái imperátorrá kiáltották ki. Rabszolgákat és lovakat zsákmányolt, a rabszolgákat eladta magának Pindenissusnak, s az értük kapott pénzt kiosztotta katonái közt. Azután, nagy meglege-

déssel, hogy két hónapig ő is vezérkedett, visszatért a tartományba.

Rómában egyszerre kapták meg a két levelet: azt, amelyikben Cicero segítséget kért, és azt, amelyikben Cassius a diadalát ujságotla és november vége felé ugyanazon a szenátusi ülésen olvasták is fel őket. Az egyik elsöpörte a másiknak a hatását: a rettentő ellenség, úgy látták, legyőzetett, és Rómában senki sem gondolt többé vele.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

X.

Egy római helytartó gondjai.

(Kr. e. 51—50)

Zavaros napok következtek azonban Caesarra. A pártatlan nagypublikum kegyét, mely 56-ban és 55-ben kurta időre feléje fordult, most minden erőlködése mellett sem tudta visszahódítani. Julia halála óta minden az ő vesztére történt: Crassus pusztulása, Clodius halála, Vercingetorix lázadása, Pompeius szakítása, az új galliai háborúk 51-ben. Az emberek a történelem fordulataiban, sajnos, mindig valamelyik magukfajtajú lényben személyesítik meg az okát annak a jónak, mely nekik kedvez és annak a rossznak, melyet el kell szenvedniök. Ahogyan néhány évvel azelőtt Caesar érdeméül tudtak minden szerencsés eseményt, mely a köztársaságot földerítette, most a legtöbben megcsalódva és elégedetlenül az ő bűnéül akartak róni minden rosszat: a Kelet felől fenyegető veszedelme-

ket, a végükszakadatlan galliai háborúkat, a határok védetlenségét, az állam gyógyíthatatlan korrupcióját és zűrzavarát, a gazdagok és szegények kiújuló osztályharcát. A felső osztályoknak iránta érzett régi rosszindulatát a közhangulat elfordulása még jobban fölszította. Caesarról rosszakat mondani, Caesart megvetni: az arisztokráciában, a gazdag birtokosok és tőkésék, az előkelő és divatos ifjak közt most minden tisztességes embernek szinte kötelezettségévé lett. Nem politikai vagy erkölcsi, hanem társadalmi kötelezettségévé, ami még rosszabb. Mert a társadalmi kötelezettségek a legzsarnokiabbak a felső osztályok közt olyan időkből, mikor a gazdagság, a gyönyör és a kultúra ellágyítja a jellemet. A konzervatív csoport annyira elbizakodott, hogy Cato kezei kijelentette, hogy mihelyt Caesar letette a vezényletét, ő bíróság elé állítja és száműzésbe küldeti. Akik az utóbbi esztendőkből barátok voltak vele, most annyira szégyeltek, hogy ebben az időben még az óvatossággal Atticus is visszakért tőle azt az 50 talentumot, melyet konzullá választatása előtt kölcsönzött neki. A felső osztályok kiújult ellenszenvére pedig viszont az egész publikum elégedetlenségét fölbátorította. Mind ezért bizony nagyon is sovány elégtétel volt az, hogy a kisbérlők, kiknek annyi munkát adott eddig is, ezentúl is, s az iparosok és fölszabadítottak, kiket Clodius halála a hatalmasok ellen haragított, csodálták őt.

Caesar megértette a távolbóla közönség nagy elváltozását és e változás mélységes okait. Izgékony szellemét ugyan sokszor túlrágadta az idők

fertőző rajongása az igazságon, az ésszerűségen és a jogosságon, de ne gondoljuk, hogy ötven éves korában, — mert annyi idős volt már, — a harmincötéves Napoleon módjára őt is elborította nagyságának emberfölötti gögje, és őt is a hatalom olthatatlan szomjúsága gyötörte! A római nemcsak egvensúlyozottabb volt, nemcsak bonvolultabb, hajlékonyabb, finomabb intelligenciájú, hanem híján volt a túlságos hirtelen sikernek is. Mindazt, amije volt, vagyonát, dicsőségét, hatalmát huszonöt év szakadatlan fáradságával kellett meghódítania, és ötven éves korában még a felső osztályok legjobban gyűlölt, megvetett, szidalmazott embere volt. Szellemének lágy érzékenysége folytán több alkalommal a közérzés különböző alakulásait érezhette és fejezhette ki: 70-től 65-ig a békülékeny és urias demokráciát, 65-től 60-ig a demokratikus gyűlölségek kirobbanását, 58-tól 55-ig a rajongó, harácsoló, korrupt és tékozló imperializmust. De akármilyen Proteus volt is, akármennyire el tudott így változni lelkülete csodálatos plaszticitásában, azért mégis megmaradt egyszerű és erős férfiúnak. Mély és világos elméje volt, akárcsak egy tudósnak, ki a valóságot kutatja. A gazdagságot nem a gazdagságért kívánta, mint Crassus, hanem eszközül. Szerette az asszonvokat, de kárpótlásul a lehető legjózanabb és az itálnak szinte absztinense volt. Itáliában palotákat, villákat építtetett és újított, csak azért, hogy munkát adjon, s nem élvezte őket, mert ő maga fényűzés nélkül élt a barbár Galliában továbbra is. Szerette a dicsőséget, de nem a szolgálai hízelkedést, nem a görög-

tüzes rajongást, a kihívó túlzásokat. És ha fáradzott, főképp csak azért, hogy jóllakassa csodálatos képességei gyakorlásának nagyszerű éhségét. Ilyen világos, mélyrevágó és összehangzó intelligenciájú férfiú nem makacskodhatott vak büszkeségből. Észrevette a maga tévedéseit, annál is könnyebben, mert jórészüket inkább kénytelenségből követte el, mintsem hajlandóságból. Szükségét érezte, hogy elégtételt adjon a közszellemnek. Ama dühöngő elkeseredés után, mellyel Galliát bezárguldozta, újabb, csodálatosan gyors lélekfordulással indult haza Itáliába: homloka földerült, s most már hajlandó volt a mérsékletre és békülésre. Caesar természete szerint és szükségszerűen konzervatívabb volt, mint amilyennek az a demagóg és forradalmár politika mutatja, melyre Catilina összeesküvése után kényszeredett. Természete szerint azért, mert mint valamennyi nagyeszű ember, aki a felső osztályokban nevelkedett, ő sem nyugodhatott bele, hogy egész életére megfossa magát fáradalmi legfőbb ambíciójától, a maga osztályának bámulatától. Szükségből pedig azért, mert sokszor tapasztalta ugyan a felső osztályok politikai tétlenségét, de megértette, hogy pártjában csak az iparosok és fölszabadultak nemzetközi tömege, a kalandorok, nagyratörők és spekulánsok raja fog megmaradni, ha Pompeius elhagyja, ezeken pedig soha erős, hatalmas uralom nem épülhet. Róma iparosnépének élén meglepetésből sokra tudta vinni az államban, de nagy pozícióját nem állhatja meg sokáig, ha Lucullus, Pompeius, Cicero módjára tekintélyt és csodálatot nem vívhat ki a

közép és felső osztályok, a dolgos és tanult polgárság között. Ezeknek az osztályoknak a hatalmán volt, — minden politikai szkepticizmusuk dacára, — a merkantil demokrácia két legfőbb uralmi eszköze: a gazdagság és a tudás. Az ő akaratuk ellenére senki sem kormányozhatott sokáig. A felső osztályok elvesztett csodálatának visszaszerzése volt Catilina összeesküvése óta legfőbb célja, ebből lehet megérteni cselekedetei javarészét. Ezért nyilvánította Galliát tartománynak és vívott meg annyi háborút, ezért készült olyan ügyes békítő politikára, mely egész Itáliát elképesztette volna. Semmi esetre sem akarta ekkor még meghódítani a korlátlan hatalmat. Örült lett volna, ha erre gondolt volna. Konzullá akart válni a 48. évre, de a vezénylet elhagyása nélkül, hogy megmeneküljön attól a pörtől, mellyel az ellenségei fenyegették. Erre a célra meg akarta újítani Pompeiusszal való szövetségét, s a legnagyobb engedményekkel és rendkívüli mérséklettel akarta a közvélemény kegyét újból maga felé fordítani. Ha a pártatlan közvélemény és Pompeius melléje áll, a konzervatív párt megint tehetlenné válik, mint a nagy imperialista hóbort napjaiban.

De az a sietség, mellyel 59. március elsején, mindjárt Metellus halála után, magának adatta a két Gallia vezényletét, kockáztatta az érvényességét annak a törvénynek, melyet 52-ben megszavaztak, hogy távollétében is kérhesse a konzulátust. Meg akarta nyugtatni a végtelen háború félelmében riadozó publikumot, s ezért kénytelen volt erélyesen hangsúlyozni, hogy Gallia meg-

hódítása befejezett dolog. Ám a konzervatívek ebből az állításból azt a szigorúan logikus következtetést vonták le, hogy akkor az ő kiváltságára sincs többé szükség, Caesar vezényletét nem kell többé hadászati okokból meghosszabbítani. Vajjon a törvényt nem Vercingetorix lázadásainak félelmében szavazták-e meg? Ha azonban Gallia nyugodt, ha Caesar hatalma 49 március elsején letelik, és semmi ok nincs a meghosszabbítására, ugyan miért kérné a konzulságot Rómától való távollétében? Caesar tisztában volt vele, hogy ez az érvelés, mely nem is volt éppen oktalan, fölül fog kerekedni a szenátus 50. március elsejei ülésén. Azért hát időt kellett nyernie, el kellett halasztatnia ezt a határozatot. De nem erőszakossággal és botrányos eszközökkel, melyek fölháborítanák a felső osztályokat, még csak nem is a tribuni közbelépések régi és igaztalanul használt alkalmatosságával, mely Pompeius legutóbbi kijelentései után bajszerzővé is válhatott. Mindezekelőtt új Clodiust kellett fölszimatolnia. Az utóbbi években nagyon is érezte ennek a hatalmas ágensének a híját! Hirtelen és rendkívüli meglepetésekre találékony merészségében, mely kapott a szinte hihetetlen fordulatokon és nemcsak benne rejlett lángeszű és vakmerő természetében, hanem megnövekedett az egyetemes korrupció láttára és attól az immár belé edzett meggyőződéstől, hogy a világot vassal és arannyal kormányozzák, — egyenest a legdühösebb ellenségére vetette szemét: Curiora. Nagyeszű és nagy-műveltségű ifjú volt Curio, nagy szónok és irodalmár, de züllött ember, pénzzel telhetetlen,

nagyratörő, hiúságának bolondja, cinikus, félrebíllent lelkű és erőszakos. „Lángeszű gazember“, — így határozza meg egyik régi író. Eszesebb és finomabb Clodius volt, visszataszító és egyben tetszetős reprezentatív embere annak a végső lealjasodásnak, melybe a kimerült római nemesség romlott. Oppius tömérdek adósságának kifizetését és ezenfölül még hatalmas összeg pénzeket ígért neki, és Curio Caesar pártjára állott. Ketten aztán titokban megegyeztek, hogy Curio továbbra is ellenségeskedést színlel, de úgy összezavarja az ügyeket, hogy március elsején ne lehessen szavazni a galliai vezénylet kérdéséről. Caesar, aki 59-ben is igyekezett eltitkolni Crassusszal és Pompeiusszal való szövetségét, most is, hogy föl ne háborítsa a publikumot a régieknél is merészebb új gonoszságával és hogy jobban meglepje ellenségeit, titokban akarta tartani Curióval való szövetségét. Curiónak, legalább kezdetben, egyedül kellett vállalnia a szándék keresztülvitelére szükséges fogások veszedelmét és ódiumát, ahogyan Caesar is 56-ban Crassusért cselekedte. A palástolás egyébként könnyű volt, mert a publikumnak esze ágába sem juthatott, hogy két ilyen régi ellenség összebékült légyen.

Curio csakugyan sorompóba lépett, és 51. december tizedikén mindenek nagy bámulatára különböző törvényeket javasolt, melyek közül egyik-másik a maradiaknak, néhány pedig a demokrata pártnak kedvezett. Tárgyalásukat ágas-bogas ürügyekkel a következő év két első hónapjára, csaknem március elejéig halasztották. Ekkor Curio, aki főpap volt, azt javasolta, hogy február

23. és 24. közé iktassák be *Mercedonius* havát, a szökő-hónapot, melyet régi szokás szerint minden második évben közbe kellett tolni, hogy a nap-tárt hozzáigazítsák a nap járásához. Így aztán lesz idő megvitatni javaslatait, mielőtt március jöttével a galliai vezénylet kérdését elébe helyeznék minden egyéb tárgynak. De mert a közbeiktatást nem szavazták meg, haragot színlelt a konzervatívek ellen és két igen népies törvényt javasolt az utak és gabonaárak felől. E törvények tárgyalásának szüksége kapós ürügy volt Lucilius Aemilius számára, aki ebben a hónapban a szenátusban elnökölt és barátja volt Caesarnak, hogy a tartományok vitáját elhalassza . . . Caesar célját érte, látszatra egyik ellenségének furcsa beavatkozása miatt, s így senki sem vethette szemére . . .

Pompeius, az előző évben tett kijelentései dacára tűrte ezt a halasztást. Nyilvános fölszólalás nélkül is tudtul adta, hogy az ő vélekedése szerint össze lehetne egyeztetni Caesar szerzett jogát az alkotmány szigorú tiszteletben tartásával. Meg kell hagyni Caesart a vezényletben november 15-ig, amikor a választásokon már túl lesznek. Pompeiust a törődöttség és a kor, — ötvenhat éves volt már, — elgyöngítette. Kezdte érezni egészségében is az ifjúkorabeli hadi fáradalmak és a tömérdek politikai gond okozta ideges feszültség hatását. Tele volt ajjal-bajjal, léptenyomon elbetegedett. Nem akarta siettetni az eseményeket, ahogy nem akarta Caesar sem. Akkoriban mindenki tisztelte, a demokraták még mindig, a konzervatívek már újra. Ő volt a biroda-

lom leghíresebb és leghatalmasabb férfiai. Miért rontson kiváltságos helyzetén azzal, hogy túlon- túl fölingerelje Caesar barátait? S aztán a szená- torok legnagyobb része, a kevésbé illusztris poli- tikusok tömege, mely azzal tudta megválasztatni magát a hivatalokra, azzal tudott hatalmat, te- kintélyt, gazdagságot szerezni, hogy ügyesen sik- lott ide-oda a két párt között s az idők alkalmas- sága szerint állt a demokraták vagy a konzerva- tívok, Cato vagy Caesar, Pompeius vagy Cicero pártjára, és soha nyíltan harcba nem szállt sem az egyikkel, sem a másikkal, szintén nem akart veszedelmes kalandokba bocsátkozni. Épp úgy félt a láthatatlan és mindenható közvéleményt, akárcsak Caesar. A szenátus is megértette, hogy ha Itália szigorúan elítélte Caesar békebontó politikáját, még szigorúbban elítélné a kihívás, a polgárháború ama politikáját, melyet a konzer- vatív párt békétlenei óhajtanak. Itália, a gazdag és a közép birtokosok, kereskedők, tőkésék, a pénzes fölszabadítottak, a mesterek, a litterátu- sok, akik pártatlanul szemlélték ezt a viszályt, mind békét akartak. A jövőbeli polgárháborút mindnyájan a mult emlékeiből képzelték el, s a multat iszonyatosnak tudta ez a nemzedék, mely- ben minden bűn és korrupció dacára is megnö- velte az emberséges érzést, a jóakarátú hazafias- ságot, a vérengző és szeszélyes zsarnokságok ret- tegését a görög bölcsélet üdvös hatása, az elter- jedt jólét, a finomultabb életmód. Vagy vissza akarnák idézni Rómába a Sulla szörnyeteg alak- ját, ezt a minden pártnak utálatát? Aztán meg a polgárháború elhamvasztotta volna a műhelye-

ket, lerombolta volna a házakat, s a templomokban, azon idők bankházaiban, megrabolta volna a magánosok letétbe helyezett pénzét. Fölfüggesztette volna a hitelt, mely minden osztálybelieknek annyira kellett, akár a levegő vagy a falat kenyér. Földrengés módjára feldöntötte volna az egész üzleti burzsoázia nyugvó szikláját: a rabszolgák hűségét. Mint minden rabszolgatartó társadalmat, a világbírásra olyan büszke és szerencséjében annyira elbizakodott Itáliát is szakadatlanul gyötörte belülről a maga gyanakvó nyugtalansága . . . Mi történnék egy polgárháborúban a rabszolgák sokaságával, melyből most már minden házra jut legalább egy? Mi lesz ezekkel a minden országból és minden rangból-rendből összeverődöttekkel, akiken az idők nagy zűrzavarában is a lehető legjobb fegyelmet tartotta tulajdon gyűlölködésük, versengésük, mely a szolgaságban sem szűnt meg, nyelvi és fajbeli különbözésük és a gazdájuk személyes igyekezete? Egyik gazda kegyetlenséggel, vesszővel, béklyóval, kereszttel fegyelmezte őket, a másik, mint Caesar, a büntetések és jutalmak igazságos elosztásával, a harmadik, mint Cicero, szinte gyöngéd emberséggel. Sokan pedig úgy, hogy házukat és vagyonukat könnyelműen ráhagyták az ő ravaszságukra és kapzsiságukra. Itália adósságaival vesződött, belefáradt a polgári megújulás, a katonai hódítások és az értelmi fejlődés nagy fáradalmaiba. Nem bízott többé egyik párt-hoz sem, elundorodott a fejetlenségtől, a korrupciótól, a féktelen tülekedéstől, kimerült a munka és élvezet sietségében. Itália félénk ön-

zésébe zárkózott és megriadt még a gondolatára is annak, hogy ennyi zűrzavar közepette egyik pillanatról a másikra fölzúdúlhat a forradalom ciklonja . . .

Társadalmak szétbomlása és újjáalakulása idején azonban a szellemek egyensúlya állhatatlan. Az események sokszor látszólag kicsiny impulzusokra törnek elő, kétségbeejtik a bölcseket, túlteszik magukat a többség akaratán és megcsúfolják a legtapasztaltabb férfiak jóslásait. Curio egyesegyedül, a maga nyugtalan ambíciójában rá tudta szabadítani a vihart erre a szélcsöndre. Nem olyan ember volt ő, hogy csak a mások hasznára dolgozzék. Amilyen eszes, vagyonra és hírnévre mohó, kalandos, magabízó, másokat gúnyosan lenéző természet volt, amennyire szerette váratlan és szinte hihetetlen különködéssel elképeszteni a tömeget, első sikerén elbizakodva hamarosan túlment a Caesar kívánta célon. Most már nyíltan meg merte támadni Pompeiust, a mindenek által tiszteletben tartott férfit. Nem mint Caesar párthíve, hanem mint pártatlan kritikus támadt reá, csupa helyes érzékből és igazságosságból. Miért mutatott Pompeius annyi alkotmányos szigorúságot, mikor hiszen ő teremtette a mai helyzetet 55. évbeli törvényeivel? Hogyan lehetett ő szorgos vigyázója az alkotmánynak, mikor valamennyi törvényét megsértette, annyira, hogy egy időben volt konzul is, prokonzul is? Ezeket a szemrehányásokat Pompeius annál is inkább zokon vette, mert ha félelemből senki sem merte is elébe vetni őket, egyszerűségükben olyan jogosak és visszaverhet-

lenek voltak, hogy a pártatlanok a merész kritikusnak adtak igazat. Curio beszédei akkora sikerrel jártak a pártatlan közönségnél, mely a cinikus hazugságok aljasságai közepette már kívánczozott is valamely bátor denunciálásra, hogy Pompeius újból az ékesszólás gyakorlatára adta magát, mert meg akart felelni a népszerű beszédű, támadó agitátornak. De ennyi gondba bele is fáradt, s mert nem valami jól érezte magát, Nápolyba ment. Alig ért oda, súlyosan megbetegedett, úgy, hogy áprilisban, mikor Marcellus, az elnöklő konzul, összehívta a szenátust a tartományok ügyében — egyúttal tehát a Pompeius seregeinek és a galliai vezényletnek szükséges özszegek újabb egy esztendei kiutalása ügyében is, — Pompeius távol maradt. Curio tudta, hogy a szenátus, mely mindig gyáva volt és habozó, Pompeius távollétében még azt a kevés bátorságát is elveszti, azért most már nem tekintett semmire és vétőjával derékon törte a vitát. Kijelentette, hogy Marcellus javaslata jogos ugyan, de jogtalanság volna, ha Caesarnak el kellene hagynia seregét, mikor Pompeius megtartja a magáét, és mindkettőjük visszahívását javasolta. A pártatlan közönség rendkívül alkalmatosnak, bölcsnek és igazságosnak találta ezt a javaslatot s a békesóvárgók oly szívesen fogadták, hogy mikor Marcellus azt proponálta, foganatosítsák az elmúlt évben hozott határozatot, mely szerint ebben a kérdésben tribuni közbelépést nem tűrnek, a bizonytalan, poltron szenátus leszavazta Marcellust.

Curio most már, néhány hónap alatt, vezéri

polera került a római politikában, és továbbra is úgy harcolt, mint a jó ügynek egyedülvaló hőse. Egyformán kiméletlenül csapott le a konzervatívokra és a demokratákra. De a rosszmájúak és a békétlen konzervatívok úgy vették észre, hogy a konzervatívokra legtöbbször a kardja élével sujtott, a demokratákra csak a lapjával.

És aközben, hogy híressé vált a béke ügyének ilyen sovány őszinteséggel való védelmében, háborút idézett Rómára. Javaslata és vétója, mellyel a hispániai költségek megszavazását is fölfüggesztette, Pompeius előtt végképpen gyanús színbe keverte Caesart, és meggyorsította a békétlen konzervatívokhoz való áttérését. Változása nem nyilvánult meg rögtön. Sőt: Pompeiusra Curio nagy sikere annyira hatott, hogy még lábadozása idején levelet írt Nápolyból a szenátusnak, és kijelentette, hogy kész a vezénylet elhagyására. De valójában nem akarta elfogadni a kompromisszumot. A hispániai sereg, törvény erejével, őt illeti őt esztendőre, és jogairól nem mond le Curio heveskedése miatt. Ha Caesar biztatja Curiot, — ahogy ő és mindenki gyanította — és ezt a megaláztatást akarja rámérni, ő nem tűri el, semmi áron. Azok a nagy ünnepségek, melyekkel Rómába való hazatérése közben a városok és lakóik köszöntötték fölgyógyulása örömére, növelték tulajdon nagyságának büszke érzését, hatalmához való bizodalját s azt az elszántságát, hogy nagyságát nem engedi kisebbiteni. Mindazonáltal, mikor Rómába ért, egyik beszédében kijelentette, hogy kész a Curio által javasolt megegyezésre, és nem kételkedik abban,

hogy Caesar is bele fog egvezni. A tribun azonban nem nyugodott és néhány beszédében arra célzott, hogy Pompeius nem beszél komolyan, s hozzátette, hogy nem szavakra, hanem tényekre van szükség. Mintegy próbára téve Pompeiust, javaslatához még hozzáfűzte, hogy nyilvánítsák közellenségnek kettőjük közül azt, aki nem fog engedelmeskedni, és készítsenek elő sereget az ellene való háborúra. Mindez csak növelte Pompeius fölindulását, gyanakodását és a békétlen konzervatívok felé hajlását. S mikor a szenátus májusban vagy júniusban azt határozta, hogy ő is, Caesar is, szakítson ki egy-egy légiót seregéből és küldje Sziriába, a partuszok ellen, élt az alkalommal, és visszakérte Caesartól azt a légiót, amelyet 53-ban kölcsönzött neki. A vitákat aztán fölfüggesztették, mert közelegtek a választások, melyekre erős küzdelem ígérkezett, s melyek eredményét minden párt idők jeléül várta. Egy pillanatra a nagy viszálykodás mintha elült volna.

Caesar eközben azzal vesződött Galliában, hogy valamelyest helyreüsse az utóbbi dühös háborúk kártevéseit és megerősítse a római uralmat. Cicero pedig a maga tartományában néhány reformot próbált, igaz buzgalommal, ha mindjárt nem is nagy sikerrel. Utazása közben tapasztalta, mekkora hírneve van az egész birodalomban, még a görög országokban is. Ez a világhódolat, de még jobban a *De Republica* nagy sikere, melyről Coelius tudósította, az az öröme és büszkesége, hogy mélységesen meg tudta indítani az egész művelt és gazdag Itáliát, ki tudta

fejezni százezrek titkos és alaktalan vágyakozását, mindez újból fölkelte bátorságát, bizalmát s azt az illuzióját, mely a konzulátus után való tíz esztendő alatt szinte szétfoszlott: hogy ő emberek nagy irányítója, államok nagy újjáalkotója. A tartományban hatalmas sikerű könyvéhez méltóan akart megjelenni, tökéletes adminisztrációval akarta megmutatni kortársainak az ő különös kormányzói rátermettségét. De válalkozása hihetetlenül nehéz volt. A tartományi helytartók most már ágensei voltak az itáliai üzérkedésnek, mely a birodalmat fejte, megbízottai Róma gazdag és hatalmas férfainak. Cicero sem szabadulhatott a Róma politikai és üzleti oligarkiájának minden tagjára kötelező szolgálatok alól, s ezt az oligarkiát már csak ajánlások, szívességek, szolgálatok, összejátszások oldhatatlan hálózata tartotta együvé. De az a férfiú, akinek az elnyomók eszközévé kellett válnia, vihetett-e könnyebbülést az elnyomottaknak, lehetett-e erények példaképe a kortársak szemében? Pedig a nyomorúság oly nagy volt a tartományban, a segítség olyan sürgős! Cicero, mikor a tartományba ért, a fenyegető nagy partusz-háború félelmében a hadsereg zűrzavarán riadt meg. Azután, mikor már nyugodtabb lélekkel figyelhette a tartomány állapotát, szemei elé tárult Cilicia egyik sarkától a másikig az egész iszonyú kétségbeesése egy római tartománynak, melyet a ragadozó plutokrácia és az Itáliából jött politikusok bandái végig letaroltak. Ciliciában bevándorolt görögök és bennszülöttek keverék népe lakott. A görögök csaknem mind a városok-

ban éltek, mint birtokosok, kereskedők, iparosok, művészek, bölcsészek, tanítók. A bennszülöttek földművelést, pásztorkodást, mesterségeket űztek, vagy raboltak a hegyek közt. Egész Kisázsia módjára Ciliciának is municipiális alkotmánya volt: kerületekre osztották, mindegyiknek a feje egy-egy város, melynek szenátusát vagy tanácsát a nép a gazdagok, tehát jórészt a hellének közül választotta, s ezek intézték a város törvényei szerint a lakosság anyagi és erkölcsi ügyeit, a római helytartó és szenátus ellenőrzésével. Ez a municipiális rendszer nagyon jól bevált, és a rómaiak, mikor ráúntak az elavult intézmények tarkabarkaságára, mellyel az itáliai városok intéződtek, eljöttek e rendszer tanulmányozására. De a nyomoruság, az örökös háborúk, a fejetlenség, az emberek és dolgok nagy keveredése, mellyel az utóbbi század járt, ezt az intézményt is zsarnokság és fosztogatás szörnyű eszközévé aljasították. A városi szenátusokban a tanácsosok bűnszövetsége volt az úr. Nyerészkedtek a város jövedelmein, — legtöbbször adókon és ingatlan javakon, — nyakra-főre rendeltek közmunkákat, ünnepeket, küldöttségeket, ezerféle haszontalan költségeskedést, hogy a vállalkozók kezére járjanak és a nyereségükben részesedjenek. Itáliai pénzemberekkel összejátszva kölcsönöket vettek föl, hogy lefölözzék az alkuszdíjat. Mikor Cicero a tartományba érkezett, igen sok város bűnszövetsége éppen azon iparkodott, hogy követeket küldjön Rómába, akik a szenátus előtt Appius Claudiust dicsőítsék. Kényelmes módja lett volna annak, hogy közpénzen szép

utazást tegyenek. Szobrokat és templomokat is akartak állítani Aponius Claudius tiszteletére, ama szolgálai ritus szerint, mellyel a keletiek a régi fejedelmek után a római helytartókat is megtisztelték. Ezek a görög bűnszövetségek természetesen összeszűrték a levét az itáliai vámszedőkkel és pénzemberekkel, akik elárasztották az egész Keletet, és velük együtt dúskáltak a municipiális jövedelmek aljas tékozlásából és a nyomasztó adóemelésekből. Csak amikor már nem tellett mindnyájuknak, akkor veszték össze azon, hogy a közjövödelmeket további elpocsékolásokra fordítsák-e vagy a kamatok fizetésére? Hogy a gyötrelem bekoronáztassék, minden esztendőben egymást érték az éhes római politikusok, a helytartók és az ő barátaik, s a légiók tisztjei, akik minden lehető módon sanyargatták a magánosokat és a városokat. Fényűzően kiszolgáltatták magukat és borsos áron adtak el mindenféle kiváltságokat, különösen a katonai szállásolás alól való fölmentést. Így aztán a szegények, a városok kisebb iparosai és kereskedői, a vidék kisbirtokosai és a szabad földművesek lassan-lassan nyomorúságra jutottak, adósságba verték magukat, s kénytelenek voltak túladni családi ékszereiken, a generációk által fölhalmozott pénzükön, a földjükön, a házukon és fiaikon . . .

Cicero épp úgy, mint előtte a bátor és hősi Publius Rutilius Rufus és mint a szenvedélyes Lucullus, fölhaborodott ezen a könyörtelen szipolyozáson, de nem üzent élet-halál harcot az itáliai pénzembereknek, mint Lucullus és Rufus.

Korának jellemző férfia maradt az uzsorások ellen való küzdelemben is, bizonyságául annak, hogy a nagy bűnök és nagy erények ég-föld ellentéte, mely a Sulla korát fölforgatta, az ő kulturától elfinomultabb nemzedékében már örökös egyeztetések és tranzakciók munkájává szelidült, mellyel a rossz és a jó erőit örökkön oldozták, szaggatták, kötözték. Ameddig tisztességgel tehetne, szolgálatkész helytartó volt. Alkudozott a tigrisvadászokkal, hogy kielégítse Coelius barátját, akinek vadállatokra volt szüksége az edili játékokhoz. Ephesusban üzleteket bonyolított le Atticus helyett és művészi vázákat vásárolt neki. Udvariasan fogadta jóbarátjait és azok barátjait és rokonait, akik valamely ügyben ajánló levelekkel jöttek hozzá. Meghívta néhányszor ebédre Hortensius fiát, aki tanulás helyett dőzsölésekre verte el a pénzét. Udvariasan fogadott többek közt egy előkelő ifjat, Marcus Feridiust, egy jó módú középosztálybeli család fiát, aki mint egy városi javakat bérlő társaság adminisztrátora került Ciliciába. Egyike volt amaz ifjaknak, akiket a gazdag itáliai polgárság — bár a politikától távol tartotta magát — Róma világhatalma révén nagyszerű állásokhoz tudott juttatni. Cicero ezenfölül minden üggyel foglalkozott, ami csak egy helytartóra háramlott: örökségek likvidálásával, elfogott itáliaiak kiváltásával, Ázsiába elköltözőnt itáliai pénzek kamatainak behajtásával. Ez volt minden helytartó legfőbb kötelessége és legnehezebb gondja. Tenger bosszúságot okoztak neki Brutus kölcsönei, melyeket Brutus Ariobarcanesnek adott. Cappadócia öreg kirá-

lyát egészen lekoppasztották az itáliai uzsorások. Megmaradt kis pénzéből kamatot fizetett Pompeiusnak, az egész — talán elmaradt összegek fölgylemlésével, — havonkint már 33 talentumot tett ki. Pompeius ázsiai meghatalmazottjai minden hónapban — nagy olykor ha elmaradtak — öszvérháton, fegyveres szolgák erős csapatának földözetével küldték a tenger felé, hajóra rakni, ezt az összeget, mely mai pénzen 120.000 frankot érne. A többiekre azonban nem maradt jószerével semmi. Cicero küldözhetette leveleit a királynak: egész Ázsia azt beszélte, hogy Pompeius nemsokára nagy sereggel jön Keletre, harcolni a partuszokkal, és Ariobarcanes a világért sem akarta, hogy Pompeius mint a fizetés lustaságán földühödött hitelező érje őt Ázsiában. Cicero mindenesetre igyekezett megelégtetni római barátjait és a hatalmas római itáliai üzereket, de ugyanakkor azon törekedett, hogy cserébe a nép szenvedése is csituljon. Visszautasította a városok ünnepeit és ajándékait. Egyszerűen élt, és kíséretét is egyszerű életre fogta, hogy ne költessen túlságos összegeket a tartománnyal. A helytartók megszokott fényűzése helyett minden cselekedetében kiszámított szerénységet mutatott. Laodicaeában kora reggelenként kiment helytartói palotája elé és meghallgatott mindenkit, aki kívánta. Azon igyekezett, hogy mindenki, még a legkisebbje is beszélhessen vele és hogy a pörök annak rendje és módja szerint folyjanak. Az örökös és zaklató kérelmek dacára koronkint visszautasította azt, hogy az itáliai pénzembereknek katonákat adjon az adósságok behajtására. Ami

még súlyosabb: ediktumában kijelentette, hogy a magán megegyezésekkel nem törődve, semmiféle kölcsönnek 10 százaléknál nagyobb kamatját s az elmaradt kamatok gyümölcsöztetését el nem ismeri. Ilyen módon lecsökkentett minden kamatot. Ugyanakkor szigorúan átvizsgálta két esztendőre visszamenően a városok számvetéseit, kiméretlenül eltörölte a fölösleges kiadásokat, a terhes szerződéseket, a rablott kölcsönöket, a jogtalan adókat. Igen sok cinkost arra kényszerített, hogy fizesse vissza az elzsebelteket a városnak, és gondoskodott arról is, hogy a kölcsönök leszállított kamatait a városok pontosan megkapják. Azt hitte, Ázsiának is használ, a hatalmas pénzembereket is kielégíti ezzel a tranzakcióval, melyet a helyi bűnszövetségek kárára rendelt.

De abban az időben nem volt olyan könnyű dolog jól cselekedni. Amiért az Appius Claudius tiszteletére szánt költséges rendelkezéseket eltörölte, éleshangú levelet kapott Claudiustól, és e levél nagyon megsomorította Cicerót, aki mindig igyekezett jó viszonyban maradni a nemesekkel. Amiért a kamatlábat leszállította 10 százalékra, Brutusszal gyült meg a baja. Két üzletember, Scaptius és Matinius, jelentkezett Cicerónál, mint a salamisaiak hitelezői. Arra kérték, engedje meg a szerződésben kikötött 48 százalékos óriási kamat kifizetését, s mikor nem kaptak rá engedélyt, tudtára adták, hogy ők csak ágensek, az igazi hitelező maga Brutus. Cicerót meglepte, hogy olyan egy erényesnek ismert ifjú, amilyen Brutus, uzsorára és pedig ilyen uzsorára adta

magát, és nem engedett. Még akkor sem, mikor Brutus sértegető leveleket írt rá. Mikor azonban az adósok arra kérték az engedélyét, hogy egy templomban helyezhessék el a 10 százalékos kamatot, melyet Scaptius és Matinius nem akartak elfogadni, s így minden kötelezettségtől megszabaduljanak: Cicero kifogyott a bátorságból. Nem mert ilyen nyíltan szembeszállani Brutusszal és fölfüggesztette az ügyet. Egyéb sem kellett Scaptiusnak és Matiniusnak, ha már többet nem kaphattak, hiszen bizonyosra vették, hogy a következő helytartó már nem lesz olyan megrogzött, önfejű és kényszeríteni fogja a salamisaiakat a szerződés szerint való fizetésre.

Különben is hogyan oszthatott volna teljes igazságot egy helytartó, mikor mindenkinek része volt ezekben a szélhámosságokban és rablásokban? Cicero jó példát akart adni, nem akart pénzbeli mesterkedéseket, és egyetlen szeszterciuszt el nem fogadott a prédákból és a szenátus által kiutalt pénzekből. Amazokat a prefektusokra, emezeket a kvesztorra bízta. De körülötte mindenki spekulált és nyeréskedett. Kvesztorra az egyik fivérét, egy elisiai nagykereskedőt, választotta hivatali tanácsadójává. Egyik legátusa és Lepta, a műszaki főnök, annyira belekeveredtek egy családi ügybe, hogy szabadulásuk kedvéért enyhítenie kellett adminisztrációja szigorúságán. A római adminisztrációnak régi szokása szerint senki sem köthetett szerződést, mielőtt a bérlő bizonyos számú kezest nem tudott fölmutatni, akik kötelezettséget vállaltak, hogy ha a bérlő a szerződés pontozatait nem

tudja teljesíteni, ha bukása vagy egyéb dolog okából nem fizet, ők leróják a megállapított bánatpénzt. Mikor aztán a merkantil korban az üzletek egyre nagyobbak és sűrűbbek lettek, maga a kezesek kereslete is üzletté vált. A jó kezeseket, akiket gazdagságuk vagy politikai hitelük miatt nem utasíthattak vissza a hivatalnokok, barátságos kérésektől a politikai szolidaritásig és haszonigéretig minden lehető eszközzel fölhajszolták, olyan buzgalommal, ahogyan ma a váltóforgalomban nagy bankoknál a hitelképes zsirálókat keresik. Valószínű, hogy sok politikus rendszeresen nyereszkedett a kezességen, mely nélkül nem lehetett szerződést kötni. Garanciát vállaltak a szerződő fél kárpótlásáról, s aztán a fizetés alól, mikor az államnak joga lett volna a bérlő hanyagsága miatt előfogni a kezeseket, politikai barátaik közbelépésével megszabadultak. Efajta szélhámossággal volt dolga Ciceronak is, mikor a tartományba érve, megtudta, hogy műszaki főnöke, Lepta és egyik főtisztje kezeskedtek egy bizonyos Valeriusért, aki nem tudjuk minő közszolgálatot bérelt. Kötelezettségeit nem tudta teljesíteni és, valószínűleg nagyon csekély összeg ellenében, átengedte bérletét egy Volusius nevű uzsorásnak, aki viszont Rufus kvesztorral játszott össze. Volusiusnak csak a szerződést kellett foganatosítania, Valerius bánatpénzét nem, mert azért a kezeseket vonták felelősségre. A kezesek kétségbeesetten fordultak Cicerohoz, aki megkönyörült rajtuk, s talált is valami jogi kibuvót, mellyel semmisnek nyilvánította a Volusius javára való

cedálást, föloldotta a bérletet, s a kincstárnak adta azt az összeget, mely a vállalkozónak még járt, s megszabadította a két kezest, nagy bosszúságára Volusiusnak, aki elvesztette a cedálásért kapott pénzét. Látnivaló, hogy Cicero tapasztalatból meggyőződhetett róla, milyen csekély foganatjuk volt a kezességeknek. De micsoda más eszközzel biztosíthatták volna ennyi zürzavarban az állam érdekét? A tartományok által befizetett összegek Rómába vitelét is a vámszedők gondozták, de sokszor megesett, hogy a bérlők a tengerparton kijelentették, hogy a szállítmányok útközben elvesztek: kifosztották a rablók. Cicero, nehogy az idei adók is így járjanak, elhatározta, hogy csak akkor adja bérbe a pénzszállítást, ha a kezesek magukra vállalják a szállítás kockázatát is. Ám a sikkasztás és zsarolás annyira megszokott dolgok voltak ebben a társadalomban, melyet már csak a pénz egyetlen erkölcsi szála fűzött össze, hogy Cicero, miközben igyekezett becsülettel igazgatni tartományában, sűrűn kapott leveleket barátaitól, akik kölcsönt kértek tőle azzal, hogy háborujának zsákmányából most bőven telhetik a pénz. Kénytelen volt kellő udvariassággal azt a hihetetlen választ küldeni nekik, hogy a zsákmány nem az övé, hanem a köztársaságé és kölcsön nem adhat belőle senkinek!

Cilicia kormányzása Ciceronak olyan dicsősége, melyet hasztalan igyekszik némely ellenséges történetírója oktalan kritikákkal és iróniával kisebbiteni. A következő évek természetesen előntötték javító művét, mint a tenger hulláma

azt az ákombákomot, melyet egy kis gyerek pálcikájával a fővénybe rajzol, és elsöpörték az egészszet. De Cicero ember volt és nem félisten. Egymaga nem orvosolhatta a rettentő rákfenét, mely az egész megviselt világot gyötörte. Nem maga a munka a jelentős, hanem az a gondolat és érzés, mely diktálta, aggódo megértése annak a nagy pusztulásnak, mellyel az állandó és könnyörtelen igazságtalanság a világot fenyegette, az igazság, a megbízhatóság és izgalom szelleme, amely bölcseleti szemlélődésből ujjaalakító munkává akart váltódni. Az Alpokon hajnalban a legmagasabb tetők néhány sziklája rózsásan dereng már akkor, mikor a mélységes völgy még a homályban alszik és a hegység még sötét, s vidáman elhirdeti az árnyékba temetett folyóknak, erdőknek, mezőknek, házaknak, hogy jön már a fény és támad már az új nap. Ennek a félénk irodalmárnak és néhány magános léleknek öntudata is így tükrözte már az új nap derengését a világ magasságából, ama világéből, mely még rettentő erkölcsi elfajulás éjszakájában hevert.

Cicero azonban ezt nem tudta. És e tömerek megbizaton, melyek jórésze kedve ellen volt, hihetetlenül elkeseredett. A birodalom nem maradhatott soká akkori állapotában, anélkül, hogy el ne pusztítsa a műveltséget. Bizonyosága volt ennek nemcsak a többi tartomány elhanyagolt közigazgatása, hanem az a fáradtság is, mely egy év alatt leverte az egyetlen férfiút, aki jól akart kormányozni. Cicero helytartósága példa rá, hogy a római hivatalnokok működé-

sének enciklopedikus sokoldalúsága, az, hogy egy és ugyanazon férfiúból sorra hadvezér, szónok, adminisztrátor, középületek építésze tellett ki, most már csak az egyszerűbb idők csökkenése volt. Ebben a megnövekedett műveltségben, melyben az embereknek meg kellett osztaniuk munkáikat és mindegyiknek tökéletesednie kellett valamiben, hogy ki-ki jól végezhesse a maga dolgát, nem tarthatott így továbbra is. Akadt végre egy becsületes, buzgó, tisztakezü helytartó, s az sem győzte várni, hogy hazakerüljön. Minden barátját azon ostromolta, akadályozná meg prokonzulátusának meghosszabbítását, s nem volt egyéb kívánsága, csak az, hogy minél előbb kikeveredjék a számok, *syngraphák*, kezességek, szerződések tüskebokrából és hazatérhessen Itáliába, ahova sok magán és köz ügy szólította. Lányát, az ő kedves Tullioláját eljegyezte az ügyes Gneus Cornelius Dolabella, egy igen nemes családból való, bár züllött ifjú. Cicero jól tudta, milyen fiatal a veje és már mennyi az adóssága, de apai gyöngédségét lebirta vagy inkább áltatta az a törekvés, hogy rokonságba kerüljön végre egy régi és igazán nemesi családdal. Fáradalmi fönséges koronájával nem a nagyok bizalmasságát álmodta-e mindig is? Az arisztokratikus idők megmaradt családjai a demokrácia fejlődése, tulajdon elszegényedésük és leromlásuk dacára még nagy tekintélyben állottak. Megmaradt az a kiváltságuk, hogy kevesebb fáradsággal jussanak a legmagasabb polcokra, mert a középosztály legtöbb erélyes férfija csak a pénzcsináláson törődött, s

nem akart Atticus módjára belekalandozni a politika harcaiba. Csaknem mind rokonságban voltak egymással és egész kis kasztban fogtak össze, melynek családiasságát nagyon irigyelték a birodalmi *parvenük*. Tulliának Dolabellával kötött házassága mintegy fölnemesítette az arpinumi *homo novus*-t, aki ékesszólása révén vált híressé. A közügyek is egyre jobban kuszálódtak, s ez még inkább ösztökélte a hazatérésre. Megkérte ugyan Coeliust, hogy sűrűen tudósítsa, és Coelius, mint az új divatokra serény ifjú, megfizetett bizonyos Crestus nevű hivatásos ujságíró, hogy küldje Cicero után Rómának pontos társadalmi és politikai krónikáját, megfűszerezve pletykákkal és mendemondákkal. Sűrűn kapott levelet futárai kezéből is, akiket jobbra-balra küldözgetett és a vámszedő társaságok futáraitól, akik gyakran illusztris személyek leveleit hozták. De a hírek ennyi távol-ságra mégis későn, sokszor fölforgatott sorrendben érkeztek és Cicero nem győzte tovább . . .

XI.

„Initium Tumultus.“

(Kr. e. 50-ben)

Közeledtek a választások és a konzulságért való harc elmérgesedett. A következő évben végre határozni kellett a galliai vezénylet kérdéséről, s mind a két pártnak sürgős volt, hogy a legtöbb hivatalt magának szerezzék. Caesar a közszellem akkori állapotában érezte, hogy nem sokat akarhat és hajlott a mérsékletre. Mindössze csak egyik konzult szerette volna barátjának tudni. Katonákat küldött szabadságra Rómába, és minden mód azon igyekezett, hogy megválasztassa régi alvezérét, Servius Sulpicius Galbát. A konzervatívek azonban két jelöltet állítottak ellene: Lucius Cornelius Lentulust és Caius Claudius Marcellust, a hivatalban levő konzul unokaöccsét, s az elmúlt év konzuljának öccsét, három esztendő alatt immár a harmadik Claudius Marcellust, aki épp olyan ellensége volt Caesarnak, mint a másik kettő. A demo-

krácia ellen való visszahatás hozta, hogy konzulokká nagy családok fiait választották. Úgy látszik, a maradiaknak sikerült elhalasztatniok a választásokat augusztusra, tehát arra a hónapra, mikor a komiciumok elnöke nem Caesar barátja, Lucius Aemilius Paulus volt, hanem Marcellus. És csakugyan, a komiciumok olyan rendben történtek, melyre Pompeius büszke lehetett mint saját érdemére, és Caesar kudarcot vallott. Igaz, hogy tribunná tudta választatni Marcus Antoniust, de Servius Salpicius Galbából nem lett konzul. A legvitásabb és legfontosabb hivatal a konzervatívek hatalmára jutott.

Tobzódó örömben törtek ki a konzervatívek e győzelmük miatt. A siker túlságában már úgy látták, Caesarnak vége. Most már a szenátus gyáva többsége sem mer az ő ellenségeivel szembehelyezkedni, a gyűlölt prokonzul sem mer nyílt lázadást kezdeni. Valóban, a balsiker súlyos volt, nem önmagában, hanem amiatt a hatás miatt, mellyel a bizonytalanok és félősek lelkére lehetett, meggyőzve őket arról, hogy Caesar csillaga csakugyan hanyatlik, mint ahogy ellenségei állítják. Caesar ekkor Galliában időzött és — annyira nem hitte a polgárháboru közelségét — éppen téliszállást akart szerezni légióinak. Úgy számított, hogy a légiók az egész telet végigpihenhetik. Mindenesetre Galliában akarta hagyni őket, hogy fékentartsák a frissen szelídített népeket, nem pedig a hatalom forradalmi meghódítására. De a választások kudarcái és ellenségeinek az az igyekezete, hogy a kudarcot kihasználják, nagyon fölzaklatták. Szeptember-

ben augurválasztás lett volna és egyik részről Antoniust, másik részről Lucius Domitius Aenobarbust jelölték. Caesar elhatározta, hogy személyesen átmegy innenső Galliába Antonius segítségére. Semmi áron sem akarta elszenvedni azt az újabb vereséget, melyet az előző sikeren fölbuzdult konzervatívek rá akartak mérni. Utazás közben megtudta, hogy Antoniust választották augurrá, de ha már feleúton volt, végre akarta hajtani egyik tervét, melyen talán már egy ideje gondolkodott. Innenső Galliában nagy volt a népszerűsége. Tudták, mennyire kedvez a polgárjog megadásának. Sok katona, aki a galliai hódításokon megszédte magát, ott született a hatalmas padovai síkság valamelyik falujában vagy kisebb városában, melyek körül ötven év óta egyre ritkultak az erdők és száradtak a mocsarak, s a Pó völgyének népe a hasznosnak azzal az intuíciójával, mely a kereskedelmi körökben elterjedt, megértette, hogy a tulsó Gallia meghódítása fölgazdagítaná az innensőt, mert határországból átjáró országává tenné egy tágas, népes *hinterlandnak*, mint ma neveznék. Előre küldött ügyes ágensei könnyűszerrel rábírták az innenső Gallia előkelősegeit, hogy rendezzenek ünnepeket Gallia meghódítójának tiszteletére. A lelkesedés hamarosan mindenkire átragadt és Caesar gyors diadalutat járhatott a tartományon végig. A falvakban küldöttségek fogadták, a városok és gyarmatok ünnepekre hívták, s útközben mindenütt köszöntötte az a mezei nép, mely annyi katonát adott neki és a katonák elbeszéléséből tudta hadi cselekedeteit.

Mindezekkel a tüntetésekkel nem hadvezéri hiúságát akarta kielégíteni Caesar, hanem messziről befolyásolni Itáliát, mely nem volt megelégedve Gallia hódítójával. Meg akarta mutatni, hogy hódításáért mennyire tisztelték azok a népek, melyeknek több okuk volt félni és jobban ismerték Galliát. De még mindig annyira siettetni akarta mérsékelt és békés politikával az igazságos egyezkedést, hogy ebben az időtájban, a szenátus rendelete szerint, elküldötte a partusz háborúra kért légiót és visszaadta Pompeiusnak is azt, amelyet kölcsönkapott tőle. Ezek helyébe ugyan két újonclégiót szedetett, Curiot azonban rábírta, hogy hagyja abba Pompeius ellen való elkeseredett harcát és ne akadályozza meg vétőjével a hispániai légiókra szánt összeg megszavazását. Curio észretérését csakugyan nagy örömmel fogadta az okosabbja. Caesar békét ajánlt ellenségeinek, s különben is nem hitte, hogy azok önérzeteskedésből polgárháborut idézzenek elő. Annyira nem hitte, hogy szeptember vége felé visszafordult és fáradalmat nem tudva, átkelt az Alpokon, vissza tulsó Galliába, megtenni a végső intézkedéseket a téliszállások dolgában . . .

Cicero közben végére jutott helytartósága vagy inkább száműzetése esztendejének, és rögtön elutazott, nem is vetve zárószámadást adminisztrációjáról. Kvesztorának megüzente, hogy azonnal jöjjön Laodicaeaba és tegye meg a számvetést, de kvesztorát nem találta ott. Türelmetlenségében meghagyta irnokának, hogy a kvesztorral együtt készítse el és az

59. évi *lex Julia* értelmében helyezze el két középületben, Laodicaeában és Apamaeában, hogy a közönség ellenőrizhesse. Azután elutazott, nem vivén magával a tartományból egyebet, mint amit a személyes kiadásaira rendelt pénzből becsülettel megtakarított. Még azt sem egészen. Egv részét odaadta egy évi fizetségül kvesztorának, akire a kormányzást bízta, hogy ne legyen ürügye Cilicia fosztogatására. Egy részét pedig — egy millió szeszterciuszt — a tartomány kincstárába öntötte, nagy haragjára barátainak és kísérő hivatalnokainak, kik rossz néven vették, hogy a nagy szónok jobban gondol a frigeek és ciliciaiak erszényével, mint az övékkel! Cicero e levonások dacára is, mint ő mondja, *salvis legibus* annyi pénzt vihetett Itáliába, amennyiből kitelt a diadalmenet költsége, mert számított rá, hogy diadalai miatt el fogják rendelni, és az ephesusi vámszedőknél elhelyezhetett két millió és kétszázezer szeszterciuszt, mai értékben több mint félmillió frankot. A helytartói esztendő fáradalmai, mint látnivaló, elég jól jövedelmeztek a hatalmas birodalom tisztességes prokonzulainak is. Útközben levelet kapott a kvesztor-tól, aki tiltakozott az ellen, hogy titkárja az ő pénzéből is százezer szeszterciuszt adott a kincstárnak, mint közpénzt. Cicero válaszában megvigasztalta és kijelentette, hogy mindenkor készséggel megtéríti az övéből. Meglehetősen lassan utazott, hogy megmutassa gyermekeinek Ázsia és Görögország monumentumait és hosszabban időzött Athénben, ahol megtudta, hogy Retius nevű barátja meghalt és örökösévé tette. Patras-

ban hirtelen megbetegedett Tiro, a fiatal rab-szolga, aki iránt szinte atyai szeretettel volt, s az utazást emiatt egy kevésbé elhalasztotta, mivel azonban a betegség nem akart gyógyulni, Cicero kénytelen volt nagy sajnálattal magára hagyni Tirot. Intézkedett róla, hogy költség kimélése nélkül gondját viseljék, és megkért egy gazdag itáliai kereskedőt, Manius Curiust, aki jó barátja volt neki is, Atticusnak is, hogy az ő rovására bocsásson Tironak rendelkezésére annyi pénzt, amennyire csak szüksége lesz. November 24-én kikötött Brundisiumban.

A választások óta az itáliai lelkek feszültsége valamelyest megereszkedett, de a politikai világ és a felső osztályok nagy meglepetéssel és nem csekély nyugtalankodással látták, hogy Rómának megint egy régi szigorúságú cenzora támadt, aki egyenesen az öreg Catonak a tanítványa! A dolog meglepő volt magában is, de meglepőbb azon személy miatt, akiben váratlanul megtestesült a régi nemzedékek szigorúságának és fegyelmének szelleme. Appius Claudius volt ez a személy, Claudius öccse, Cilicia helytartója Cicero előtt, akinek az elkövetett vagy megtürt kártevéseit kellett Ciceronak úgy ahogy helyrehoznia. Publius Cornelius Dolabella, a Tullia jegyese, meg is vádolta zsarolással. De Appius veje volt Brutusnak és Pompeius egyik fiának, s Brutus és Pompeius nemcsak fölmentették, hanem cenzornak is megválasztatták és Appius akkor, mint cenzor, játszotta a rettentest. Szabadjára engedte egyéni, párt- és kasztgyűlöletét, arisztokratikus gögjét, melyet sértett

a *parvenük* esztelen fényüzése és vakmerő beavatkozása. Szabadjára engedte kényelmes erkölcsi dilettantizmusát, mellyel az ilyen urak rákényszerítenék másokra a szigorú kötelességtudást, mikor ők maguk nem törődnek vele. Olyan könnyörtelenséget mimelt, hogy a szellemes emberek kinevették érte. Kiüzte a szenátusból, pörbe fogta és mindenkép gyötörte a tulságos nagy földek birtokosait és az eladósodottakat, s üldözte a képek és szobrok fényüzését. Áldozatául esett Sallustius is, szenátori székét vesztette. Pörbe fogta Coeliust és Curiot is, de nem tudott nekik ártani. Különben pedig mindenki úgy ítélte meg a dolgot, hogy rövid tombolásról van szó, mely hamarosan elmulik, s mindössze kevés harag és sok nevetség barázdája marad utána. Itália most már valóban nyugodtabb volt. Pompeius újból Nápolyba ment, nem törődve azokkal a gyűlölségekkel, melyeket Appius üldözése idézett fejére. Sok áldozat ugyanis az ő rovására vette Appiust, mint utolsó harcosát annak az új, szigorú politikának, mely az 52. év pöreivel kezdődött s most az új, bohóc Cato cenzurájával folytatódott. Caesar mindent rendbeszedett tulsó Galliában és most az in-nensőbe ment, hogy ott töltsse a telet és előkészítse a jövő évre való jelöltségét. Biztosra vette, hogy ki tud egyezni a szenátussal: annyi bizonyos, hogy mindössze egy légióval ment Itáliába, körülbelül 3000 emberrel, akiknek a partusz háboruba küldött légió helyében kellett őrizniök innenső Galliát. A többi nyolc légiót Galliában hagyta, négyet az éduók közt, C. Fabius, négyet

pedig Trebonius vezényletével, éppen a belgák közt, tehát Itáliától igen messze. Pompeius bizonyára nem olyan barátja már, mint ezelőtt, de okos és óvatos ember. A többi tulzó konzervatívek, az egy Catot kivéve, csaknem mind nagy családból, de tekintély nélkül való emberek: tehát nem merhetnek szembeszállni a közvéleménnyel, egész Itáliával, mely a békét akarja. Nincs kétség, meg tudnak egyezni, őt konzullá nevezik ki, erre ő visszatér Galliába és befejezi munkáját, melyet annyi lázongás félbeszakított és a lelkek lassankint elcsitulnak.

Caesar bölcsen okoskodott, éppen ezért nem is volt igaza. Társadalmi szétzúllás és megújulás zürzavaraiban a pártok és osztályok szellemi egyensúlya olyan állhatatlan, hogy a konzervatív vagy forradalmi politika műkedvelőinek könnyelműsége és féktelensége, néhány fölforgatónak a makacskodása, az egyéni és klikkgyűlölségek egyszerre kirobbanthatják a többség akarata ellenére is, a rejtőző ellentéteket, s óriási eseményeket zudíthatnak alá. Éppen ezért rendkívül fontos történelmi erők. Marcellus konzul földühödött Curio mindaddig diadalmas ellenzéki ségén, s nem akarta bosszúállás nélkül otthagyni hivatalát. Decemberben őrá jutott a szenátus elnöksége és a dühösebbjével egyetértve, elhatározta, hogy végső erőfeszítéssel megpróbálja elfogadtatni a december elsejei ülésen azt, hogy Caesar térjen vissza a magánéletbe március elsején, a törvény szerint, s ugyanakkor elutasíttatja a Pompeius visszahívásáról szóló javaslatot. Ha ez sikerül,

akkor két legyet ütött egyszerre: megalázta Curiot s ekkora szolgálattal Pompeiust is arra kényszerítette, hogy nyíltan egyesüljön a konzervatívokkal és legyen a vezérük. Egyelőre ügyesen elhíresztelte, hogy Caesar serege kifáradt a háborukban és elbocsátását óhajtja. Így akarták megmozgatni a tétovázó szenátust és talán Pompeiust is . . . Elérkezett végre a december elseje, a szenátus összeült, majdnem négyszázan voltak jelen, de micsoda lelkiállapotban! A szenátorok csaknem mind a legnagyobb nyugtalanságban voltak. A legtöbbje nem tudta, mire határozza magát, félt attól, hogy nem tetszik Caesarnak, félt attól, hogy megsérti Pompeiust, félt attól, hogy valami veszedelmet oldoz el láncáról. Egyik gyanakodott a másikra, s mind magába gubózkodott, hogy pártatlannak lássék, pedig csak éberrel vigyázott, nehogy kompromittálja magát. Csak Marcellus és Curio jelentek meg elhatározott szándékkal: az egyik azzal, hogy megszavaztatja Caesar visszahívását, a másik, hogy megszavaztatja Pompeiust is, folytatva ügyes politikáját, mely annyira népszerűvé emelte. Az ülés megnyitása után Marcellus beszélt, s nyíltan fölvetette a kérdést, hogy Caesarnak vissza kell-e térnie március elsején Rómába, mint magánembernek? Mindenki azt várta — és titkon kívánta is, — hogy Curio közbelép vétőjával, s megszabadítja őket valamely súlyos és veszedelmes határozathozataltól. De Curio, mindenek meglepetésére, némán és mozdulatlanul maradt padján. Azt akarta, hogy fogad-

ják el a javaslatot, aztán majd ő is hasonlóat terjeszt elő Pompeiusról. Marcellus javaslata tehát szavazás alá kerülhetett, meg is szavazták nagy többséggel. Ekkor Marcellus hirtelen, mielőtt még Curio közbeléphetett volna, újból szót emelt és kijelentette, hogy szavazás alá bocsátja a másik előterjesztett javaslatot is, azt, hogy Pompeiusnak is el kelljen hagynia a vezényletet. Ilyen fogalmazásban a javaslat egyenesen Pompeius ellen irányult s úgy hangzott, mint a nép által elfogadott egyik törvény megsértése. Marcellus tudta ezt és éppen ezért akarta megelőzni Curiot. Csakugyan, a szenátus nem merte megsérteni Pompeiust, és elutasította a javaslatot. A meglepetés sikerült, a ravasz konzul győzött Curion és Caesaron. Marcellus már éppen föl akarta oszlatni a szenátust, örvendezve a maga nagy diadalán. De Curio hirtelen fölállt, szót kért és ügyes beszéd kíséretében előterjesztett egy másik javaslatot: Caesarnak és Pompeiusnak együtt kelljen elhagyniok a vezényletet. A javaslatot úgy fogalmazta meg, hogy nem Pompeius megsértésének hangzott, hanem a teljes igazság és egyetértés olyan követelésének, melyet csak rossz polgár utasíthat vissza. Marcellus mindazonáltal szavazásra bocsátotta, mert biztosra vette, hogy az előbbi szavazás által lekötött szenátus úgylis visszautasítja és Curio veresége most már teljes és döntő lesz. De olyan egy gyülekezet, amilyen akkor a római szenátus volt, kontárok, ravaszkodók és üzletemberek gyülekezete, egyik percről a másikra minden pirulás

nélkül ellene tud mondani magának. Curio mögött Itáliát látták a szenátorok, érezték a javaslat nagy népszerűségét, s mikor szavazásra került a sor, 370-en álltak föl igenre, 22-en nemre. Megint Curio győzött! Marcellus elbo-csátotta a szenátust azzal a méltatlankodó ki-áltással, hogy Caesar zsarnoksága mellett szavaztak.

A szenátus csupa békevágyból, ha nem is a zsarnokság, de legalább is a háboru mellett határozott, akarata és tudta nélkül, mert ez a szavazás vált a polgárháboru közvetlen okozó-jává. Marcellus és a többi békétlen konzervatív megértette, hogy a hivatal most már csak cím és hogy most már csak az emberek személyes hatalma számít. Még ha megszerzik is a konzulságot, akkor sem tehetnek semmit Caesar ellen, aki minden balsikere dacára is igen hatalmas, amíg pártjukra nem állítják Pompeiust. Pompeius vezényletén lévő nagy serege, továbbá vagyona, klientélája, rokonsága és megszerzett dicsősége révén többet számított minden hivatalnoknál. Neki megvolt a maga tekintélye, mely állandó volt, ha nem is örök, és változhatott, de nem vált esedékessé minden év végén a hivatalok letételével. Az ő tekintélye nagyobb volt Caesarénál és magában is elegendő volt a galliai demagóg legyürésére. Az államot már csak néhány hatalmas férfiú személyesítette meg... Szerencsájukre ugyanaz a szavazás, mely a konzervativeket végső erő-feszítésre ösztökélte az iránt, hogy Pompeiust megnyerjék, őt is, bár más okokból, a konzer-

vativek felé sarkalta. Pompeius, aki sohasem gondolt komolyan a prokonzuli vezénylet elhagyására, felbőszült Curio és Caesar ellen, mikor a szenátus szavazásának hírért vette. Nem engedhetett Curio fölszólításának, melyet nyilván Caesar sugalmazott. Nem mondhatott le megszerzett jogáról olyan meglepetésszerű szavazás miatt, melyet egy szószátyár tribun csalt ki a szenátusból és amely szavazás ellene mondott a rövidebb előbb elfogadott határozatnak. Tán a maga jószántából önként lemondott volna jogairól a béke kedvéért, melyet egész Itália óhajtott. De olyan egy eladósodott, szélhámos, megvetésre méltó tribun mesterkedéseire, aminő Curio volt, nem adhatta meg magát ő, aki diadalmaskodott és konzullá vált, mikor még semmi hivatalt nem gyakorolt, ő, aki annyi szolgálatot tett Rómának, kipusztította a kalózokat, leverte Mithridatest, meghódította Szíriát, megduplázta a közjövedelmeket és helyreállította a rendet! Ha Caesar kifogyott a pénzből, nem tudta megtartani szertelen ígéreteit s most mindent föl akar borítani egy pohárháborúval, ő készen áll. Közeledett az a pillanat, melyben Pompeius rendkívüli szerencséje és példátlan nagysága halálos adósságra fordult...

A gyűlölet és megvetés váratlan közösségében most már néhány nap alatt megtörténhetett Pompeius és a konzervatívek összebékülése, mellyel 58 után annyian hiába próbálkoztak. Az elkeseredett Marcellus, aki el tudta képzelni Pompeius haragját, forradalmi eszközt

ajánlott neki: a szenátusban javasolni fogja, hogy Caesart nyilvánítsák közellenségnek, s ha a tribunok beavatkoznak vagy a szenátus lezavazza, ő a maga hatalmából kihirdeti az ostromállapotot, Pompeiusra bízva a közügyek intézését és ama két légió vezényletét, melyeket Caesar Perzsiára szánt, s amelyek még Luce-rában voltak. Ha Pompeius beleegyezik, ha mindenáron kívánja, hogy Caesar március elsején tegyen le a vezényletről, a szenátus bizonyára engedni fog. Nagy sietve és nagy titokban levelek és követek mentek Nápolyba, és Pompeius, akit ez az ajánlat Curio diadalán való első fölindulásában ért, elfogadta. Pár nap alatt mindenki szeme láttára fölütökztek a változás jelei, de a legtöbben, nem tudván e tárgyalásokról, nem tudták jól megérteni, hogyan és mi okból. Cicero, aki ezenközben Róma felé közeledett a Via Appián, pihenőt tartott Nápolyban és december 10-én meglátogatta Pompeiust, de nagyon fölindultnak látta s nagyon meglepődött és elszomorodott, mikor azt hallotta tőle, hogy a háboru bizonyos, mert Caesarral most már nem lehet kiegyezni. Mért bizonyos? — kérdezte magában. Nem tudott a Róma és Nápoly közt futó cselszövésekről és így nem tudta fölérteni Pompeius új viselkedését. Caesar barátai, különösen Cornelius Balbus, nagyon nyugtalanokdtek. Nyilvánvaló volt, a levegőben érződött, hogy a december elsején legyőzöttek valamely nagy meglepetésen dolgoznak és Caesar eközben nyugodtan az innenső Galliába utazott megint, nem sejtve

semmit, s abban bizakodott, hogy megérkezésekor az a hír fogadja: a vezénylet ügyében a szenátus megegyezése kész. December 6-án ért Rómába Caesar egyik tisztje, Hirtius, üzenetet vitt Pompeiusnak valószínűleg erre a megegyezésre vonatkozót. Balbus házában szállt meg. De Balbus nem engedte tovább Nápolyba, hanem elvállalta, hogy majd ő átadja az üzenetet Pompeius vejének, Scipionnak. Őt magát sietve visszaküldte még azon éjszaka, hogy gyorsított menetben érje utól Caesart és az elküldött leveleknél bővebben mondja el neki, mennyire elváltoztak hirtelen a viszonyok és mennyi veszély fenyegeti . . .

A ravasz spanyol nem csalódott. Gonosz hírek kezdtek keringeni — valószínűleg a konzervatívok indították őket — afelől, hogy Caesar a galliai seregek kiadta a parancsot az Alpok megmászására. Alig érkezett meg Pompeius beleegyezése, 9-én lehetett, Marcellus egybehívta a szenátust, heves beszédet mondott, melyben Caesart rablónak nevezte el, s azt javasolta, nyilvánítsák Caesart közellenységnek és bízzák meg Pompeiust ama két légió vezényletével, melyek Lucerában várták, hogy hajóra szálljanak Sziria felé. De Curio kijelentette, hogy az egész gyerekcsacsogás, és vétót mondott. Erre Marcellus elkezdte a maga kieszt látványos hűhóját: fölállt, s azt mondta, ha a fölforgatók nem engedik, hogy a köztársaságot megvédje, talál ő erre más módot is, mint a törvényeset, aztán elhagyta a szenátust és még aznap kivonult Rómából egy csapat dühös kon-

zervativvel és gyors tempóban Nápolyba ment, jelentkezni Pompeiusnál. December 13-án oda is ért.

Ez az elutazás aggóató nyugtalanságba kellett ejtse azokat, akik nem tudtak az előjáték cselszövésekről. Elfogadja-e vajjon Pompeius a vakmerő ajánlatot? Curio december 10-én, mihelyt a magánéletbe tért vissza, úgy gondolkozott, hogy mindenesetre okos dolog lesz, ha eltávozik Rómából, s elutazott Caesar elé, aki ezenközben innenső Galliába ért és fölosztva seregét a Via Aemilia mentén, Piacenzából Ravennába utazott. Még mindig azon reménykedett, hogy a békét megmentik . . . Curio valószínűleg útközben érte el. December 18. és 19. felé rettenetes hír köszöntött Rómára, háromnégy nap mulva Ravennára: az, hogy Pompeius elfogadta Marcellustól a megbízatást, szerénynek látszó beszéddel, és útra kelt Lucera felé, ahova rövidesen megérkezik és átveszi a légiók vezényletét. Óriási elképedés, fölindulás, rémület mindenfelé. A felső osztályok pártatlan férfiai, különösen a gazdag pénzemberek, kárhoztatták, mint ahogy Cicero is kárhoztatta, Pompeius cselekedetét, mely a háborut idézte föl. A caesari párt vezérei Rómában felbőszültek, Antonius népgyűlést hívott egybe és dühös beszédet mondott Pompeius ellen, emlékeztetett arra a sok elitéltre, akinek számüzetésbe kellett mennie az ő törvényei révén, és gyalázta legujabb fenyegetései miatt. A kevés konzervativ pedig fölújongott. Végre! Azonban mindenkinél jobban megrökönyödött Caesar, akit Ravennába

érkeztével, december 24. vagy 25-én, a nagy újság kizökkenett a béke nyugodt várásából, melyben addig élt, váratlan és fenyegető helyzet új veszedelmei közébe. Nem áltatta magát: ez az elszánt cselekedet egyszerre megváltoztatja a véleményét sok szenátornak, ki december elsején még a két vezér együttes visszahívására szavazott, mert azt hitte, hogy Pompeius hajlandó beleegyezni. Pompeius pálfordulásával ő a felsőosztályok maradék jóindulatát is elvesztette. Kettőjük egyenetlensége mindinkább olyan alakot öltött, hogy az a felső osztályok és a nép, az *élite* és a cefre harca, melyben minden tisztességes személy Pompeius pártján van, aki pedig Caesar mellé áll, szükségképpen megvetésre méltó ember. Igen kevesen mernek majd szembe szállani Pompeius haragjával, s még kevesebben a póriasság vádjával és azzal a lenézéssel, mellyel a legtöbb szenátor környezete: a felső osztályok Caesar párthíveit üldözték, mint ahogy a gazdagok és szegények harcában mindig is üldözik a szegénypárt vezéreit. Ha Pompeius makacskodik benne, hogy jövő március elsején tegye le a vezényletet, nyílt lázadást kell kezdenie: most már nem térhet vissza Rómába és nem állhat elébe annak a pörnek, mellyel a konzervatívok fenyegetik, mert most már ellensége Pompeius, aki pedig a bírák lajstromának revíziójával a törvényszékeket hatalmába kerítette. Játszva elítélteheti most már!

Azon a baráti tanácskozáson, melyet Caesar egybehívott, Curio azt ajánlta, keljen át seregével az Alpokon és vonuljon egyenest Róma

ellen. A háborút már nem kerülheti el: legalább gyorsítsa. De Caesar még mindig nem akarta. Hiszen tudta, hogy ha Pompeius színeváltozása ellene fordította is a politikai világot, a közvélemény még mindig a béke mellett van. Még mindig azt hitte, hogy maga és az ellenségei óriási ereje közé vetheti az egész Itáliát, mely polgári nyugodalmat kívánt. Sulla kegyetlen korszaka elmúlt. A rettentő osztályellentétek, melyek a legutóbbi nagy polgárháborút előidéztek, megfogyatkoztak: szörnyűséges dolog lenne még egyet nekiszabadítani egypár zúgpolitikus gonosz hiúsága miatt. Azonnal visszahívta Itáliába két légióját, a tizenkettediket és a nyolcadikat, s meghagyta Caius Fabiusnak, siessen három légióval Bibractéból Gallia narbonnensisbe, hogy ellenálljon Pompeius hispániai légiói esetleges bevonulásának, de még mindig alkudozni akart. December 25. vagy 26. van, a szenátus január elsején ül össze, ha egy követség útnak váгна a Via Flaminián, még jókor érne, hogy kivédje azt a csapást, melyet ellenségei bizonyára elhatároztak aznapra. Curio hajlandónak nyilatkozott, hogy ezt a gyorsaság csodáját véghezvigye. Caesar levelet írt külön a szenátusnak, külön a népnek, és Curio 27. reggelén elindult. A szenátushoz intézett levélben Caesar kijelentette, hogy kész letenni a vezényletet, ha Pompeius is leteszi az övét. Ha nem, akkor majd megvédi a jogát. A népnek pedig azt írta, hogy hajlandó a magánéletbe térni, számot adni munkájáról és fölszólította Pompeiust, hogy ő is hasonlóképp cselekedjék.

Az esztendő utolsó napjait félelemben és gyötrődésben töltötte mindenki. Pompeius kijelentése föltüzelte a szenátus és a felső osztályok nagy részét, s a konzervatívokba visszaköltözött a lélek. A jónevű emberek, a gazdagok, a tőkéssek, a nemesek, a nagybirtokosok nem merték többé kárhozottatni Pompeiust, most, hogy ilyen elszántnak tudták, nem úgy, mint kezdetben. Caesar bevallott barátait hűvösen, bizalmatlanul fogadták, bujtak előlük, elhanyagolták őket, mint olyan embereket, akikre veszedelem fog szakadni. A közszellemnek ez a változása csak bátorította Pompeiust, akit Antonius mérges beszédei még jobban fölharagítottak. December 25-én Formiae környékén kijelentette Ciceronak, hogy egyáltalán nem akarja Caesar újabb konzulságát sem 48-ban, sem egyébkor, mert Caesar második konzulsága elpusztítaná a köztársaságot. Ha olyan örült, hogy háborút akar, ám próbálja meg, ő nem fél tőle. Most már csak a lázongó alsóbb nép volt Caesar pártján, az, amelyik Catilinát kedvelte és bámulta. De a publikum nyugtalan volt, csupa félelem és ugyanakkor csupa ábrándos reménykedés. Mi fog történni a január elsejei ülésen? Cicero olyan kegyetlen kétségek közt gyötrődött, hogy szinte megbánta, amiért eljött a tartományból. Szmélyes hálája inkább Pompeiushoz fűzte, mint Caesarhoz, inkább húzott Pompeius pártjához, mint Caesaréhoz és a szakítás árnyékában még jobban bántotta, hogy adósságát még nem fizette vissza teljesen a galliai prokonzulnak. De mindenekfölött a békét akarta, elkerülni

valamely tranzakcióval a legképtelenebb és leggyászosabb polgárháborút, melyet Róma valaha is látott, annál is inkább, mert — újabb bizonyossága annak, hogy nem volt rövideszü — nem áltatta magát, mint sokan mások, Caesar ereje felől. És aztán mi következnek az ő várható diadalából, ha a háború kitörne? De mindenekfölött Caesar tölthetett gyötrelmes napokat a kis Ravenna városában, mely Itália nagy embereinek mindig kiválasztott menedéke volt életük viharos órái közepette. Nem tudjuk, vajjon a kétkedő fatalizmus, melybe érzései annyi harc, aljasság, csalás és hazugság idején fásultak, rásegítette-e arra, hogy közömbösen vegye ezt a végső megpróbáltatást is? Bizonyos azonban, hogy joggal érezhetett volna csöndes gyűlölséget az emberek, a világ és a végzet ellen. Vagy nem hozott-e rája kudarcot minden, ami Pompeiusnak bőségesen sikerült? Mind a ketten udvaroltak a tömegnek, cirógatták a demokratikus szenvedélyeket, megrontották a népet, legyűrték a szenátust és igyekeztek elpusztítani a régi intézményeket, hogy dicsőséghez, hatalomhoz, gazdagsághoz jussanak. De Pompeius nem vesződött a hivatalos létra lassu, fokokonkint való megmászásával. Konzul volt háromszor, sok diadalt vett, Mithridates legyőzéseért és Sziria meghódításáért kora legnagyobb vezérének csodálták. Óriási vagyont gyűjtött és nyugodtan élvezte Rómában, a nép és a nagyok tiszteletétől övezetten. Reprezentánsa lett a felső osztályoknak és közben nem vesztette el a tömeg csodálatát sem. Egész élete a sikerek soro-

zata volt. Ő pedig . . . Mit nyert ő annyi fáradságán? Lassan kellett végiggyötörnie magát a hivatalos pályán, s ezer gyűlölség közepette harcokkal, intrikával, veszedelmekkel tört utat magának. S mikor negyvenéves elmúlt, kiküzdött egy tartományt, ahol dicsőséget és vagyont szerezhet, de rosszul járt. Országá Kelethez képest inséges volt, nehezen ment a meghódítása és tíz esztendeig kellett folytonos lázongásokkal vesződnie . . . És a végén, mit nyert tulajdonképp? Talán dicsőséget? A felső osztályoknak gyűlöltebb és útáltabb embere nem volt nála. Olyan hadvezér volt, akinek minden békés itáliai, ha elolvasta Xenofont, oktatást akart adni a galliai háború gyors befejeztéről. Vagyont? Az egész titáni harcból csaknem olyan szegényen került ki, ahogyan kezdte. A galliai zsákmányolások minden nyereségét a politikusok megvesztegetésére szórta el, s minden hasznavehető vagyona pompás cselédsége volt, a jól kiválogatott, jól nevelt, jól fegyelmezett rabszolgák és fölszabadítottak: példát vehetett róluk korának minden nagyura. Azok, akikkel jót tett, most jórészt ellene fordultak. Itália szemére lobbantotta fosztogatásait, melyeknek prédáját pedig mohóan elnyelte, politikáját, melynek jótéteményeit pedig élvezte. És amikor a multba nézett, s ennek az elütő sorsnak az okát kutatta, meg kellett látnia, hogy Pompeius azért volt olyan szerencsés, mert résztvett Sulla hóhérkodásában, s ama rettentő válság idején tekintélyt szerzett a felső osztályok között, s ennek aztán egész életében hasznát vette. Először

arra, hogy népszerűvé váljék, mikor a demokratákhoz csatlakozott, majd a népszerűség megszerzése után arra, hogy kitüntetésekhez, tartományokhoz, hadi vezényletekhez, diadalmenetekhez jusson, míg végül mindenki olyan férfiúnak ismerte el, akire mindenekben szükség van. Ő pedig a visszahatás első éveiben magára vonta a hatalmasok gyűlöletét, s ebből a gyűlöletből szülemlett életének minden baja: a nehéz kezdés, az adósságok, melyek érvényesülésére kellettek, első harcai a konzervatívekkel, a konzulátus kénytelen forradalma, a féktelen imperialista politika, mellyel a demokratikus forradalmat igyekezett fönntartani és a demagógiával való végzetes kompromissziója, melytől sosem szabadulhatott s amely most a pusztulásba taszíthatta. Minden balsikere végzetes következménye volt annak, hogy a cimberék legyőzőjétől származott, és élete első és valóban nemes cselekedeteinek. Ama hűségnek, mellyel a visszahatás rémuralmában is ragaszkodott Cinna lányához és emlékezetéhez, ama büszkeségnek, melyet Sulla iránt mutatott és a testvérvértől való irtózatának. Ha akkor elárulta volna a legyőzötteket, valószínűleg ő is nagy, szerencsés, hatalmas lehetne azóta!

Mélységes igaztalanság volt azokban a balsikerekben, melyek Caesart üldözték. Dolgok, emberek, események igaztalansága. Hogy ennyi igaztalanság nem keserítette a rettentő válság idején az emberiség meggyűlölésére, az Caesar szellemének derüs fensőbbtségét bizonyítja, és egyik legfőbb dicsősége. A polgárháboru, egészen

Pharsalusig, talán a legszebb fejezete életének: mert olyan mérsékletéről, érzékről, messzelátásról tanuskodik, mely a galliai háboru sok kegyetlenkedését és oktalanságát kárpótolja. Most is várakozott, még mindig bízva a békében, még mindig reménykedve, hogy mérsékelt és határozott szavu levele jókor érkezik és megokosítja a dühös konzervatívokat, míg Curio lóhalálában vágatott a Via Flaminián és átkelt az erdős, havas Appenninen . . . Január elsején, mikor a szenátus összeült, a levél csakugyan Antonius kezében volt. De a konzulok annyira félték a hatásától, hogy meg akarták akadályozni a fölolvadását. Antonius annál inkább ragaszkodott hozzá és azt remélte a levéltől, hogy ismét olyan váratlan fordulást fog okozni, aminők az utóbbi időkben olyan gyakran történtek. Hosszu és heves vita következett és a végén Antonius megkapta az engedélyt a levél fölolvadására. De a hatása végzetes volt a caesarianusokra nézve. A szenátorok, kik Pompeiusnak voltak alávetve és emiatt kénytelenek voltak Caesar ellenségei közé állni, de aggódva látták veszedelmes politikáját, indulatosak, kedvetlenek voltak. S ahogy az hasonló lelkiállapotban levőkkel sokszor megtörténik, rosszkedvüket az első ürügyre nekiszabadították, most az egyszer Caesarra, akinek a levelét fölháborodott tiltakozással fogadták, mint méltatlant, vakmerőt, fenyegetőt. Antoniusnak megzavarodottan el kellett hallgatnia. A konzervatív párt, megfélekedzván róla, hogy éppen ő akarta megakadályozni a levél fölolvadását, újongásba tört ki. Lentulus és Scipio

heves beszédeket mondtak, s kijelentették, itt az ideje, hogy végét vessék a szószaporításnak. Caesar védelmezői csak nagy lárma közepette beszélhettek. Marcellust, az 51. év konzulját, akinek konzervatív létére is volt bizonyos ítélete és azt merte kérdezni, hogy nem volna-e jobb, ha a háboru földidézése előtt megvizsgálják, hogy az előkészületek kielégítőek-e, annyira lehurrogták szidalmakkal és lármával, hogy el kellett hallgatnia. Pompeius egyre azzal nyugtatta meg a kételkedőket, akik ilyesmit kérdeztek tőle, hogy minden kész. Így aztán elfogadták azt a javaslatot, hogy tekintsék Caesart a haza ellenségének, ha július elseje előtt le nem teszi a vezényletet. És ha Antonius és Quintus Cassius közbelépése abban a pillanatban megfosztotta is a szavazás hatásától, a konzervatívek nem bántkództak rajta: biztosra vették, hogy amikor akarják, megszavaztatják az ostromállapot dekrétumát, s akkor a tribunok vétója érvényét veszti.

Mindenfelől kétségbeesett munkálkodás indult, mindenfelől kibukkantak a buzgó békeszerzők, a rosszmájú parázsfujtatók, az alkalmatlan tanácsadók, a halált károgók, a vigasztalan siratók, kik a nagy társadalmi válságok vigiliáján mind előbújnak. Január elsején este Pompeius több szenátort hivatott a házába, dicsérte, oktatta őket és találkoztót adott nekik másnapra a szenátusban. Közben megkezdték a sorozást és a veteránokat Rómába hívták. Mindazonáltal még az éjszaka mintha bizonyos visszahatás történt volna a szenátorok lelkében: mikor másnap a tribunok vétót mondtak, a kon-

zulok nem merték megsérteni. Caesar veje és Roscius prétor hat nap szünetet kértek az egyezés megkísértésére, mások azt kérték, hogy követeik útján tárgyaljanak. A szerencse úgy hozta, hogy január 3. és 4-én a szenátus nem tartott ülést, 4-én Cicero megérkezett Róma külvárosába, ahol ünnepélyesen fogadta a szenátusnak az a józanabb része, mely békét óhajtott és bízott az ő művében. Cicero azonnal buzgón munkának látott, beszélt a pártok vezéreivel és azt javasolta, engedjék meg Caesarnak, hogy távollétében is kérhesse a konzulságot és a konzulása esztendejében Pompeius vonuljon Hispániába. Ugyanakkor Curio még mérsékeltebb javaslatokat kapott Caesartól, aki megelégedett volna azzal, hogy két légióval rábízzák innenső Galliát és Illyriát. E két javaslat találkozása egy pillanatra mintha a béke felé fordította volna az eseményeket. Pompeius, akit talán befolyásolt az a kedvetlenség, mellyel a lakosság soroztatta magát, titokban megbízott egy ifjút, akinek apja alvezér volt Caesar seregében, Lucius Caesart, hogy alkudozzon a békéről. Lucius Roscius, akinek Pompeius kijelentette, hogy hajlandó elfogadni Curio legutóbbi javaslatát, a maga szakállára szintén Caesarhoz utazott. De Lentulus, Cato, Scipio ellenük dolgozott, közrefogták Pompeiust és levették a lábáról tiltakozásaikkal: Caesar tört vet neki, ne legyen olyan balga! Pompeius tétovázása tükröződött a szenátusában, mely január 5. és 6-án tanácskozott ugyan, de nem határozott semmit. De 6-án a tulzó konzervatívok visszahódították Pompeiust,

leverték Cicerot és Curiot, s az ostromállapotot 7-én kihirdették. Antonius és Quintus Cassius sietve menekültek Rómából, ahol nem voltak bizonyásban. Végre! Másfél esztendő küzdelmei, cselszövései, kerülői után legyűrték a gyűlölt ellenséget: nem lesz többé konzul, csak polgárháboru árán. Próbálja meg, ha meri! Övék volt a birodalom, az állam, a kincstár, a vezérek leghíresebbje, a polgárok legjelesebbje. Caesarnak mindössze tizenegy légiója, — azok közül is kettő újonc, a többi fáradt, — egy kis tartománya és a nemrég leigázott, ellenséges Galliája volt. Mindenki úgy vélekedett, hogy soha nem merne betörni Itáliába, mikor mögötte a frissen legyőzött gallok. Legföllebb ha a Po völgyében védelmi állásba helyezkedik. A szenátus a következő napokon Pompeius elnöklésével több ülést tartott nyugalomban, menten a tribunok fölösleges zaklatásaitól, s végighallgatta Pompeius megnyugtató kijelentéseit a hadi helyzetről, s a hajlékony többség elfogadta bölcs rendelkezéseit. Pompeiusnak rendelkezésére bocsátották az állami kincstárat, a városok pénztárát és a magánosokét, fölhatalmazva kényszerkölcsönök vevésére. A konzervatív párt kedveltjei között pedig kiosztották a legjobb tartományokat. Scipionak jutott Sziria, Domitiusnak tulsó Gallia, Considius Nonianusnak innenső Gallia. Elhatározták végül, hogy 130.000 embert soroznak és erre a célra Itáliát kerületekre osztották, s mindegyik kerületbe olyan szenátort küldtek sorozni, aki ismert és birtokos volt az illető helyen, hogy személyes tekintélyét is latba

vesse: Cicerot Capuába, Domitiust a marszok földjére, Scribonius Libot Etruriába, Lentulus Spintert Picenumba küldték. A konzervatív uralom, úgy látszott, immár helyreállt.

Ekkor, január 14-én reggel váratlan, sujtó hír riasztotta föl Rómát. Caesar óriási haderővel átkelt a Rubicon folyón és elfoglalta Riminit. A betörés elől menekülők lélekszakadva, rémülődözve értek Rómába. A demagógok, a kalandorok, kétségbeesettek feje Róma ellen vonult.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XII.

Bellum civile.

(49. január—február)

A rémület szertelenül nagyította a híreket, de az a vélekedés, hogy Caesar a Pó völgyében fog védekezni, a Fórum kényelmes haditervezőinek önámítása volt. Január 4-ikén Caesar valószínűleg tudott arról, hogyan fogadta a szenátus az ő békülő javaslatát, s belátta, hogy a levelek semmi változást nem hoztak. Egyszerre a bizonytalanságok, kétségek, forgandó tervek örvénylésére volt hagyatva. Mit határozzon? Az, hogy tétlenül vagy hasztalan leveleket írva várja meg a szenátus által megszabott júliusi határidőt, valamely szerencsés változás reményében, veszedelmes lenne, mert az ellenségei elbizakodhatnak, időhöz juthatnak hatalmas erőik kifejtésére, melyekkel rendelkeztek, és ujak szerzésére, békétlenségre bujtogatva a katonákat. Egy ideje már úgysis azt suttogták, hogy Labienus

titkon ellenségeivel tárgyal . . . Tennie kellett valamit, cselekednie, valamely fenyegetés üdvös orvosságával kellett élnie: de mi módon, hogy föl ne idézze a polgárháborút, melyet nem akart? Kigondolt, elvetett és újra elövelt tervei ingadozásában a gondolata többször azon a terven állapodott meg, hogy hirtelen megveszi Rimit, a Rubicon túl legközelebb eső itáliai várost, Riminiből tovább haladva elfoglal egyéb fontos városokat, s ezzel megmutatja Pompeiusnak és a szenátusnak, hogy nem fél a polgárháborútól, és ha mindjárt halálos párbajra hívták is, ő kétségbeesetten védekezni fog. Aztán majd újra alkudozást kezd. Ha az eszük nem, a félelmük tán hajlandóbbakká teszi őket. De mi lesz ennek a forradalmi cselekedetnek az első hatása, főképp a katonái lelkében? Amint közelebb-közelebb ért a forgószél, a katonák magatartásán aggódott leginkább ő is, azon aggódtak barátai és ellenségei is. Vajjon ez a háborukban megfáradt sereg követni fogja-e egy új polgárháboru kalandjába? Caesar az utolsó tízesztendőben a szigorúság és szelidség váltogatásával igyekezett magához édesíteni katonáit. A szolgálatban föltétlen fegyelmet és rendkívüli buzgalmat követelt, s gyakran meglepte a légiókat, hogy meggyőződjék róla, vajjon minden rendben van-e, és hajthatatlanul komoly, sujtóan gyors igazságosztással fenyegette meg a katonai kötelesség legcsekélyebb elmulasztását. Viszont a szolgálatokért és fáradalmakért úrián megfizetett, az aranyat és ajándékot csakúgy szórta katonái között, gondoskodott anyagi jólétükről, szaporí-

totta a légiók számát, s inkább kockáztatta a legénység csökkenését, hogy csak minél többet megtehessen centúriónak. Fölszította katonáiban a fényűzés szeretetét, az aranyos fegyverek, sisakok, páncélok izlését. Baráti szivességgel bánt velük, szolgálaton kívül minden szabadságot megadott nekik, igyekezett valamennyiük nevét és történetét emlékezetében tartani, s a nyilvános dokumentumokban és az Emlékiratokban földicsérte vitézségüket. Katonáinak, akik csaknem mind a Pó-völgyének szegény familiáiból származtak, bizonyára fülüket-lelküket cirógatta, mikor ez a római patricius a prokonzuli biboröltözetben megjelent előttük és nem úgy buzdította őket, hogy „katonák“, hanem úgy, hogy „bajtársaim!“ És katonái bizonyára szerették is nagyon . . . De nagy volt a tisztelete annak az óriási jogi fikciónak is, mellyé Róma uralma akkoriban szegényedett. A szenátust, a hivatalokat, a régi köztársaság egész monumentális építményét annyira tisztelték, különösen az itáliai nép! Egy pillanatnyi tétovázás, bizalmatlanság, félelem a háboru kezdetén, és ezek az évszázados érzések kitörhetnek, elsodorhatják az iránta való szeretetet. A galliai sereg egyszerre letörne, szétszóródna . . .

Caesar életének a legkétségesebb és legaggodalmasabb napjai közül való hat-hét nap következett most. Végül megjött a híre, hogy Rómában január 7-én kihirdették az ostromállapotot. Lóhalálában járó futárokkal küldötték a menekvő tribunok. Hosszas habozását most az a merész, hirtelen nekibuzdulás vál-

totta föl, mely időről-időre szinte végzetes erővel kergette a jövő felé. Úgy látszik, január 10-én reggel villámgyorsan elszánta magát és szokott sietségével fogott a cselekvéshez.

Tervét közölte ama kevés jóbarátjával és tisztjével, aki vele volt s akinek el kellett kísérnie őt, köztük Asinius Pollioval, s megtette velük a szükséges intézkedéseket. Senki másnak nem szabad tudnia semmit, nehogy a hír Riminiig jusson, azért éjszaka mindegyik külön fog kimenni a városból, mindegyik más úton. Találkozásuk lesz azzal az öt kohorsszal, melyet bizonyos Hortensius vezénylete alatt már útnak indított a Rubicon felé, és hajnal előtt megveszik velük Riminit. Napközben Caesar majd gondoskodik a publikum figyelmének eltereléséről. Csakugyan egész nap a ravennai nyilvánosság előtt forgolódott, fürdőbe ment, végignézett egy látványosságot, megvizsgálta egy gladiátoriskola terveit, este nagy lakomát adott s mindenütt nyugodtnak és derüsnek látták élete e nagyszerű napján, mikor rettentő próbának nézett elébe. Ha szándékát kitudták volna, ha Rimini elzárta volna kapuit, 1500 emberével nem vehette volna meg, ellenben azzal, hogy hasztalanul megsértette Itália határát, nem aratva egyebet a balsiker csúfságánál, egyszerre fölidézte volna a háborút. A lakoma közepette egyszer csak fölállt, s azt mondta, hogy rövid időre el kell hagynia vendégeit váratlan hivatalos ügy miatt, fölült egy kis árúszállító kocsira és kihajtatott Ravennából, de nem a riminii úton. Kevéssel azután

átkanyarodott erre az útra és utolérte kohorszait, találkozott barátaival, fölkellette katonáit, megparancsolta, hogy keljenek útra, de kardnál egyéb fegyvert ne vigyenek, s mikor a riminibeliek január 11-én hajnalban fölébredtek, Caesar 1500 légionáriusával már a városban volt. A vakmerő játszma beütött. Caesar Riminiben találta Antoniust, régi galliai alvezérért, és megmutatta katonáinak, patetikus módon, abba a rabszolgáruhába öltözötten, melyben elmenekült. Lendületes beszédet mondott, nagy jutalmakat ígérve, kijelentette, hogy mindent megtesz értük, amit tehet, és azt erősítette, hogy a nép szabadságát akarja megvédeni a pártoskodó zsarnokság ellen. Meglepett és föltüzelt katonái hűséget esküdtek. Caesar ekkor Antoniust a többi öt kohorszhoz küldte — melyek a Via Aemilián voltak, valószínűleg annak a helynek közelében, ahol most Forlimpopoli áll — azzal a paranccsal, hogy keljen át az Appennineken és foglalja el Arezzot. A maga öt kohorszával a következő napokon sorra elfoglalta a főbb parti városokat: Pesarot, Fanot, Anconát . . . Mindezzel még nem a háborút akarta megkezdeni. Hiszen tehette volna-e alig 3000 katonájával? Mindössze csak zálogot akart szerezni, hogy aztán kedvezőbb föltételekkel alkudozhasson a békéről, és megmutathassa ellenségeinek, hogy ha már kihívták, erőszakra erőszakkal felelt. Valóban, mikor Ruscus és Lucius Caesar január 19-én találkoztak vele, bizonyosan az adriai partok egyik elfoglalt városában, ezeket a föl-

tételeket ajánlta: Pompeius vonuljon Hispániába, az Itáliában sorozott összes hadakat bocsássák el, a komiciumokat Rómában katonaság távollétében tartsák, és ő akkor elhagyja a tartományokat, Rómába megy személyesen kérni a konzulságot.

De Caesarral is az történt, ami olyan gyakran megtörténik az élet minden harcában, mikor mind a két ellenfél ijesztgetéssel akarja békekötésre bírni a másikat. Célját tévesztette, nem azért, mert nem ijesztett eléggé, hanem mert túlságosan ijesztett. Január 14-én, 15-én, 16-án az adriai partok mentén való városokkupációk hírei úgy csaptak le Rómára, mint csupa villámütés, egyik jobbról, másik balról, egyik tüzesebb, dörgőbb a másikinál, és ki mondhatatlan riadalmat keltettek. Rimini megvéve, Pesaro megvéve, Fano megvéve, Etrúriát kiürítette Libo, aki ijedtében meg sem állt Rómáig! Nyilvánvaló volt: Caesar elkezdte a háborút. Nem is várt a tavaszig, rávetette légióit és barbár lovasait Itáliára, hogy elfoglalja Rómát. Pár nap múlva ott is terem! Senki sem tudta, senki sem gondolta meg, hogy Caesarnak mindössze 3000 embere van, s a riadalomban Pompeius és a szenátus egyezsége, mely pár napig még mélynek, erősnek, öröknek látszott, megroppant. A kölcsönös önzés, bizalmatlanság, megvetés, a gyávaság, mely mint a merkantil korok minden vezető osztályában, ebben is benne rejtőzött, most előtört a mélyből, összezavart és elhomályosított mindent, mint egy veszteg víz hüzhődött iszapja, melyet fené-

kig fölzavarnak. Caesar sohasem hitte volna, hogy egy kicsiny cselekedetnek ilyen nagy hatása legyen. Soha szellemek gyorsabb változását és nagyobb zürzavarát Róma nem látta. A szenátorok nagyrésze, melyet erővel, akarata ellenére kergettek a háborúba, földühödött az apró-cseprő konzervatív kisebbség és különösen Pompeius ellen, rövidlátással és kalandorsággal vádolta Pompeiust, megbánta, amiért nem fogadta el Caesar javaslatát, és igazságosnak találta, hogy a két leghatalmasabb polgár egyszerre hagyja el a vezényletet. Ez a váratlan fordulat és dühös elkeseredés mélységesen fölzaklatta a konzulokat, a konzervatív párt vezéreit; s mindazokat, akik felelősek voltak a szakításért, hiszen a Riminiből érkezett híreken is megzavarodtak. Félbeszakították készülődéseiket, melyeket 12-én lázas buzgalommal csináltak, a szenátust nem hívták össze sem 14-én, sem 15-én, sem 16-án, mert a konzulok attól féltek, hogy a megfélemedett szenátorok föltétlen megadást határoznak, Pompeius és a konzulok nem tudtak megegyezni semmiben, a konzervatív vezérek szakadatlanul tárgyaltak, de nem tudtak határozni. Reggeltől estig egymást érték Pompeius házában a félénk szenátorok és hivatalnokok, hírek után kérdezősködtek, panaszkodtak, tanácsokat kértek és adtak, bizonyosaknak adták elő a leghóbortosabb szóbeszédet, melyek Rómában szállingóztak. E napok zürzavarában a fölszabadítottak és a szolgák senkit sem tudtak föltartóztatni, mindenki jött, ment és rászabadította Pom-

peiusra a maga félelmeit, a kósza hírek rémítgetéseit, minden izgalmát annak a veszedelemnek, melyben magukat látták. Keserű gyönyörűséggel túlozták előtte a maguk kétségbeesését, fölzúdultak és követelőzően feleltek, ha nem kaptak választ vagy vigasztalást aggodalmukra. Nagy volt a félelem a gazdagok között is: társadalmi forradalomtól tartottak, mely kiforgatja őket javaikból. De Pompeius jóval rettenetesebb válságban gyötrődött! Mind e hírek, szemrehányások, riadalmak, váratlan események boszorkánytánca akkor lepte meg és zaklatta föl egyszerre, mikor már jó ideje kiszokott azokból az intenzív, gyors idegfeszítések, melyekbe Caesar úgy belegyakorolta magát Galliában. Betegségei elgyöngítették, s mert azt hitte, hogy lesz még ideje kénvelmesen gondolkozni a háborúról, meg volt bénítva akaratában és gondolkozásában, mikor az egyetemes rémület idején neki kellett volna mindenki erős akaratává válnia. Nem tudott eligazodni annyi össze-vissza hír és jótanács közepette, hogy mekkora erővel dolgozhat Caesar, ha valóban Rómára tör. Félt, de nem akarta, hogy lássák, és ezért nem határozott, nem tett semmit. Fölháborodott, de nem vett megtorlást még a szenátorok hirtelen vakmerőségén sem, akik szinte sértegették. Tétlenül fogadta a szemrehányásokat, a kétségbeesett kitöréseket, tanácsokat, a vész hírek záporát: Pesaro megvéve, Fano megvéve . . . Természetének nagvúri közömbössége és tulajdon nagyságán való gögje erejével meg tudott maradni a lenézésnél: de külső nyugodtsága és nemtörő-

dömsége alatt csöndes harag bujtogatta a szenátus és a pártja ellen, mely háborúra ösztökélte, és most, az első megpróbáltatásnál, csaknem cserbenhagyta. Aggódó tétlenségében gög és bosszú rendkívüli dühe lázongott Caesar ellen, aki e napok megaláztatásait mérte órá, a birodalom első emberére. Nyughatatlan mánia űzte, hogy megmutassa a világnak, milyen rettentő bosszút tud venni a demagóg által megsértett nagyságáért . . . Három nap telt el anélkül, hogy határoztak volna, hogy valamelyik hivatalnok cselekedett volna . . . De mikor 17-én végre hírül érkezett, hogy nemcsak Anconát, hanem Arezzot is elfoglalták, az aggódó tétlenségre gyors elhatározások áradata következett. Pompeius is engedett a rémületnek, úgy érvelt, hogy Caesar nagy erővel rendelkezik és rajt akar ütni Rómán, ami Libonak Etruriából való kivonulása után könnyen sikerülhet. Azt hitte, Róma nem tud védekezni, és elhatározta, hogy visszavonul Capuába, ahol lesz érkezése hadsereg gyűjtésére. Cato azt akarta javasolni, hogy Pompeiust bízzák meg teljhatalommal, a konzulok pedig azt, hogy hirdessék ki a *decretum tumultust*. A szenátus még aznap összeült, és Pompeius látszatra nyugodtan és közömbösen, lelkében fölháborodással és megvetéssel jelent meg, és eltökélt szándéka csak egy volt: elhagyni Rómát, a szenátorok ellenkező raját háborúra sarkalni, melyben az egész világnak megmutathatja Caesaron való fölényét. Nem egyezhetett belé a békébe, mert azt hitték volna, félelemből tette. A konzulokkal, Catoval és kevés

barátjával egyetértve, és a gazdagok rémületének segítségével, akik az új Cinnától való félelmükben erélyes intézkedéseket akartak és katonákat és védelmet kértek, rá tudta kényszeríteni a gyáva és bizonytalan szenátust a háborúra. Izgalmas, zűrzavaros, hosszadalmas és csupa ellenmondás volt az ülés. Sokan vigyázatlansággal vádolták Pompeiust; Volcatius Tullus és Cicero azt ajánlották, küldjenek követeket Caesarhoz és alkudozzanak a békéről; Cato viszont azt javasolta, hogy bízzák meg Pompeiust a háboru teljhatalmu intézésével. Pompeius megvető flegmával tűrte a szemrehányásokat, s nem rejtegette az igazságot semmiben. Nyugodtan elmondta, hogy gondoskodni fog Itália védelméről, de erélyesen tiltakozott Tullus javaslata ellen, melynek olyan volt a színe, mintha félelmet mutatnának. A háborus párt Pompeius és a konzulok szövetsége folytán fölülkerekedett, Cato javaslatát elfogadták és elrendelték a *tumultust*. Ekkor Pompeius elmondotta a tervét: a konzuloknak és a szenátusnak el *kell* hagyniok Rómát, hátrálniok kell Capuába, magukkal vive a kincstárat, hogy könnyebben gondoskodhassanak azokról az eszközökről, melyekkel a betörőt kiűzhetik Itáliából. Hozzátette, hogy megfenyíti azokat a városokat, melyek kaput nyitnak Caesar előtt és közellenségnek tekint minden szenátort, aki nem követi Rómán kívülre. Nem bízott már a szenátorokban és a hatalmán akarta tudni őket: de ez a kényszerítés olyan államesiny volt, amilyet még Sulla sem mert elkövetni! Pompeius, ha látszatra megmaradt is hidegnek, na-

gyon fölindult a veszedelem miatt és nagyon méltatlankodott pártja ellen, melyben nem bízott többé, annyira megsértette büszkeségét, és erőszakosságokra vetette magát, mint minden férfiú, aki nyugalmaiból kifogyott . . .

Úgy látszik: Pompeius, mihelyt eltávozott a szenátusból, azonnal Capuába utazott. Este volt már, és sok szenátor, aki otthon hagyta lámpavivő rabszolgáit, éjszakára a Curiában maradt, nem merészkedett be a világítatlan Rómába. Kollégáik hazamentek. De milyen fölindulásban voltak valamennyien! Ezer bosszúsággal járt ez a hirtelen elutazás: a dúsgazdag és főúri Pompeius, akinek annyi volt a rabszolgája, hivatalnoka, pénze, barátja és kliense az egész világon, nem gondolt azzal, hogy a szenátorok javarésze sokkal szegényebb nálánál, mikor ilyen brutálisan rájukparancsolta a kivonulást. Mit kezdenek a rabszolgák otthonlevő familiáival? Hagyják őket Rómában, gazda nélkül, mikor a polgárháboru zürzavara bizonyosan megdrágítja a gabonát és fölgerieszti a cselédek forradalmi kedvét? Hova küldjék asszonyaikat és gyerekeiket? Azután meg félbe kellett szakítaniok ügyeiket, az adás-vevés, a hitelek és adósságok vesződéses összebonvolítását, mellyel annyan halogatták az elkerülhetetlen csődöt. Sokuknak nem is volt annyi készpénze, amennyiből ez a bizonyára hosszú utazás kitelt volna. Szerezni sem tudtak egykönnyen, mert barátaik maguk is szükölködtek, a *syngraphák* piaca majdnem megszűnt, kölcsönöket igen nehéz volt kapni, mióta a tőkések féltek a beköszöntő polgár-

háborútól. De a Pompeius fölszólítása könyörte-
len volt! S a nagy kavarodásban a legtöbbje úgy
határozott, hogy Pompeiusszal tart, nem any-
nyira őszinte érzésből, mint inkább osztályítélet-
ből és annak a félelméből, hogy a demagóg
tömeg párthívei közé számítják és a párt biztos
bukásában őt is eltiporják. Pompeius mellé állt
Caius Cassius is, a Crassus kvesztora, sógorával,
Brutusszal együtt, akinek pedig Caesar szinte
második apja volt az első után, mikor Pompeius
áruló módon megölte a Lepidus forradalma
idején Modenában. Mindeddig Brutus nem akart
Pompeius barátjává lenni, de ebben a végső
válságban ő is engedett. Caesar mellé csak ke-
vesen álltak: a többi közt Sallustius és Coelius,
akik bosszút akartak venni Appius Claudius
üldözése miatt, Dolabella, a Cicero kicsapongó
veje és Asinius Pollio, barátságából. Még azon
éjszaka megkezdtek a legtöbb házban a föl-
készülődést és másnap Rómát előzönlötte az
urak és hivatalnokok sokasága, mely az eluta-
zásra készülődött, de késlekedve, kelletlenül,
mert annyi mindenről kellett intézkedni, any-
nyira igyekeztek tovább időzni, abban a remény-
ben, hogy valamely közbejött esemény otthon-
rekeszti őket, annyira lustává tette valamennyit
a kedvetlenség! Utiköltségre valót sokan Atti-
custól kértek kölcsön, aki rendelkezésére bocsá-
totta barátainak azokat a nagy összegeket,
melyeket háza pincéiben tartogatott vagy Róma
templomaiban helyezett el. Csak kevesen szán-
ták magukat az elutazásra és ki tudja, hányan
késlekedtek volna még a készülődéssel, ha

Pompeius szerencsésjére 18-án föl nem rebbent volna az álhír, hogy Caesar galliai lovassága élén már útban van Róma felé! Rómában ki-tört a riadalom. A konzulok útrakeltek, anél-kül, hogy a kincstárat kiürítették és öszvér-hátra rakták volna. A leglomhábbaknak szár-nyuk kelt, a legnyügösebbek egy pillantás alatt szétdobtak minden akadékot. S a Via Appián még aznap csak úgy nyüzsögtek a hintók, rabszolgák, szekerek, igás állatok. Tömérdek szenátor, lovag, pénzes kapitalista, jómódu föl-szabadított és plebejus, az egész gazdag és mű-velt társadalom kivonult Rómából, magukra hagyva — forradalmak furcsaságai! — az asz-szonyokat, gyerekeket, rabszolgákat abban a városban, melyre úgy tudták rá fog zúdulni Caesar és a galliai lovasság! Cicero már a pánik előtt elutazott, 18-án reggel, de nagyon rossz-kedvűen. Egy héttel előbb nem merte visszautasítani a capuai küldetést, de megbánta, mert le-hetőleg pártatlannak kívánt látszani, egyrészt fenkölt, másrészt egészen emberi okokból. Félt a polgárháborútól, melyben a lelkek hamarosan nekidühödnek. Bántotta, hogy olyan viszályko-dásban harcoljon, melynek nem látja fontossá-gát. Azon reménykedett, hogy ő, a toll embere, egyedül az ész és a doktrina erejével össze tudja békíteni a két ellenséges hadvezért. Róma elha-gyásával megvolt a szükséges ürügye arra, hogy a megbizatást visszautasítsa. Pompeiushoz ment, valószínűleg még elutazása előtt és kijelentette neki, hogy Capuát, mióta Pompeius seregének előtáborává lett, nem kormányozhatja katoná-

ság nélkül, lemond tehát a megbizatásról és cserében átveszi a Latium síkságának és partjainak őrzését. Ennyi aggodalma közben valamelyest megvívasztalta az a gondolat, hogy veje, Dolabella viszont Caesar pártján volt, ami szégyen a családra, de szerencsét jelent, ha Caesar győz. Akkor ugyanis Dolabella szószólója lesz a győzőnél . . .

Caesar eközben, elfoglalván Anconát és Arezzot, január 19-én elküldte Curiot Gubbio elfoglalására és Curio meg is szalasztotta Termus préport öt kohorszával együtt. Ekkor Caesar megállapodott, várta műveletei hatását és a megerősítéseket, mert 3000 emberrel nem törhetett előbbre. Az események azonban melyeket megindított, hamarosan magukkal rántották, túl a magatüzte célon. Nyugtalanította Pompeius, a konzulok és annyi szenátor kivonulása: csak nem akarja Pompeius a törvényes hivatalnokok elvonásával derékon törni az igazságos békekötés minden lehetőségét, s rákényszeríteni a birodalmon végig való nagy háborúra, melytől ő fél? Azonnal írt és iratott sok induló szenátornak, többi közt Ciceronak is, hogy maradjanak Rómában. De nagyobb veszély fenyegette Osimo felől. Actius Varus gyorsan fölfegyverzett több kohorszot és híre járt, hogy meg akarja támadni az ellenséget, amelynek csak 3000 embere volt szétszórva háromszögben, Arezzo, Ancona és Rimini között. Caesar, nehogy csúful rajtaüssenek, kénytelen volt összevonni légióját az Adria partján, valószínűleg Anconában, és meg-

parancsolta Curionak és Antoniusnak, hogy ürítsék ki Gubbiot és Arezzot, annyira csak félemlítés okából történt Arezzo megszállása. Eközben, január vége felé, egyszer csak megérkezett a válasz is békeföltételeire. Pompeius követe, mikor Caesartól hazafelé tartott, útközben, Taenumban találkozott a Capuába vonuló konzulokkal és szenátorokkal. Legtöbbje annyira háborgott a hirtelen utazás és a veszedelmes kaland miatt, melynek senki sem látta világosan a célját, hogy csaknem valamennyien készek voltak elfogadni a föltételeket Pompeius távollétében is. Caesar békét akar, a szenátus békét akar: mért ne köthetnék meg? *Dē* most már az események parancsoltak, nem az emberek. A teanoi gyülekezésben Caesar javaslatához azt a föltételt ragasztották, hogy Caesarnek vissza kell vonulnia a tartományba, hogy a szenátus teljes függetlenséggel határozhasson. Vajjon ravaszságból vagy bizalmatlanságból kívánták-e ezt a föltételt? Valószínűleg mind a két okból, mint az minden harcban megtörténik. Ha Pompeius barátai ravaszságból vagy bizalmatlanságból elébe adták ezt a föltételt, Caesar viszont tudta, hogy ellenségei abban a pillanatban, mikor erősebbnek érzik magukat, könnyű szerrel kieszelhetnek valamely ürügyet a háborúra. *Actius Varus* tovább fegyverezte katonáit, s a békekötés miatt szükséges volt, hogy Caesar az alkudozások idején még csekély vereséget se kapjon, mely a konzervatívokat megint képtelen föltételekre lovalná. Gyorsan kellett cselekednie, nehogy szerzett

előnyeit elveszítse. Ezért, mihelyt keze ügyére kapta egész légióját, valószínűleg február 1-én, Osimo felé vonult, rövid és nem éppen véres csatározással megvette a várost, legyőzte a pompeianusokat, jó fizetség ígéretével maga pártjára szerezte a katonák nagy részét, hatalmába kerítette Cingolit és egész Picenumot. Néhány nap múlva, talán február 3-án, utólérte a tizenkettedik légió, azután Fermo irányában előre tört Ascoli ellen, melyet Lentulus Spinter tíz kohorsszal megszállva tartott.

Ezek a hadműveletek, melyekkel Caesar kénytelen volt, nehogy végső veszedelmét kockáztassa, éppen abban a pillanatban vetettek véget a béketárgyalásoknak, mikor már úgy látszott: kész az egyezés. A végzet a háborúba kényszerítette valamennyiüket, akik legjobban ellenkeztek is. Caesar ereje azonban mintha napról-napra növekedett, ellenségeié mintha romlott-bomlott volna. Ezek az első és merész műveletek, a zürzavar, melybe Caesar akaratlanul is sodorta ellenfeleit, Pompeius futása, Itália egy részének uralma szinte beleoktatta a sereget a polgárháborúba, lassankint forradalomra gerjesztette és bizalmat támasztott benne. Híre járt, hogy Caesar lovaggá teszi minden katonáját, aki vele tart és ez csak föltüzeltte azt a buzgóságot, mellyel a szerencse segítette. A jutalom reménye még jobban nekilelkésztette a galliai katonákban az ő *imperatoruk* régi csodálatát. Ellenben Pompeius teljhatalmával sem gondoskodhatott kellően a háborúról. A hivatalnokok és a szenátorok

nagy része, akiket arra kényszerített, hogy haraggal és bizalmatlansággal vonuljanak ki vele Rómából, rövidesen akadályává torlódtak. Különösen amikor bölcsen elhatározta, hogy Lucerába megy, átveszi a két légió vezényletét és ebben a városban gyűjti össze egész katonaságát, melyet az adriai partok mentén gyűjtöttek. Hogyan vigye magával annyi falun és városon keresztül, ahol nincs szállás ekkora sokaságra, a szenátust, amelynek semmi dolga sincs és csak zavarja a maga örökös ellenmondó véleményeivel? Pár nap múlva rövidesen magukra hagyta őket és a szenátus szétszóródott egész Campanián. A konzulok erre, a prétorok és tribunok arra, a szenátorok tömege mindenfelé, szerte a magános villákba, a puszta és komor téli mezőkön, s valamennyien várták az eseményeket. De könnyű megérteni, hogy ez a szétszóródás mennyire megbénította a konzervatív párt védelmét. A futárok nem tudták, hova és kinek kézbesítsék a leveleket, Pompeius és a konzulok sokszor nem tudtak fontos hírekről, melyeket mások már tudtak, a parancsok későn és kárbaveszetten érkeztek a távolság miatt. Így aztán az általános kedvetlenség közepette lassan ment a sorozás is. Mikor Pompeius Lucerából átküldte Caius Cassius tribunt Capuába azzal a paranccsal, hogy a konzulok menjenek Rómába a kincstárért, a konzulok megtagadták az engedelmességet, mert nem voltak biztonságban az utak felől. Tehát a kincstárat is az ellenségre hagyták! A háboru menetén, Róma elhagyá-

sán és ennyi zürzavar okozta káron elbúsult szenátorok lelke még jobban elcsüggedt a vil-
lák és apró városok árvaságában, ahova későn
érkeztek a hírek és elhalóan, mint egy messze-
messze világból révedező hangok . . . Ki tüzel-
hette volna háborura ezt a fáradt, elzsibbadt
lelkü népet? Valamelyes vigasztalást hozott
nekik az a hír, hogy Labienus csakugyan át-
pártolt Pompeiushoz, nem tudjuk milyen ok-
ból. Úgy látszik, egy ideje békétlenség és sur-
lódás támadt Caesar és Labienus között. Talán
a Vercingetorix ellen küzdött háboru után,
amelynek igazi nagy és teljes ütközeteit La-
bienus vívta a szenonok és párisiak leverésé-
vel, ez az ismeretlen plebejus, akit Caesar
barátsága tett gazdaggá és emelt korának nagy
személyiségévé, azzal áltatta magát, hogy
nagyobb hadvezér Caesarnál. Azt hitte talán ő
is, mint annyian, hogy vezérének hadi hírneve
nagyrészt érdemetlen. Akárhogy történt, La-
bienus lépése kissé fölgerjesztette a pompeia-
nók kedvét, de azért nagy volt az ő elégedet-
lenségük is, Ciceroé is. Cicero örökösen jött-
ment Formiae és Capua között, hírekre mo-
hóan és ezer érzés közt hánykódva. Hol Caesar
ellen méltatlankodott merészsége miatt, hol
Pompeius ellen, amiért tétlenül maradt, hol az
ő kedves összebékítő és közbetoló terveit vette
elő. Február 10-én formiaei birtokán össze-
találkozott néhány barátjával és a pompeiusi
párt befolyásos férfijaival: C. Cassiusszal, M.
Lepidusszal, L. Torquatusszal és a helyzet
hosszas megtárgyalása után úgy végeztek, hogy

ha már nem lehet kikerülni az ütközetet, egy-nél többet nem szabad megengedni. Utána aztán a jóakaratu embereknek össze kell fogniok, hogy a legyőzöttet engedésre bírják és békét kössenek.

Ahányan a konzervatívek voltak, annyi-felé az akaratuk. Caesar ellenben ragyogó el-szántságot, egybefüggést, gyorsaságot tanusított. Fermoba érkezéssel megtudta, hogy Ascolit ki-ürítették és hogy Lentulus megriadva Caesar gyorsaságától és kétszeres erejétől, visszavonult Corfiniumba és útközben Vibullius Rufusra bízta a vezényletet. Corfiniumban erős csapa-tot gyűjtött Domitius Aenobarbus és Őda hát-rált sok katonájával Lucilius Hirrus is Cameri-numból. Ellenségei futásukkal arra kényszerít-tették Caesart, hogy előbbre törjön. Most már fölértette, hogy addig hiú reménység marad a békekötés, amíg ütközetet nem vívnak, mely megalázza az egyik párt gőgjét és makacssá-gát, s meggyőzze a másik tétovázását. Ezért Fermoban új tervet talált ki és azonnal mun-kába is vette. Rövid és sebes itáliai háborút akart, sújtó sietséggel szétzúzni ellenségei ere-jét, s Pompeiust és a konzulokat rákényszerít-teni, hogy okos békét kössenek, kurtán végezni mindennel és visszaadni Itáliának nyugodal-mát. Fermoban egy napot töltött az ételmezés ellátásában, közben Itáliaszerte futárokat kül-dött a főbb városokba egy nyilatkozattal, mely-ben békés szándékait nyilvánította és meg-nyugtatta a közvéleményt, aztán szokott gyor-saságával február 8-án újból útra kelt. Nap-

hosszat menetelt a tengerparton végig, Corfinium felé. Corfiniumban, Sulmonában és Albában harmincegy kohorszot, valamivel több, mint 10.000 embert gyűjtöttek. De Pompeius bölcsen Lucerában akarta egyesíteni hadait, jobban dél felé, és ha terve sikerült volna, Caesar a marszok országát üresen találta volna . . . Pompeius azonban még nem szabadult meg bizonytalanságától és lassuságától, melyben elfúladtak legjobb tervei. Teljhatalommal rendelkezett, de nem mert élni vele olyan nagy úrral szemben, mint Domitius Aenobarbus. Részint osztályérezésből, részint az engedetlenség félelméből nem mert csak úgy bánni vele, mint egy centúrióval. Ezért nem parancsolta, hanem mint úri emberek közt szokás, csak tanácsul adta neki, hogy kanyarodjék Lucerába, s február 10-én nagy örömmel vette hírét, hogy Domitius 9-én szándékozott elindulni. De azon túl Domitius semmi hírt sem adott magáról és ő csak kerülő úton tudta meg néhány nap múlva, hogy Domitius tervet váltott és egy helyben akarja megvárni Caesart. Pompeius tisztában volt az itáliai felső osztályok büneivel, és azt hitte, Domitius seregében sok a gazdag úr, akinek földbirtoka van Corfinium környékén, s ezek ragaszkodnak a vidék megvédéséhez, hogy mezőiket megmentseék Caesar pusztításaitól. Maga is nagybirtokos volt, szkeptikus, osztálya büneit elnéző, mint a gazdagságban elpuhult nagyurak mindenkor, és fővezérhez méltatlan intézkedésre szánta magát. Február 12-én arra kérte Domitiust,

küldjön neki tizenkilenc kohorszot és a többit tartsa meg védekezésre. Azonban február 13. vagy 14-én végképp biztosra vette, hogy Domitius nem engedelmeskedik, és Caesar rajta üt Domitiuson, azért arra gondolt, hogy Görögországba vonul vissza. Itáliában most már nem lehet védekeznie, elhagyja a félszigetet, új hadsereget szervez és később, nagyobb erővel újra kezdi a háborút. De mennyi gyöngeség volt ebben a határozásban is! Decimus Leliust február 13-án a konzulokhoz küldte levéllel, melyben arra kérte őket, *hogy ha alkalmatosnak vélik*, egyikük menjen a Capua körül gyűjtött katonákkal és Domitius tizenkét kohorszával Sziciliába, ennek a fontos magtárnak az őrizetére, a másikuk pedig a megmaradt erővel szálljon hajóra Brundisiumban. Cicerot is meghívta, hogy Brundisiumban találkozzék vele. Domitiustól való félelme nem volt oktalan, mert február 14-én Domitiust az ő tizenkét kohorszával egyetemben Caesar meglepte Corfiniumban és ostrom alá fogta. Itáliában nagy lett a fölindulás erre a hírré. Mindenki azt várta, hogy Pompeius az ostromlottak segítségére siet . . .

Corfinium ostromának híre és a fenyegető romlás azonban fölverte végre Pompeius alvó energiáját. Megmozdult, magához tért és ettől a pillanattól kezdve olyan erőt és elszántságot tanúsított, amelyet az elmúlt hetek ijedelmeiben soha. Ha az egész birodalmat szertelen zürzavarba keveri, ha az övével együtt elvész is egy óriási pusztulásban, de bosszút akart venni

Caesaron, mert csak így válhatott újból mindenek szemében a birodalom első emberévé, csak így orvosolhatta sértett büszkeségét! Nem fogott rajta siránkozó könyörgéseivel az egész előkelő és arisztokrata Róma, mely Domitius megmentésének sietségében azt akarta, hogy vakon homlokát szegje a sorsnak. Úgy ítélte, veszedelmes volna két lucerai légiójával verséget kockáztatni, mely tekintélyén örök csorbát ütne, azért a nehezebbik megoldást választotta, azt, hogy abban a pillanatban legyőzöttnek vallotta magát. Beletörődött abba, hogy az adriai parton szedett katonákat elveszíti, Domitium sorsára hagyta és végképp rászánta magát a Görögországba való hátrálásra. Elégséges erők híján letett Szicilia megtartásának eszméjéről és határozott parancsokat küldött a konzuloknak, hogy vigyék Brundisiumba a Capuában szedett összes katonákat és minden fegyvert, mely csak kezük ügyén van. Domitius, aki nem volt valami nagy hadvezér, hét nap mulva csakugyan megadta magát, Pompeius pedig hátrált Brundisium felé, ahol már gyülekeztek a görögországi útra szánt hajók. Corfinium után Sulmona is kapitulált, s közben Caesart egy másik légiója is utolérte Galliából, a nyolcadik, huszonkét ujonnan szedett kohorsszal és 300 lovassal, akiket Noricum királya küldött neki.

Itália felső osztályai megreszkettek Corfinium megadásának hírére. A rettenetes demagóg foglyul ejtett öt szenátort, — legdühösebb ellenségeit, — azután tömérdek lovast és ne-

mes ifjút! De Caesar valamennyit szabadon engedte, visszaadta a vagyonukat és nagy udvariasan bánt velük. Mennél jobban belesodorták az események a háboruba, melyet nem akart, annál inkább megerősödött abban az őszinte szándékában, hogy rövidesen végét veti Itália egyenetlenségének és Pompeiust tisztes egyezsége kényszerítve, kielégíti Itália közvéleményét, mely a békét akarta, a békét kívánta és csak azt imádta volna, aki a békét meg tudta volna teremteni. Valóban a hitelszerzés már olyan nehézé vált, hogy az adósok kénytelenek voltak eladni jószágaikat, másképp nem tudtak volna kamatot fizetni. Már újra kezdődött egyike ama pusztító likvidációknak, melyek lerontják az árakat. Már csökkent a munka és növekedett a nyomor, különösen Rómában, ahonnan annyi nagyúr hiányzott... Békét, békét, békét könyörgött egész Itália, az egész polgárság, mely a hasznot és élvezetet szomjazta. Ezért Caesar mindenáron meg akart egyezni Pompeiusszal még Itáliában, pár hét alatt. Szédítő kitarással dolgozott rajta. Megírta Ciceronak, hogy hajlandó visszatérni a magánéletbe és Pompeiust meghagyni elsőnek az államban, csak biztonságban élhessen. Balbus unokaöccsét elküldte Lentulus konzulhoz, s nagy ígérekkel arra kérte, hogy térjen Rómába, alkudozni a békéről. Levelt írt Rómába Oppiusnak és kijelentette, hogy ő nem akar a demokrácia Sullájává lenni, hanem ki akar békülni Pompeiusszal és nagylelkűsége révén akar győzni. Mindezek közben pedig

február 21-én, még a megadás napján, elhagyta Corfiniumot hat légióval, — hármat a magáéból, hármat pedig lassankint alakított az ujonnan sorozottakból és Domitius katonáiból, — Pompeius tisztjeit és párthíveit, akiket útközben elfogott, azonnal szabadon engedte és gyors menetelés után március 9-én Brundisium falai alá ért. De Pompeius, aki egészen magához tért januári megrökönyödéséből, már erősen fölkészült a nagy háborúra. Eszébe jutott, hogy Hispániában is van serege és elküldte érte Vibullius Rufust. Viszont Domitiust Marseillebe küldte a város hűségben tartására, seregeinek egyik részét pedig már előzőleg Epirusba indította a konzulokkal és várta az üres hajók visszatérését, hogy utánuk meheszen. Lehetett most már szó a békéről? Caesar még egyszer, utólszor áltatta magát vele, amikor Pompeius részéről Magius békefeltételekkel jött hozzá. Ebben a végső pillanatban Cicero, ha Brundisiumban lett volna, bizonyosan megkísérelhette volna az összebékülést, melynek gondolatával olyan sokáig tetszelgett. De az öreg író nem fogadta el annak idején Pompeius meghívását, azzal a kifogással, hogy az utak veszedelmesek, mert nem akart belékeveredni ebbe a polgárháboruba, melyet gyűlölt, mint minden helyes érzékű itáliai. Otthonmaradt formiaei birtokán, álmodozva, amikor készülnie kellett volna és mélabújával, bizalmatlankodásával és reménységeivel mulatott. A corfiniumi bünbocsánat megindította lelkét, Caesar és Balbus levelei titkon nagy gyönyörű-

ségére voltak, de ezt keserü és pesszimista gyanakvás látszata mögé rejtette, hogy minél többször beszélhessen róla barátaival és hallhassa tőlük, hogy Caesar nem hazudott és hogy remélni lehet tőle a békekötést.

Ezenközben pedig a végső alkalom kiszaladt kezéből, bár a béke még mindig lehetséges volt. Caesar hasztalan várta napokig Magius visszatérését, miközben igyekezett Brundisium kikötőjét elzárni. Hasztalan küldte Titus Caninius Rebilust, hogy értekezzék Brundisiumban Pompeius egyik belső barátjával, Scribonius Liboval. Azt kapta feleletül, hogy Pompeius nem alkudhatik békéről a konzulok fávollétében. Magius küldetése fortély volt arra, hogy időt nyerjenek. Pompeius, akit mások sugallatai és az események mindedig tartóztattak, most már elhatározott szándékkal teljes, nagy háborut akart. Corfinium megadása után egész Itália örökké Caesar legyőzöttjének tekintené, ha ráállna a békekötésre, mielőtt bosszút vett Caesaron. A polgárháboru apagyilkos gonoszsága és a végtelen nyomoruság, melyet okozhat, mindez eltűnt ennek a nagyságtól elkényeztetett férfiúnak a lelkiismeretéből. Elnyelte egoizmusának komor, nagy és pokolmély elkeseredése. Nagyságának megmaradását többre tartotta a világ üdvösségénél. Rendkívüli szerencséje, melyet addig élvezett, halálos adósságává lett és a végzet útján pusztulása felé vonszolta. Caesar nem tudta megakadályozni, hogy Pompeius március 17-én elinduljon egész hajóhadával. Az igazi polgárháboru megkezdődött.

XIII.

A hispániai háború.

(Kr. e. 49-ben)

Caesar hatalmas karja megint tulröpítette a nyilat célján. Meg akarta félemlíteni a szenátust, hogy békére kényszerítse és hova el nem ragadták a rohanó események! Gyors és remek téli hadjáratával többet is, kevesebbet is ért el, mint amennyire számított. Meghódította Rómát és Itáliát, Görögországba kényszerítette Pompeiust és — polgárháboruban hatalmas előny! — katonáit végképpen rávette a polgárháborura, ellenségeit pedig vakmerőségének babonás félelmére gyávította. Most már biztos volt felőle, hogy valamennyi légióját oda viheti, ahova akarja, akármilyen kalandra és veszedelemre. Azonban nem tudta megakadályozni Pompeius, a konzulok és szenátus elutazását, s céltáblájául tudta magát olyan ellenfél gyűlöletének, kinek hatalmán volt

csaknem az egész birodalom, a tenger és egy erős hadsereg Hispániában, melyhez még egyet, óriásiat, fog toborzani Keleten. És ami még rosszabb volt, a Brundisiumból tengerre kelők ott hagyták a hivatalnok nélkül maradt Itália hiú urának. Hogyan választassa magát konzullá a jövő évre és hogyan szerezzék meg hatalmának és katonai műveleteinek ez évre való törvényes elismerését, mikor a szenátus a konzulokkal együtt távol van? Védekezésből kénytelen lesz forradalmi eszközökkel élni a törvényes hivatalnokok ellen, ami gyűlölségeket zúdít fejére. S aztán nincs több csak tizennégy hiányos légiója, az is jórészt régi és fáradt, részben pedig újonc. Pénze kevés, hajóhada nincs. Barátai csapatában nemesek és kalandorok, kiváló személyek és elitéltek váltakoztak, s az arisztokrata Asinius Pollio és az irodalmár Sallustius együtt kellett tartson Ventidius Bassusszal, a volt öszvérfuvarossal, az obszkurus Fufius Calenusszal, s a három kéjencsel, Antoniuusszal, Dolabellával és Curioval, meg Coeliusszal, aki munkában és gögben nevelkedett és bosszúságból szegődött Caesarhoz. Hogy Itália fölkeljen az ő megjelenésére, — mint negyven évvel azelőtt, mikor Afrikából hazajött nagybátyja és menekvő apósa végigvonult a szövetséges városokon, — azt nem várhatta. Itália az utóbbi negyven évben nagyon is elpolgárosult és a látszó nyugalankodás, éles és sokféle elégedetlenség, az egyes osztályok lázongó kedvetlensége dacára gyökeréig konzervatívává fordult, utálta a forradalmakat és békét akart. Félszá-

zada még öntudatlanul föláladozták magukat Itália jövőjéért az inségre jutott nemesek, birtokosok, földművesek, de a fiaiknak és unokáiknak már megvolt a maguk rabszolgaművelte majorságuk és a városokban a házuk. Már ők szorgalmas kereskedők, kapzsi uzsorások voltak és politikai férfiak, akik a különböző pártok közt vitorlázva, névhez és jómódhoz jutottak, a nagyokkal barátkozó ügyvédek és jogtudósok vagy iparkodó kisbirtokosok, kik jóruhájú fiaikat már iskolába küldték rabszolgájukkal, az urak fiai közé. És ha sokan elégedetlenkedtek is az adósságok és ama válság miatt, mely Itáliát gyötörte, mindenekfölött — szokásból és méginkább az úri élet reményében — a nagy forradalmi fölforgatásokat retgették. Szemlélni elszemlélték volna a háborut, félénken és elégedetlenül, de harcolni nem harcoltak volna sem az egyik, sem a másik seregben. Most nem egy nagy forradalom kezdődött, mint negyven éve, két osztálynak, két kornak és sok népnek óriási összeütközése: csak két politikai klientéla harca, melyek mind-egyikét megvetette vagy közömbösre vette a politikailag szkeptikus többség . . .

Valóban, Caesar éppen nem örült Pompeius futásának, hanem inkább elkeseredett. A váratlan esemény rendkívüli hatással volt erre az ideges szellemre, új háborgást keltett benne, s az addig használt mérsékletre heves düh fogta el régi veje, a szenátus, mindenki és mindenek ellen. Háborúra kényszerítik? Jó, megkapják, pardon nélkül. A kihívást elfogadta, vagy ő, vagy Pompeius

meghal, ő meg nem ijed semmitől. Kegyelmes lesz, míg hasznát veszi, de ha nem, akkor mérsárlást kezd. Curio és Coelius, akik addig olyan nyugodtnak, maga urának, mérsékeltnek látták, nem akartak hinni a fülüknek, mikor azokat a heves beszédeket hallották, melyekbe Caesar ki-tört, fölizgulva azon a veszedelmen és ama vég-telen nehézségek gondolatán, melyek közepette őt Pompeius futásával hagyta. De hatalmas szel-leme még e fölindulásában is végigmérte, azon az egy napon, melyet Brundisiumban töltött, föladatának veszedelmes nagyságát, és merész tervet eszelt ki. Azonnal Rómába megy, és ösz-szegyűjti a kevés ott maradt szenátor[†] és hiva-talnokot, s úgy ahogy kormányt alakít belőlük, melyet törvényesnek mondhat és amely fölhatalmazza őt a háborúra. Azután rögtön hatalmába keríti Sziciliát, Afrikát és Illyriát, s ezzel meg-akadályozza, hogy Hispániába és Itáliába Ke-letről betörjenek. Sietve elpusztítja a hispániai sereget, mely nagyon közélről fenyegeti Galliát, azután Keleten támad rá az ellenfelére. Szóval darabonkint pusztítja el az ellenség rettentő, de szétforgácsolt hadierejét, mielőtt még egyesül-hetne... Ám milyen csodálatos lelki-testi erő-feszítést kívánt ez tőle, barátaitól és katonáitól! Azonban nem habozhatott, mert a szabadulás-nak egyéb reménye nem mutatkozott sehol.

Utra is kelt Róma felé, szívében haragvó keserőség a rettentő megpróbáltatás miatt, melyre a végzet kényszerítette. Utközben a szokottnál is nagyobb szorgalommal befejezte rész-lefeiben is a nagy tervet és hozzáfogott a végre-

hajtásához. Parancsokat és üzeneteket küldött mindenfelé, végső erőfeszítéssel egyszerre száz helyen ott volt az akarata: megrakta Délitália fontosabb helyeit, az összes itáliai tengeri városoknak megparancsolta, hogy küldjenek hajókat Brundisiumba, és építtessenek újakat is, mindezek fölügyeletét Hortensiusra és Dolabellára bízta. Azonnal intézkedett, hogy Itália szomszéd magtárait megszerezze és O. Valerius egy légióval Szardiniába, Curiot kettővel Sziciliába és onnan Afrikába, Publius Dolabellát pedig Illyriába küldte. Nem volt egy veszteni való perce sem, annyira fontosnak látta haragja fölindulásában az események sürgetését . . . Közben útja hosszát igen sok város, mely egy éve még Pompeius tiszteletére tett ki magáért, most Caesart fogadta ünnepséggel. Igen sok szenátor, — köztük akárhány, aki addig Pompeius pártján volt, — megelőzte Caesart Rómában. A siker ennek az állhatatlan nemzedéknek a lelkét jóakarata felé hajlította, és sokan szinte gyönyörűséggel nagyították a győző érdemét, vagyonát, hatalmát. Ha akarja, véghetetlen hadsereget hozhat Galliából, és gazdája óriási kincsnek is! De a lakosságnak ez a jóakarata és a politikai világ félénk békülése nem sokat használt Caesarnak és nem segítette rá, hogy vezényletének és küszöbön álló hispániai háborújának törvényes igazolását megszerezze. Mert Itália inkább igyekezett volna visszatartani, szigorú szemmel kihívásnak és bűnös nagyratörésnek ítélte volna minden cselekedetét, mellyel a háborút előkészítette és gyorsította volna. Soha nem értette

volna föl és nem ismerte volna el nagy békeszomjúságában, mennyire kénytelen ő a támadással, nehogy őt támadják meg és így pusztulásra jusson. Sőt éppen mert a háború első fázisában győzött, azt várták tőle, hogy rövidesen megkösse a békét. Caesar a közszellemnek a háborútól való föltétlen vonakodásáról és azokról a nehézségekről, melyekbe sodorta volna, meggyőződhetett Ciceróval való beszélgetésében. El kellett haladnia Formiae mellett, s annyi esztendő után újra akarta látni Cicerót, barátkozni akart korának legnagyobb írójával, és meglátogatta, valószínűleg március 28-án. De ez a beszélgetésük, mely egy hónapja még a világtörténelem eseménye lett volna, most csak haszontalan szertartás volt. Caesar udvariasan meghívta Cicerót Rómába, hogy a békéről tárgyaljanak, s mikor Cicero megkérdezte:

— És dolgozhatom majd úgy, ahogy a legjobbnak látom?

Caesar, még mindig tisztelettel, így felelt:

— Szabhatok én föltételeket olyan férfunak, aminő te vagy?

Azonban Cicero ki akarta mutatni függetlenségét, s azt mondta erre, hogy a szenátusban ellenezni fogja a hispániai és görögországi ekspediciókat, melyekre közbeszéd szerint készül. Caesar kénytelen volt azt felelni, hogy ezek a tanácsok fölöslegesek.

— Tudtam, — mondta Cicero, — de nem beszélhetek másképpen.

A békéről való beszélgetés hidegre, szür-

kére, akadémikusra fordult, hogy a béke többé nem volt lehetséges. Caesar több diskurzus után, mintegy befejezésül, azt mondta Ciceronak, reméli, hogy még gondol rá, Cicero természetesen azt felelte, majd lesz még rá gondja és Caesar folytatta útját Róma felé. Még rosszabb hatással volt Ciceróra a Caesar kísérete: ifjoncok, elveszett emberek, bukottak, elítéltek, az egész kalandorok bandája . . . A beszélgetés mélységesen elcsüggesztette: ez az ember és ez a banda nyilvánvalóan Pompeius bukását akarta, a gazdagok javainak elkobzását, a köztársaság kifosztását. Nem, ő nem megy a szenátus ülésére, inkább Görögországba utazik barátjához, aki iránt való érzése mintegy visszahatásul most újra fölgerjedt.

Kr. e. 49. március 29-én Caesar megérkezett Rómába: pont tíz esztendővel azután, hogy mint prokonzul távozott belőle, háta mögött forradalmi konzulságának bosszúságai és reménykedése. Milyen messze idők! Mi minden történt ebben az eseményekkel dúsz tíz esztendőben! Mennyire elváltozott és megszépült Róma! De Caesarnak nem volt kedve megbámulni a Város növekedését. Látta, hogy az egész lakosság, a visszatért nagyoktól a népig, mind elrémült arra a gondolatra, hogy a háború folytatódik, megriadt a hadaktól, melyek Itáliában táboroztak, s a Marius és Sulla föléledt emlékezetétől. Mind a békét kívánták, abban a hiszemben, hogy rajta múlik, és gyanakodtak szándékai felől. Helyzete komoly volt: Itália felső osztályait és általában a publikumot föl-

zudítani nem akarta, de ugyanakkor sietősen el akart utazni Hispániába és rá akarta tenni kezét a kincstárra, melyet Pompeius könnyelműen Itáliában hagyott. Pénz híján nagy volt rá a szüksége. Antonius és Quintus Cassius összehívták a Pomeriumon kívülre a Rómában maradt szenátorokat, s Caesar mimelte, mintha tudtával a törvényesen összegyűlt szenátus előtt állna. Mérsékelt hangú beszédben igazolta cselekedeteit, s megnyugtatóan kijelentette, hogy senkin erőszakot nem fog tenni, szabadjára enged mindenkit, aki Pompeius után akar menni. Javasolta, hogy küldjenek Görögországba követeket, akik a békéről tárgyaljanak. Hasonló beszédet tartott a nép előtt is, gabonaosztást rendelt, és fejenként háromszáz szeszterciuszt ígért. Caesar mindezzel azt remélte, hogy a szenátorok vonakodó lelkét arra tudja hajlítani, hogy törvényesen megerősítsék hispániai ekspedícióját. Ehelyett a bölcsőbb férfiak átlátták, hogy a békealkudozásról nem lehet komolyan szó, ha Caesar a válaszjöttéig a háborút félbe nem szakítja. Követeket is hasztalan kerestek, senki sem akart menni Pompeiustól való félelmében. Mindent összevetve, a javaslatot mindenki hazugabbnak vélte, mint amilyen volt. Akárhogy történt, Caesar április első három vagy négy napjában, a szenátussal egyetértve, a Rómában maradt hivatalnokokkal az uralom helyreállítására várt. Szerencséjére Marcus Aemilius Lepidus, a 78-beli forradalomban meghalt konzul fia, Serviliának veje, Caesarnak gyerekkora óta

barátja, aki azon évben prétor volt, otthon maradt Rómában. Serviliával való rokonsága és régi barátsága miatt Caesar megbízhatott benne, azért a szenátussal elrendeltette, hogy ő intézze a konzulok hivatalát. Antonius, bizonyára a szenátus rendeletéből, az Itáliában táborozó hadak fejévé lett, s a szenátus egyik dekrétuma beleegyezett, hogy O. Valeriusnak jusson Szardinia, Curionak Szicilia és Afrika, Marcus Licinius Crassusnak az innenső Gallia és Dolabelának Illyria. Az első három vagy négy napon úgy látszott, minden nyugodtan megy, Caesar és a közvélemény teljesen egy akaratom van. De a rejtőző félreértés nagy botrányban tört ki, mikor Caesar arra kérte a szenátust, hogy a kincstár pénzét költhesse: úgy értődött, ha nem is mondta, a hispániai háborúra. Akár beleegyezik a szenátus, akár nem, a közvélemény rettentően megbotránkozott azon, hogy a közpénzeket a vetélytársak egyike az igaztalan és veszedelmes háború meghosszabbítására használhassa. Egyik tribun, aki nem is volt túlságosan demokrata, de nem is volt dühös konzervatív, Lucius Cecilius Metellus, elhatározta, hogy a maga szentséges szent személyében fog ellenük állani a kovácsoknak és katonáknak, kiket Caesar a Szaturnusz-templom földalatti ajtainak fölnyitására küld, melyek mögé a pénzt csukták s melyeknek kulcsait elvitték a konzulok. De Caesar, aki addig is csak végső erőfeszítéssel tudta visszatartani haragos rosszkedvét, melyet Pompeius futásával okozott, elvesztette minden türelmét s ez egyszer már

kitört. Személyesen megjelent katonái élén a kincstárnál s megfenyegette a tribunt, hogy megöleti, ha rögtön odébb nem áll.

Caesar szerencséjére a tribun nem tudott meghalni a törvény és a maga szent joga védelmében, és Caesar rátehetette kezét 4135 font aranyra és 900.000 font ezüstre anélkül, hogy egy sérthetetlen tribunnak a vérént ontotta volna. De minden osztály közvéleménye s a népé is, rendkívül méltatlankodott a legnépszerűbb és leghisztebb tribun ellen való erőszak miatt. Nem az új sullai zsarnokságnak voltak ezek a hirodó jelei? És a demokrata párt vezére még azt merte állítani, hogy a tribunok jogainak védelmére fogott fegyvert? Most már rövidesen az elkobzások és rablások következnek! Caesar annyira fölzaklatódott ezen az elégedetlenségen, hogy egyik napról a másikra elhatározta, hogy rögtön elindul, a háborúra való törvényes fölhatalmazás nélkül. Inkább elmulasztotta igen sok terve megvalósítását, mindent arra az időre hagyott, mikor Hispániából visszatér a diadal presztizsével. De nem merte megtartani a nép előtt beszédét, melyet már előkészített, mindössze csak arról igyekezett megnyugtani a népet, hogy ő nem az új Sulla. A komiciumokban Antoniusszal javaslatot tétetett ama szörnyű, sullai törvény eltörlésére, mely, ha már elfeledték is, de névleg fönnállt, s amely a proskribáltak utódait kizárta a hivatalokból. Aztán, hat vagy hét nappal megérkezése után, valószínűleg április 6-án, barátai kicsiny kíséretével elindult Hispániába, törvényes ha-

talom nélkül, mindössze azzal a vezénylettel, amelyet a hűséges galliai légiók élén forradalmi módon megtartott.

Végső eredményében római tartózkodása inkább ártott, mint használt neki. Az események váratlan rohanása, melyet az emberek néhány hónap óta láttak, megnövelte a lelkek idegességét. Igen sok tisztességes és értelmes férfiú, aki mindaddig pártatlannak mutatkozott s akire januárban és februárban tanusított mérséklete nagy hatással volt, most újra Pompeius felé hajlott. Kétkedtek békejavaslata őszinteségében, miután látták azt a kalandor népséget, mely őt követte, és látták a tribun ellen való erőszakosságát. Lehetetlen volt, hogy ez a féktelen banda még hat hónap előtt valami szakadékba ne zuhanjék! Ha győz, Catilina régi barátja bizonyára kielégíti Róma aljának beléje vetett reménységeit, és belegázol a gazdagok javaiba. Annál sürgősebb volt Caesarnak, hogy rövidesen nagy sikerhez jusson Hispániában. Pompeiusnak két légiója volt Lusitaniában Marcus Petreius legátus vezényletével, három innenső Hispániában Lucius Afranius legátus alatt, kettő tulsó Hispániában s ezeket Varroknak szánta, kibékülvén a kalózháborúban volt régi vezérével, miután visszatért a jó ügy védelmére. Összesen hét légió, mely talán nagyon is hozzászokott a barbárok ellen való hegyi portyázásokhoz, de mind kipróbált, mind biztos és ügyes tábornokok vezénylete alatt. Csakugyan, a konzervatív párt erősen számított a hispániai hadseregre, mely Galliát fenyeget-

hette, sőt többször azt beszélték, Pompeius fogja átvenni vezényletét, hogy meghódítsa vele Itáliát. De hét légió csak nagy veszedelemmel próbálhatott volna betörni a két Galliába, ahol még nyolc légió maradt. Ezért Pompeius bölcsen megparancsolta a hispániai hadaknak, hogy szorítkozzanak a védekezésre, Galliában tartóztassák Caesar seregének egy részét azzal a fenyegetéssel, hogy átkelnek a Pyraeneusokon, vagy kényszerítsék egy kockázatos hispániai betörésre. A három tábornok jó védelmet okoskodott ki. Varro megmarad tulsó Hispániában két légióval, hogy fékentartsa a barbárabb és csak félig szelídített lakosságot, Afranius és Petreius egyesítik öt légiójukat és egészen Ilerdáig (Lerida) törnek elő, mely jól ellátott város volt és kitűnő pozíció a Pyraeneusok közelében, ott megvárják az ellenséget, ha meg mer próbálkozni a betöréssel. Ugyanakkor Massilia — görögök által kormányzott független, és Rómával szövetséges köztársaság — előkelőségeit Pompeius nagy erővel megdolgozta, hogy ne álljanak Caesar pártjára. Massilia barátsága nélkül, — Pompeius még a Sertorius ellen viselt háborúban tapasztalta, — nehéz volt Hispániában élelmezni azt a hadsereget, melynek a hispán népek olyan ellenségei voltak, mint amilyen ellenségeivé lesznek bizonyára Caesarnak. A hispánok még nagyon jól emlékeztek Sertorius legyőzőjére, a vett jók és rosszak miatt, míg Caesarról szinte nem is tudtak, s ezenfelül nem is volt hivatalos hatalma. A hispániai légiók, — ha nem is tették azt a szolgálatot, melyet a jó-

hiszemü római stratégák reméltek, — óriási torlasz voltak Caesar útjában . . .

Caesar nemsokára csakugyan kénytelen volt visszahívni a frissen szelidített Galliából mind a nyolc légióját, mely ott rendet tartott. Massilia alá érvén, — valószínűleg április 19-én — zárt kapukat talált s a szenátus konokul megtagadta a föltárásukat, mert — mondotta — semleges akar maradni az egész viszályban. Massilia nélkül azonban nem kezdhetett komoly háborút Hispániában, azért rögtön hozzálátott, hogy erővel elfoglalja és három légiót hívott Galliából. Közben egyszer csak tengeren Massiliába érkezett Domitius, akit a védelem gondviseléséül küldte szervezőjéül köszöntöttek a városban. A háború Massilia és Caesar közt kitört. De Caesar haragjában és türelmetlenségében még mindig rövidesen akart végezni, s alig érkezett meg a három légió és kezdődött az ostrom, Caius Fabiust három légióval, melyek már Gallia narbonnensisben táboroztak, elküldte a Pyraeneus útjainak fölszabadítására. Lehetőleg rövidesen utána akarta küldeni azt a kettőt is, mely már úton volt Galliából. Ugy tervezte, egyszerre harcol Massilia körül és Hispániában, hogy időt nyerjen. Merész, de hamarkodó és kockázatos terv . . .

Míg Caesar ostrom alá fogta Massiliát és egy kisebb hajórajt építtetett, Fabius átkelt a Pyraeneusokon, s olyan könnyen visszavetette Afranius és Petreius őrségeit, hogy az ember azt hihetné, csak színlelt futás volt, mellyel az elleniséget föl akarták lovalni és vigyázatlan előnyo-

mulásba akarták csalogatni. Leszállt a síkságra és tábort ütött a Sicoris (Segre) folyó partján, néhány mérföldre Ilerdától s titkon alkudozni kezdett és tenger pénzt osztogatott el a városok és a lakosság közt, hogy elhódítsa őket Pompeius pártjáról. Nemsokára utólérte a két másik légió is. Így aztán Gallia, míg Caesar Massilia ostromával foglalatoskodott, egy szál római katonára maradt! De Caesar intézkedései és az események szerencsés összejátszása csökkenték ennek az elhatározásnak a veszedelmét; Caesar az ő szokott gyorsaságával és tevékenységével a félemlítés politikáját már az elmúlt két évben szelidséggé változtatta. Nemcsak az utóbbi háborúk kártevéseit igyekezett, úgy, ahogy helyreütni, hanem ahelyett, hogy Corfuból könyörtelenül üldözte volna a forradalom élve maradt vezéreit, inkább összebékült velük. Mindössze Vercingetorixet gyűlölte továbbra is, akit erős őrizet alatt fogságban tartott. Ugy látszik, többek közt összeegyeztet Commiusszal is. Most még többet tett. A háborúban sok nemes elpusztult, s így sok lovas és harcos, aki a gazdagok stipendiumán élt, gazdátlanul maradt. Sok félig tönkrement nemes pedig szívesen vette volna a gazdagság és dicsőségszerzés valamelyes alkalmát. Caesar a kincstár pénzén és azon, melyet a katonai tribunoktól és centúrióktól kölcsön vett, — hasznos kölcsön és egyben hűség záloga, — lovasokat és gyalogosokat toborzott Galliában, sok nemest fogadott szolgálataiba, eligérve nekik a legyőzöttek elkobzandó javait, és így öt légión kívül még 5000 főnyi se-

gító hadat és 6000 lovast küldhetett Galliába. Megnövelte hadi erejét, és, ez egyszer valóban pacifikálta Galliát . . .

Május hónapja így minden nevezetesebb esemény nélkül mult el a háborus országokon. Caesar ostromolta Massiliát, Fabius messze csatározott Afraniusszal és Petreiusszal és igyekezett lázadásra szítani a lakosságot, a többiek viszont igyekeztek Pompeius pártján tartani. Itáliában pedig a felső osztályok érzése egyre inkább Caesar ellen fordult. Curio áprilisban Sziciliába ment és könnyűszerrel meghódította, mert Cato szinte kardcsapás nélkül meghátrált katonák híján. Viszont a massiliai lázadás Caesarra nézve súlyosnak látszott, a hispániai vállalkozást olyan merészségnek ítélték, mely aligha sikerül. A legfurcsább szóbeszédék járták: Pompeius Illyrián és Germánián keresztül Galliába készül, hogy Caesarral mérkőzzék. Sokan fölháborodtak Antonius botrányos viselkedésén is. Róma egyik legnemesebb családjának ez ivadékában az arisztokratikus finomság és plebejusi durvaság sajátosan elegyedett. Afféle barbár volt, testben csudálatosan életrevaló, érzéki, vidám, nagy evő, nagy ivó, nagy szerelmes, erőszakos, bátor, vérengző. Minden családi és társadalmi hagyománytól való vad függetlenségben nevelkedett, elsőb Róma örömtanyáin, aztán a táborban. Közömbös volt minden szégyen és az emberi megszólás iránt. Eleven természetes esze volt, éles furfangja és alapos ügyessége abban, hogy az emberi szív elemi szenvedélyeit megértse, intrikákat szőj-

jön, embereket rászedjen, körülhizelegjen vagy megfélemlítsen. De egyben tudatlan volt, általános eszméket fölfogni vagy eszét tüzes szenvedélyei kielégítésén túl egyébre használni képtelen. Hogy Caesar szinte fél Itália urául hagyta, még kortársait is megbotránkoztatta féktelenül szabados életmódjával. Rómában férfi és asszonyi háremet tartott, és egy görög hetérával, Cytherisszel gyaloghintón vitette magát városzerte, mintha csak a felesége volna . . . Eféle botrányokat azelőtt is láttak már, de az emberek most már olyan nyugtalanok, lobbanóak voltak, olyan könnyen észrevették a szálkát Caesar és barátai szemében, olyan hamar adták magukat haragos elhatározásra! Sok szenátor fölháborodásában odahagyta Itáliát. Az a hír járta, és igaza volt, hogy Cicero is el akar utazni. Antonius dühében nem tudott egyéb orvosságot, mint hogy előbb egy elég udvarias, aztán egy durva levélben ráparancsolt, maradjon Itáliában. Még rosszabbra fordultak a háborus ügyek május vége felé. Massilia nem adta meg magát, Fabius hasztalan fújta a követ, a hispán lakosságot megtartotta az ő hűségén Pompeius dicsősége, Afranius és Petreius öt légiója és néhány ügyesen elterjesztett híresztelés, többek közt az, hogy Pompeius rövidesen nagy sereggel érkezik meg Afrikából. Afranius és Petreius a lakossággal cselvetéseket készítettett elő a Pyraeneus útjain arra az esetre, ha Caesar csekély kísérettel áthaladna. Fabiusnak egyre több gondja volt a hadsereg föntartásával és attól félt, hogy rövidesen vissza

kell vonulnia a drágaság miatt. Most már szükségét érezték, hogy egy szerencsés ütközettel Caesar felé fordítsák a hispánok jóindulatát, mert rajtuk mult a háboru kimenetele, aszerint, hogy egyik vagy a másik pártnak voltak hajlandók élelmet szállítani . . . Ebben az egyetemes fölfordulásban, mely miatt sem az egyik, sem a másik sereg nem hozathatta messziről a gabonát, hanem mindegyiküknek helyben kellett beszerezniök, a hispánok barátsága többet ért, mint a hadvezér lángesze és a katonák vitézsége.

Caesarnak végső elhatározásra kellett szánnia magát, arra, hogy Decimus Brutust és Treboniust bízza meg az ostrom folytatásával, ő maga személyesen vegye át a hadak vezényletét és ütközetet kezdjen. Június közepe felé elindult Massiliából, 900 lovassal, hogy rajta ne üssenek, átkelt a Pyraeneusokon és csatlakozott a sereghhez. Rögtön Ilerdáig nyomult, ama domb alá, melyen Afranius táborozott, és ütközetet ajánlt. De Afranius jó vezér volt, megértette, hogy nem tanácsos hadakoznia, és nem fogadta el. Caesar ekkor kénytelen volt tábornot fogni légióinak, s mert ragaszkodott hozzá, hogy az ellenséget ütközetre kényszeríti, egy csekélyebb magaslatot szemelt ki, mely Ilerda és az Afranius által elfoglalt domb között terjedt. Fölismerte, milyen fontos ez a pozíció, melynek elfoglalásával kettévágta Afraniusnak a várossal és a Segre hídjával való összeköttetéseit. Egy napon váratlanul rátámadt a pozícióra három légiójával. De Afranius és Petreius

azonnal kiküldték kohorszaikat, s azok kipróbált légionárius létükre olyan fürgén harcoltak, hogy hosszú és kegyetlen összecsapás után lekergették a magaslatról Caesar légióit. A balsiker elég súlyos lehetett, és Caesar, akinek pedig annyira kellett az ütközet, nem próbált többé támadást. S a vereség és a tétlenség következményei hamar fölülköztek: most már az a néhány hispániai város, melyet Fabius rábírt Caesar segítségére, szintén beszüntette az eleségszállítást, az élelmezés mindig nehezebben ment. Mindenki azt hitte ugyanis, hogy Caesar helyzete immár menthetetlen. Azok a folyók, melyek közt Caesar táborozott, váratlanul megáradtak, elsodorták a hidakat, s ezzel még több lett a baj. A sereg rövidesen szembekerül, mint Alesia alatt, a láthatatlan ellenséggel: az éhséggel. Pár nap múlva a helyzet kétségbeejtőre fordult, az eleség Caesar minden erőfeszítése dacára kifogyott, s a bőjtöléstől elcsüggedt, kimerült katonákat többé nem vihette ütközetre, mely, diadal esetén, még egyedül fordíthatott volna a sorsán.

Caesar nagy szorultságának híre sebtében végigfutott a birodalmon, s még nagyobbodott, mire Rómába ért. Ugyanakkor jó hírek jöttek Pompeius felől. Tessalonicában buzgón dolgozott a háboru előkészítésén. A szövetséges keleti államoktól nagyszámu hajórajt gyűjtött, mely több csapatra osztva, Bibulus vezénylete alatt fogja tartani az Adriai-tengert. Egy légiót már visszahívott Ciliciából, hogy hozzákapcsolja az itáliai öt légióhoz, egy másikat akkor sorozta-

tott ama római katonák közül, akik Krétában vagy Macedóniában tartózkodtak, kettőt pedig Lentulusszal Ázsiában. Scipionak megparancsolta, hogy Sziriából két másik légiót hozzon. Lovasokat, parittyásokat, ijászokat fogadott zsoldba a gallok, germánok, galaták, kappadócok, dardaniak, bessziék közül. Járulékokat vagy tekintélyes katonai pótlékokat szabott Ázsia és Sziria városaira, Kelet királyaira és dinasztáira, és a Keleten működő itáliai nagy pénzügyi társaságokra. Rövidesen urává lesz a tengernek, vezényli a világ egyik leghatalmasabb hadseregét, és szinte szövetségbe gyűjti maga köré az összes oltalmazott keleti államokat! Ezek a hírek természetesen egyszerre Pompeius kedve szerint lendítették a közszellem impulzív nyugtalanságát. Cicero már június 7-én elindult Formiaeből hajón, legyőzve félelmének hosszú habozásait. Megharagudott Antonius durva parancsolgatásán, becsületes lelkiismeretét égette, amiért Pompeiust magára hagyta balsorsában, és félénk polgári rajongása e nagyúr iránt, aki pedig csak érdekből bánt vele olyan jól, teljesen újraéledt. Nem igen bízott a győzelemhez és nagyon félt a kaland kockázatait. De mikor úgy látta, hogy Caesar halálos viadalra szólítja hazáját és jóltevőjét, ő, a *De Republica* írója, akit a régi és az új generációk a polgári erény mesterének csodáltak, nem akart háládatlannak és félénknek látszani. Nem hallgatott felesége kéréseire, aki azon esedezett, hogy várja meg legalább a hispániai háború kimenetelét. Mikor úgy látszott, hogy Caesar szinte bizonyosan el-

vész, egyre többen és többen követték példáját, s ebben Antonius sem akadályozhatta őket.

Megint végső veszedelemben forgott Caesar . . . De a szerencse megszabadította. Julius közepe felé Decimus Brutus számottevő győzelmet vett a massiliabeliek hajóhadán. E győzelem híre, melyet Caesar megbizottai ügyesen tódítottak, azt a hitet keltette, hogy a város megadása most már el nem maradhat. A lakosság mondhatatlanul megrémült tőle, különösen az a rész, mely a Pyraeneusok és az Ebro között lakott, a háború országában. Most már bizonyos, hogy a Massiliát ostromló három légió rövidesen átkel a Pyraeneusokon és Caesarnak győznie kell! Javarészüik elhagyta a pompeianusok ügyét és átpártolt Caesarhoz, neki szálították azt az eleséget, melyet eddig Afraniusnak és Petreiusnak. Az inség az egyik táborból a másikba került, és Caesar, mintegy csoda által, megszabadult! Decimus Brutus a legjobb szolgálatot tette neki, melyet csak tiszt a vezérének tehet. Afranius és Petreius eleség híján nemsokára kénytelen volt elkészülni a kitakarodásra, hegyes vidéken keresztül Octogesa felé hátrálni, hogy átkeljen az Ebron és Keltibériába meneküljön barátságosabb népek közé. Caesar, mikor ezt a szándékukat megtudta, elhatározta, hogy üldözni fogja az ellenséget. De fölértette, hogy seregét csak ólmos lassúsággal vonultathatja át a Segre törékeny fahídjain, és merész dolgot tervelt: medencéket és csatornákat ásat majd a folyó partjain, megapasztja a vizet, s mesterséges átgázolót készített, melyen katonái

gyalog átkelhetnek. Katonái ásót-kapát fogtak és derekasan hozzáláttak a munkához, de amikor már a közepén tartottak, az ellenség megszelle a dolgot és gyorsabbra fogta a hátrálást. Caesar egy pillanatig habozott: a folyó kevésbé apadt ugyan, de még nagy és örvénylő volt, az ellenség pedig menekülőfélben. Merészen belékergette mind az egész sereget az átgázolóba, átkelt a vizen egy szál ember veszteség nélkül, s Afranius és Petreius sarkába vetette magát. Megtámadhatta volna őket és ütközetet adhatt volna még ütközben, az első találkozás tapasztalatai után azonban félt, hogy a hadviselt hispániai légiók a végső veszedelemben elkeseredett vitézséget tanúsítanak. Ugyanakkor elgondolta azt is, hogy ha ütközet nélkül kényszeríti megadásra az ellenséget, akkor nagylelkű, szelid győzelemmel dicsekedhetik. Azért légióit podgyász nélkül, szinte lélekszakadva futtatta hegyen-völgyön által, letérve az útról, hogy az ellenséges sereg elé kanyarodjon, mely az octogesai úton hátrált. Meg is előzte a hegyek egyik torkolatánál, amerre az út vonult, s kényszerítette, hogy visszavonuljon Ilerda felé. De alig mozdult az ellenség, megmozdult ő is, zaklatta, fenyegette, szorította, éhezette. Afranius és Petreius csodálatos erőfeszítésekkel próbálták megmenteni seregüket, de katonáik végül is olyan hevesen követelték a megadást, hogy a vezéreknek augusztus 2-án kapitulálniok kellett. A föltételeket nagylelkűen mérte Caesar: mindenki élete és jószága szabad volt, ki-ki mehetett, ahova akart, Pompeiusszal vagy Caesar csapa-

taihoz, vagy a magánéletbe. Caesar megtartotta a föltételeket. Varro, aki magára maradt túlsó Hispániában, harc nélkül megadta magát, s a két légió Caesarhoz csatlakozott, Hispánia pedig egészen Gallia prokonzulának hatalmára került. Caesar aféle országgyűlést tartott Cordobában, sok hispánt római polgárrá emelt, nagy pénzdókat vetett ki, azután Cadixba ment, római polgárjogot adott a városnak, majd Tarragonába hajózott. Quintus Cassiust négy légióval Hispánia kormányzására hagyta, és szárazföldön újra Massilia felé fordult. Szeptember végén ért oda, és ekkor megtudta, hogy Marcus Lepidus, kihasználva a pompeianusok megadásának hatását, augusztus közepe felé diktátorrá nevezte ki. Előbb a nép által törvénybe hozatta, hogy mint prétor is konzuli hatalommal ő nevezhessen ki diktátort. Valószínű, hogy ebben a törvényben és a kinevezésben Lepidus és Caesar az előző hónapok alatt megállapodtak. Caesar ugyanis nem bízott meg a Rómában maradt néhány szenátorban és nem akarta többé, hogy a 48. év választásain a konzulok távollétében olyan *interrex* elnököljön, akit ők neveztek ki. Inkább ő elnököl mint diktátor.

XIV.

Pharsalus.

(Kr. e. 48-ban)

Lepidus és a fél szenátus, mely neki segédkezett, talán Caesar diktátorságában látta kétségbeesett és végső menedékét a felelőség amaz égszakadása előtt, mely rájuk omolni készült. Azután, hogy Caesar eltávozott Rómából, Itália rettentő nyomorba süllyedt. A szenátus a *tumultus* elrendelésével fölfüggesztette a közfizetéseket. A kincstárat Caesar kiürítette és ázsiai járandóságait Pompeius útközben lefoglalta. A közmunkák félbeszakadtak, és a fizetetlen vállalkozók pénzsükébe jutottak. Tömérdek gazdag úr hirtelen elutazott. A hajókat lefoglalták a szállításokra. Pompeius kényszerkölcsönre nagy összeg pénzeket vitt el Itália templomaiból. Az ifjak javarészét katonának vitték, a választói és politikai harcok abba maradtak Rómában. Mindez egész Itália fogyasz-

tását és kereskedelmét megbénította. Csökkentette a hasznot, melyet a középosztály a rab-szolgákon és iparos fölszabadítottakon szer-zett. Igen sok kézműves és kalmár elől, külö-nösen Rómában, elvette a munkát és a kenyeret. Szükén voltak a gabonának, elfogyott a hitel, egyetlen bankár vagy tőkés sem kölcsönzött többé, mert félt a forradalomtól, mely az adós-ságok eltörlésével végződhetett. A pénz ijesztően megdrágult. Sok adós, aki az esedékes adós-ságokat vagy kamatokat újabb adóssággal fizette, nem jutott többé kölcsönhöz. Az apák nem tudták kifizetni leányaik megígért hozo-mányát, az elvált férjek pedig nem tudták visszafizetni. Róma és egész Itália háziurai nem kapták meg a házbéreket, még a jobbmódu lakóiktól sem. Mindenki a fizetség halasztását kérte, könyörögte. A barátságra és irgalomra hivatkoztak, öngyilkossággal fenyegetöztek, s a gonosz idöket és a nagyratörök lelketlenségét átkozták. Mindenki a hitelek visszatartását kö-vetelte, esedezve, a nyomoruságát tulozva, sőt fenyegetözve. Sokan csalást, hamisságot, gyil-kosságot és egyéb deliktumokat kíséreltek meg, hogy csak ne kelljen fizetniök. Sokan kényte-lenek voltak eladni, amit eladhattak, de nagy volt a kínálat és kicsiny a kereslet. Ezért lerom-lott az arany és ezüst tárgyak, drágakövek, ruhák, bútorok, földek, házak ára, mindené. Nyilván kevés vigasztalás volt erre a szenátus-nak az a rendelete, mely 51-ben leszállította a kamatokat. A legtöbben pénz szükségén voltak, nyereségek reményével áltatták magukat, és

továbbra is olyan föltételek mellett vették a pénzt, ahogy a kapitalisták akarták, kijátszva ezt a rendeletet, melynek végrehajtásáról különben sem gondoskodott senki. Az adósságok nagy kérdése most már elmérgesedett. A polgárháboru egyetemes csüggedésében minden osztály szenvedett, kivéve néhány gazdag kapitalistát. Nap-nap után kétségbeesett futkározásban volt mindenki, menekülni akart a hitelezőitől vagy elő akarta keríteni adóseit, s a lihegő, kimerült, fáradt emberek annyi hazugság, ravasszság, csalás után megdühödtek, egyik a másik ellen . . .

Lepidust, a negyvenegy éves, csekély tehetségű és kevés hívű férfiút csak apja emlékezete és a Clodius halála után való néhány napos szerencsétlen interregnum sodorta az idők harcaiba. Szívesörömet levette válláról a kormányzás felelősségét és ráadta Caesarra, aki még a hispániai sikerek után is rettentő nehézségekkel és bajokkal vesződött. Massilia nem számíthatott hispániai segítségre és megadta magát, — miután Domitius el tudott menekülni tengeren, — és nagy összeg pénzeket fizetett a vereség váltságául. De Afrikában és Illyriában két súlyos csapás érte Caesar pártját. Curio két légióval nekivágott Afrikának, — pedig Caesar küldött neki még kettőt, — s megfizetett a vakmerőségeért. Könnyedén levette Actius Varust, a szerencsétlen picénumi stratégát, aki Afrikába menekülvén, kis sereget gyűjtött magának. Azonban Yuba, a numidok királya, Pompeius barátja és párthíve, törbe-

csalta, meglepte, közrefogta és megölte. Seregéből alig néhány hírmondó tért vissza Itáliába. Dolabella a hajóhad egy részével megkisértette Illyria meghódítását, de M. Octavius és L. Scribonius Libo levertek, és sok hajója odaveszett. Antoniustól kért segítséget, aki el is küldte hajóhadát Hortensius vezényletével és a tengeri városok három helyőrségi légióját Sallustius, Basilus és öccse, Caius vezényletével, de a segítségeket visszaverték, sőt Caius tizenöt kohorsszal foglyul esett. Illyria és Afrika tehát, a két híd, melyről Hispániára és Itáliára vethette volna magát, az ellenség kezén maradt. Azt a nyereséget, melyet Varro két-légiójával és az Afranius és Petreius seregeiből önként átpártolt egyes katonákkal szerzett, hamarosan megsemmisítették jóval nagyobb veszteségek. Hajóhada jórészt elpusztult. Útja pedig csak a tenger maradt, melyen még hadait Keletre vihette. Ha Illyria urává lehetett volna, tán megkisérthette volna, hogy szárazföldön jusson Macedoniába. Mindenesetre, az átkelés veszedelme, akár szárazon, akár tengeren, kisebb volt, mint egy Pompeiusszal való háboru kockázata. Pompeius körülbelül 50.000 embert gyűjtött, s ő mindössze tizenkét légiót tudott állítani ellene. Azok is olyan öregek és fáradtak voltak, hogy közülük hat légió, melynek a kora őszi hidegben sietve vissza kellett térnie Hispániából, lépten-nyomon betegeket hagyott el. Olyan megviseltek voltak, hogy összevéve alig értek meg 25.000 embert. Teljesebb légiókat kellett volna állítania, de akkor meg a tiszték

— *centurioni et tribuni militari* — számát kellett volna csökkenteni, pedig Caesar inkább növelni szerette, még ha a kohorszok megritkításával is, hogy nagyobb számban előléptesse a java katonákat. Azonfölül Epirus, Macedonia és Görögország szegény országok voltak, ahol még kicsiny sereg sem bírhatta ki hosszan, ha nem hozatott gabonát Egyiptomból, Szardiniából, Sziciliából, Chersonaeából. De az ellenség bizonyosan elfogta volna a gabonával terhelt hajókat és nemsokára olyan kétségbeesett helyzetbe szorította volna, amilyenbe Sulla jutott a Mithridates ellen való háboruban. Pénznek is szükén volt: a polgárháboru, melyet épp úgy kellett arannyal megvívni, mint vassal, megfizetve a barátokat és vesztegetve az ellenséget, tömérdek pénzébe került. Tömérdek pénzt emészthetett a hispániai háború is, melyben a kincstár és Gallia pénze mind elúszott a hispánok megvesztegetésére. Itáliából nem sokat fejthetett ekkora válságok idején. A templomokban elhelyezett pénzt visszavették és ott-hon rejtegették a magánemberek, akik újabb kényszerkölcsönöktől féltek. És vajjon a katonák, addig olyan hívek, vajjon elkisérik-e utolsó és kockázatos kalandjára? Egy légió már föllázadt hazatérő útjában, Piacenza felé, és lépést sem akart menni, amíg a Brundisiumnál ígért jutalmakat meg nem kapja. Caesar annyira nyugtalankodott ezen a lázadáson, hogy tizedeléssel fenyegette a légiót, de aztán a tisztek kérésére megelégedett azzal, hogy tizenkettőjüket kivégeztette. Látszólag sorsvetés

szerint, de valójában, — úgy beszéltek, — azokat, akiket a centúriók előre kijelöltek, mint notórius lázítókat.

Caesar sietve hazatért Itáliába. Dühe, melyet a Pompeius futása után való hónapokban érzett, elcsitult, sikerei bizalomra és merészségre bátorították. Most már azon reménykedett, hogy az itáliai és hispániai győzelmek után végre a siker segédelmével visszahódíthatja a felső osztályok kegyét és a köztiszteletben elfoglalhatja azt a helyet, melyből Pompeius kiesett. Leghíresebb és legcsodáltabb polgárává lehet a köztársaságnak, a harcoló két párt kibékítőjévé, szükséges személyyé, aki a legfőbb hivatal tekintélyét nagy személyi tekintélyével növelné. De e nagyság megszerzésére azonnal vissza kellett állítania a békét. Annál is szívesebben kielégítette volna ezt a népszerű kívánságot, mert a keleti háború végzetes megpróbáltatás lehetett volna neki, aki igazán csodával menekült meg Hispániában. Ő is attól tartott, amitől mindenki, hogy a háború elhúzódása példátlan bajokat fog magával hozni. De kételkedett azon, hogy Pompeius bele fog-e egyezni, és belátta, hogy ha meg akarja szerezni ezt a békét, határozottan és azonnal dologhoz kell fognia. Gyanakvásában, a háború befejezésének sietségében, gyors és váratlan hadműveleteihez való föltétlen bizalmában, melyet az utóbbi események támasztottak benne, olyan meglepetést tervezett, amilyen merészet még soha. Kineveztetni magát konzulnak a 48. évre, aztán, alighogy megkezdődött az év, amikor

már úgy léphet be a tartományba, mint a köz-társaság törvényes megbizottja, hajóra rakja összes katonáit, rabszolgák nélkül, a lehető leg-kevesebb hadifölszereléssel, hogy a parton akár-hol kiköthessen. Itáliában mindössze gall és hispán lovasokból való helyőrséget hagy, ő maga a tengerre merészkedik téli időben, mikor a legkevésbé gyanítanak, és meglepetéssel próbálja kieroszakolni az átkelést. Aztán tovább kalandozik, a szerencsében és katonái vitézsé-ében bizakodva. Mint törvényes konzul, békét fog javasolni az ellenségnek, mely még alig ocsudott föl Epirusban való hirtelen megjele-nése riadalmából: ki tudja, tán megegyezhet vele. Már úton is volt, de terveit csak belső ba-rátaival közölte, s a tizenkét régi légiót és az itáliai kikötőkben szerezhető összes hajókat Brundisiumba küldte. Hadi anyagot is kezdett küldözgetni, mintha a tavaszra kényelmes eksz-pediciót akarna előkészíteni. De azért nem me-hetett rögtön Brundisiumba, mielőtt pár napra meg nem állt Rómában, hogy átvegye a dikta-turát, megtarthassa a komiciumokat és a feriae latinaet, és néhány szükséges előkészületet meg-tegyen. November vége felé csakugyan megje-lent Rómában és tizenegy napot töltött a fővá-rospan, dolgos életének legdolgosabb napjait. Elnökölt a komiciumokon, melyek eredménye természetesen az ő pártjának kedvezett: konzullá választották Publius Servilius Vatiával, annak az Isauricusnak fiával, aki alatt Caesar ifjonti fővel katonáskodott. Prétornak válas-zották Coeliust, Treboniust, Quintus Peditust,

egyik unokahuga fiát, és talán Caius Vibius Pansát. Elnökölt a *feriae latinae*-n, néhány hivatalnokkal azt javasoltatta a népnek, hogy hívjon vissza több elítéltet, akiket Pompeius 52-i törvényei szerint száműztek, közöttük Gabiniust, de Milot aligha. Elfogadtatott egy törvényt, mely egész innenső Galliának polgárjogot adott . . . Valamely módon az adósságok kérdéséről is intézkedni kellett. Caesar történetének igen fontos fejezete ez magában is, következményeiben is, melyeket támasztott.

Ennek a generációnak a munkája a szerzett jogok olyan zürzavarával végződött, amilyennel periodikusan befejeződnek a történelem egymásra következő korszakai, s melynek csak forradalmi erőszak tudja végét vetni. Itália nem tudta volna kifizetni olyan magas uzsorára szerzett óriási adósságait, melyekkel földművelését, iparát, értelmi kulturáját és életmódját följavította, ha mindjárt egy másik Galliát fosztott volna is ki háborúval és egy másik Ázsiát uzsorával, s mindkettő gazdagabb lett volna, mint az eddig kifosztottak. Ehelyett azonban a hódítások is a befejezés felé jártak. A helyzet úgy állt, hogy a háborúkkal szerzett nagytőkék behozatala rövidesen megszűnik, az adósok nem remélhettek semmi rendkívüli segítséget, a kötelezettségeiket lassankint már csak a maguk erejéből kellett kielégíteniök, s ez óriási eladósodás végső likvidációjának be kellett volna következnie. De Itália és a kultúra mennyi kárával, ha a szerződések formai igazsága szerint történik! A felső osztályok igen sok családja

még csak jól járt volna, adósságait és hiteleit egyensúlyozva és szerényebb életmódra fogva magát. De néhány gazdag kapitalista hitelező hatalmába kerítette volna a házakat, melyeket a középosztály az utóbbi husz esztendőben épített, a szőlőket, melyeket ültetett, a rabszolgákat, akiket vásárolt és kinevelt. Rohamosan tönkretették volna azt a kultúrára és gyönyörökre éhes ipari polgárságot, mely félszázad óta alakult, s melynek fejlődése a caesari korszak történetének lényege. Virulásán fordult meg, mint látni fogjuk, Itália jövője és elpusztulásával félbeszakadt volna a polgári megújulás, mely Itáliát fölkesítette. Ez új osztálynak a sorsa azon függött, hogyan oldják meg az adósságok kérdését. Megoldás pedig csak ama forradalmi eltörlésekben kínálkozott, melyek a történelemben periodikusan egymásra következnek. Bizonyság erre az, hogy végre kellett hajtani hét évvel később, még sokkal alkalmatlanabb időben, nagyobb szenvedések közt is, mint egy sebészeti műtétet, melvet soká halogattak, s ezért veszedelmesebb és fájdalmasabb a betegnek. Azt mondják, a lángeszű férfiak nagy történelmi válságban meglátják a jövő útjait, melyekről a legtöbben nem tudnak, rájuk terelik a vonakodó tömeget, s magukra veszik a köz megmentésének legnagyobb fáradalmait, melyeknek a tudatlan emberi népség nem akarja alávetni magát. Ha ez igaz volna, Caesar, aki lángeszű férfiú volt és gyakran élt forradalmi eszközökkel, amikor a maga személye került veszedelembe, most megértette és megkockáztatta

volna ezt a forradalmi cselekedetet, hiszen szükséges volt nem a maga, hanem egy nemzedék munkájának, a nemzet kultúrájának, az európai műveltség jövőjének megmentésére . . . Ehelyett ő is, mint minden politikai férfiú, a pillanat hangulata és szüksége szerint cselekedett. Abban a reményben, hogy Pompeius helyett magának szerezheti a város primátusát, maradi eszmékre hajlott, s csak azon igyekezett, hogy a törvényesség buzgó tisztelőjének lássák és föl ne zaklassa, meg ne rémítse, vagy elégedetlenné ne tegye a felső osztályokat, a gazdag tőkéseket, a lovagokat, a birtokos arisztokráciát, a közép- és nagybirtokosságot. A birtokos és pépzes osztályok úgyis azzal vádolták a Rubicon átlépése óta, hogy Itáliába *tabulas novas*-t hozott. Megemlékeztek a negyven évvel azelőtt volt demokratikus forradalom rablásairól is. Mindezek miatt nagyon félték a vagyonkobzásoktól és az adósságtörlésektől, melyeknek ellene volt a felső osztályok legjobban eladósodott része is. Ellene volt, mert félt a rákövetkező óriási zavaroktól, gyűlölte a demokratikus pártot, mely e kobzásokat mindig kedvelte. Másrészt pedig függött a tőkésektől, akiktől pénzeket vett, emberi respektussal és szolgálai érzéssel volt a gazdagok iránt, vagy attól tartott, hogy az adósságok eltörlése után a föld elkobzása következne, vagy erőt vett rajta az igazságnak az az elvont érzése, mely olyan gyakori a művelt emberekben s ellenségévé teszi őket minden forradalmi cselekedetnek. Mind e félelmet még növelte, hogy Caesart diktátorrá választotta a nép. Vajjon Sulla az ő rab-

lásait nem azzal a diktátori hatalommal hajtotta-e végre, melyet a nép ruházott rá egy polgárháború után? Azóta igen sok ember szemében elválthatatlanul egybetartozónak tünt a forradalmi diktatura és a gazdagok kifosztása. Caesar éppen ezért meg akarta mutatni a gazdagoknak, hogy nem szándékozik összezavarni az envém-tied fogalmát, hanem tiszteli a törvényt. Utánozni akarta a görög városok által hasonló esetekben követett eljárást és tranzakciót tervezett, egészen olyat, aminőt Ciliciában Cicero, akit Caesarnak sok újkori bámulója egyszerűen bárgyúsággal vádol érte. Bölcs tranzakció volt, bár haszontalan: az adósok fizetés fejében átengedik javaikat, de nem az akkori leromlott árakon, hanem a polgárháború előtt volt értékükben. Ha pedig az adós és a hitelező nem tud megegyezni az árakon, választott szakértők fogják megítélni. A már megfizetett kamatokat leszámítják a tőkéből. Ugy látszik, Caesar ezeket a rendelkezéseket a maga diktátori hatalmából tette, hogy kikerülje a komiciumokban való vitákat és viszályokat. Más intézkedéseket is tett, hogy a tőkék keringését erővel megindítsa. Ezek az intézkedések mind elégtelenek voltak, de hízelegtek annak a népszerű hiedelemnek, hogy a pénz hiányát a rosszindulatu kapitalisták okozzák, mert igyekeznek összekaparítani a pénzt, hogy megdrágítsák. Fölújított egy régi, elfeledett törvényt, mely szerint nem volt szabad senkinek 60.000 szeszterciusnál többet aranyban vagy ezüstben odahaza tartania. De azt már nem akarta megtenni, hogy jutalmat ígérjen a

rabszolgáknak, akik följelentsék a gazdáik pénzerakatait, mint azt az uzsorások ellen megdühödött nép kívánta.

Egyszóval Caesar ezen a tizenegy napon igyekezett kielégíteni mindenkit: szegényt és gazdagot, nemest és plebejust, uzsorást és adóst. Valamiben még sem elégíthette ki a publikumot: abban a vágyában, hogy a háborut fölfüggesse. Alig ért Rómába, tulajdon pártjabeliek, sőt apósa is arra próbálták rábeszélni, hogy küldjön követeket Pompeiushoz, békealkudozásra. Mikor Rómából távozott, decemberben, a nép üdvözlő tüntetésein a békét invokálta. De Caesar semmiképp sem mondhatott le az epirusi meglepetésről: majd csak akkor bocsátkozik alkudozásokba, mikor 25.000 emberével Epirusban lesz, tehát az egyezség megkötésével háboruzhat. Ehelyett más valamivel járt kedvében a közvéleménynek: elutazása előtt, tehát mindössze tizenegy nap multával, letette a diktátorságot, melynek Sulla óta a nevét is annyira gyűlölték. Azután nem akart tovább késlekedni, pedig az összeszedett hajókra katonáinak még csak a fele fért rá, és a kétszerre való átkelés nagyon veszedelmesnek ígerezett. Decemberben váratlanul megjelent Brundisiumban, összehívta katonáit, elmondta nekik tervét, föltüzeltte őket újabb és nagyobb ígéretekkel, és 15.000 embert hajóra szállított, minden eleség, rabszolgák és öszvérek nélkül. Csak azzal a kis podgyászukkal szálltak hajóra, melyet minden legionárius a vállán hordott, kétágu botra akasztva. A többieket Gabiniusra

hagyta, aki ismét a politikára adta magát, Fufius Calenusra és Antoniusra, azzal, hogy majd a hajók visszatértekor szálljanak tengerre velük. A 48. év januárjának negyedik napján útnak bocsátkozott az Adrián. Magával vitte az ifjú Asinius Polliot, és alvezérékül Gneus Domitius Calvinium, Publius Vatiniust, Publius Sullát, a 65. év boldogtalan konzulát, Lucius Cassium, C. Calvisius Sabinum. Caesar találóan okoskodott. Bibulus valóban a szürke Adrián szunyókált hajórajával. A kietlen, nagy vizen, melyről a fagyos, félénk matrózokat kikötőkbe, tűz mellé kergették a hideg, vészes téli szelek. Csak akkor kapott észbe, mikor megtudta, hogy Caesar és serege partraszállt egy elhagyott kis öbölben, Oricum mellett.

Caesar a partraszállás után békítésbe és egyúttal támadásba kezdett. Elküldte követét, hogy újból békekötést ajánljon Pompeiusnak, aki Macedoniából Dyrrhachiumba vitte katonáit téli szállásra, közben pedig igyekezett hatalmára keríteni az egész partvidéket, beleértve Dyrrhachiumot, e vidék legnagyobb kikötőjét is. Meg kellett hódítania jókora területet és néhány várost, hogy elláthassa magát nemcsak gabonával, hanem öszvérrel, bőrrel, fával, vassal és fölszereléssel. Oricumot és Apolloniát könnyedén megvette, mert Pompeius helyőrségeit elcsüggesztette az, hogy a lakosság a betörő pártjára állt, nem azért, mert Caesarnak hívták, hanem mert hivatalban levő konzul volt. Dyrrhachiumnál azonban kudarc érte. Pompeius útközben megtudta, hogy Caesar partra

szállt, könnyen kitalálta a szándékát és seregével futva megelőzte Dyrrhachiumban. Caesar ekkor tábort fogott az Apsus folyón, Dyrrhachiumtól délre. Pompeius a folyó másik oldalán telepítette le seregét, hogy szemmel tartsa.

A két vetélytárs szemközt állt. Alig, hogy Dyrrhachium megmenekült és Pompeius táborában elcsöndesedett a rohanvást menetelés zürzavara, Caesar követe beszélhetett a vezér belső tanácsadóival, Luceiusszal, a mytilenei Teophanesszel, Liboval, akik közvetítették is a békejavaslatot. De Pompeius kurtán elvágta a beszélgetést egy ellenvetéssel, melyre nem volt mit felelni:

— Nem térhetek Itáliába Caesar kegyelmén!

Inkább csak sodródott most már a háboruba, mintsem akarta volna a háborut, de Caesar pártjára eddig csak Yuba és alvezérei mértek vereséget, ő nem. Ő eddig mindig vesztes volt, neki futnia kellett Itáliából. Addig nem is térhet vissza, amíg valamely nagy győzelemmel el nem törli rossz hírét és szégyenét. Rendkívüli szerencséje, melyet eddig élvezett, most már halálos adóssággá válik . . . Másrészt az a meglepetés, melyre Caesar számított, nem sikerült. A konok Bibulus, akit ez egyszer rászédett, Libot ötven hajóval kiküldte, hogy zárja el a brundisiumi kikötőt, ő maga a téli hideg és a viharok dacára jól vigyázott a tengeren. A megerősítés csak nem jött, és Caesar 15.000 emberével maradt háromszorannyi

ellenséggel szemben. Így aztán Pompeius, a tanácsadói és a táborban levő római nagyok nem hogy megriadtak és a békére hajoltak volna Caesar hirtelen megjelenésétől, hanem elbizakodottságukban szinte biztosra vették diadalukat. Balgaság lenne békét kötni, mikor Caesar, aki kevés hadi erővel olyan vakmerően elkalandozott Itáliából, szinte az ellenség kegyelmén van. Caesarnak nem maradt egyéb, mint sátor alatt kiteleltetni katonáit, bevárni a brundisiumi légiókat, s közben megszerezni a háta mögött levő területet, keresztül-kasul átkutatni gabona után, vigyáztatni a partokat, hogy Bibulus hajórajja ne juthasson vízhez és így kénytelen legyen hosszú és gyakori utazásokra Corcyráig, s eközben az övéi könnyebben kisorsranhatnak a blokádból. A régi hajórajban az ivóvíz annyit számított, mint mostanában a szén: az ivóvíz szüksége kötötte a hajók járását a szárazföldre, a biztos kiszállóhelyekhez.

Vajjon Pompeius nem fogja-e azonban a fölös számot arra használni, hogy az ellenséget ütközetre kényszerítse? A táborbeliek jórészt valóban úgy vélekedtek, hogy ezt kellene tennie. De Pompeius sosem volt nagyon tevékeny férfiú, és idegei nem győzték olyan fáradhatatlanul az ellenállást, mint Caesaréi. Kevés energiáját, melyet az itáliai háboru utolsó napjain és a görögországi partraszállás után való időben mutatott, gyorsan elnyelték az utóbbi esztendő fáradalmi, fölindulásai, örvénylő eseményei. Újból elfogta a kimerültség, s ezt még nehezítette a polgárháborukkal járó félelem,

mikor egyetlen vereség után elszéledhetnek a párthívek, s a katonák átpártolhatnak az ellenséghez. Éppen ezért Pompeius ebben a háboruban nem mutatkozik a mithridatesi háboru stratégiájához foghatónak, hanem arisztokrátikus természete minden hibájában, a tétovázásban és bizonytalanságban megnövekedettnek. Szinte betege a kétség örületének, s mindig elhatározatlan a munkában, ha intelligenciája meglátja is a jobbik tanácsot. Elszánt a harcolni akarásban, még ha elvesz is belé, és nem tűr semmi tanácsot és buzdítást a békére. Minden egyébre gondatlan és akaratlan, a vele lévő római nagyok össze-vissza akaratát lebírni nem tudó. Kedvülszegett párthívei elől remete gögijébe zárkózik, s ezt erő jelének tartja, pedig csak fáradt erőtlenség. S a végén könnyen enged egyik vagy másik párt ösztökéléseinek. Elgondolhatjuk, minő zűrzavaros volt ez a tábor, melyben ifjú és öreg nemesek, szenátorok és tőkésék, keleti királyok és barbár főnökök nyüzsgtek! Róma hatalmasai, akik elkeseredtek a nélkülözéseken, s a pénzzavarokon, melyekbe gyakran keveredtek, odakölcsönözvén minden pénzüket Pompeiusnak, türelmetlenül várták, hogy Itáliába megtérhessenek. Minden ajukbajuk bosszúállással való fenyegetésekben tört ki, vagyonkobzások javaslatában, melyek elrémitették a jó Cicerót. Egyik a másikra gyanakodott, nevetséges önérzeteskedésből civakodtak, s reggeltől estig árulással vádolták egymást. Még Afraniust és Cicerót is bizalmatlanul és szinte megvetéssel fogadták a táborban, sőt

Atticust, aki Rómában maradt, megtorlással fenyegették, mint szökevényt! Még jobb néven vették, aki ahelyett, hogy a háborúval törődött volna, sátorában tanulmányokkal foglalkozott, mint Brutus. Ezek a lázongók természetesen az ütközetet sürgették. De Pompeius minden megmaradt energiáját összeszedte, hogy a várakozás bölcsebb haditervét kényszerítse rájuk: megakadályozni a segítség érkezését, továbbá gyakoroltatni seregüket, Scipiot azonnal hazahívni Ázsiából, s megvárni, amíg az éhség és viszontagságok még jobban megtizedelik az ellenséget, hogy aztán fáradtság nélkül elpusztíthassák.

Megint múltak a hetek és látszatra nem történt semmi, de valóságban Caesar táborából egyre fogyott az élelem, és sem megerősítés, sem hírek nem érkeztek Itáliából. Caesar nyugtalanodni kezdett. A rajtütés nem sikerült, a béke lehetetlen, az élelmezés bizonytalan: most már nem válthatja meg, csak az Itáliában hagyott tízezer ember gyors megjelenése és egy rögtön való diadal. De átkelhetnek-e Gabinius, Antonius és Calenus a tengeren? és mikor? Bibulus kevés idő múlva meghalt. Pompeius, nem tudni miért, sokáig nem nevezett ki helyébe senkit, a hajóraj megannyi apró csapatra osztott, mindegyik a maga kedvére operált az Adria különböző helyein. A vigyázat engedett, a tavasz közeledett, a szelek néha már kedvően fújtak, de — sehol senki. Caesar egyre nyugtalanabbá vált, türelmetlenkedni kezdett, árulástól félt, és szigorú leveleket küldött rá

Calenusra és Antoniusra, sőt azt is mondják, hogy egyik nap egy kis hajón Brundisiumba próbált menni, egyedül. Libonius sok csatározás után kénytelen volt ugyan fölszedni Brundisium blokádját, de a három alvezér annyira félt a pompeianusok őrizte Adria átkelésétől, hogy nem mert útrakelni. Végre Caesar ismételt föl-szólításai megmozdították a három alvezér tétova akaratát: szétszoltak, Gabinius 15 kohorsszal meg akarta kísértetni a földi útát és az Adria partján fölvonult, hogy Illyrián keresztül próbáljon Epirusba jutni, Calenus és Antonius pedig a tengerre bocsátkoztak. És *ime* egyik napon a két sereg, mely Dyrrhachium öblével szemközt táborzott, sűrű hajóhadat lát fölbukkanni, amint erős széllel jön észak felől. Egyszerre fölneszeltek hónapok óta való lomhasá-gukból, lerohantak figyelni, szemüket meresztették a tengerre és megértették, hogy az Antonius hajóhada. Coponius, a kikötőben horgonyzó pompeiusi hajóhad parancsnoka, sietve kiszállt hajóival az üldözésére, mint a sólyom a fecske után, s a két raj nemsokára eltűnt észak felé . . . De a két táborban folytatódott a sürgés-forgás, a katonákat azonnal fegyverbe állították, útra készen, földérítőket küldtek mindenfelé hírek után. A két vezér sátrában hír-hozók és tiszték jöttek-mentek. Valamennyi lélekre kapott és szorgoskodott és készen várta az eseményeket. Caesar rettentően félelmetes órákat tölthetett. Sorsa e napon a szél kegyelmén volt! Rövidesen Caesar is, Pompeius is megtudta, hogy Antonius, hála a szél szerencsés

fordulásának, csaknem mind a négy légiót partra szállíthatta egy kis öbölben Alessio mellett. Mind a ketten azonnal útnak vágtak seregük egy részével különböző úton, e hely felé. Az egyik azért, hogy leverje Antoniust, mielőtt még egyesülne Caesarral, a másik azért, hogy egyesüljön vele és biztonságba vezesse. Caesar volt a gyorsabb és egyesült Antoniusszal. Pompeiusnak vissza kellett vonulnia, Dyrrhachiumtól délre, és Asparagiumnál tábornokot ütött. Azonban Antonius és Calenius csupa rossz hírt hoztak Caesarnak. Az adósságok kérdése, melyről azt hitte, hogy bölcs intézkedésekkel megoldotta, újra nekimegyesedett, mihelyt ő kitette a lábát Rómából, s a tulajdon pártjában egész kis polgárháborút támasztott. Coelius, a Cicero értelmes, de bomlott lelkű barátja, a puteolii bankár fia, a volt konzervatív és Catullusnak a szerelemben vetélytársa, adósságai és ambíciója ösztönzéséből törvényt javasolt, mely a lakóknak odaajándékozta a hátralék házbéreket s egy másikat, mely eltörölte az adósságokat. A konzul és Trebonius ellene álltak, zendülés tört ki, Milo megérkezett Massiliából és Coeliusszal egyetértve, gladiátorokat és bérenceket toborzott Délitáliában és fölkelést kísérelt. Mind a kettőjüket leverték és megölték azok a gall és hispán lovasok, kiket Caesar Itália őrzésére hagyott.

Caesart mindez csak jobban ingerelte, hogy rövidesen befejezze a háborút. A polgárháborúkkal járó félelem az ő hibáit is fölgerjesztette, melyek éppen az ellenkezői voltak

Pompeius hibáinak. Pompeiust a nagy veszedelemben a kétség örülete fogta el. Caesart rendkívüli nekibuzdulása és szinte tobzódó sietése minden kockázatra kész hamarságba kergette. Az élelmezés nehézségei miatt mindenáron azonnal be kellett fejeznie a háborút. L. Casiust egy ujonc légióval Tessaliába küldte, C. Calvisius Sabinust öt kohorsszal Aetoliába, Gneus Domitius Calvinust két légióval Macedoniába, hogy gabonát szerezzenek és Scipiot megtámadják. Scipio ugyanis végigjárta ezenközben Kisázsziát, mindenütt pénzt harácsolva, a templomokból elkobozta a magánosok pénzét, még az itáliaiakét is, akik sokszor jókora összegeket hagytak a templomukban. Caesar azután utólérte Pompeiust és több ízben ütközetet ajánlt neki, dacára, hogy neki csak fele hadereje volt, de hiába! Amennyire sietős volt Caesarnak a harc, annyira igyekezett Pompeius késleltetni az ütközetet. Caesar úgy próbálta kiszalni az ellenséget, hogy gyors és ügyes mozdulattal közébe ékelte magát az ellenséges tábornak és Dyrrhachiumnak, ahol Pompeius raktárai voltak. De Pompeius még mindig nem adott ütközetet. Odébb helyezte táborát, egy Petra nevű helyre, az öböl dombjai fölé, úgy hogy tábora a tengerre támaszkodott, s megelégedett azzal, hogy a tengeren át közlekedhetett Dyrrhachiummal. Caesar nem bírta tovább tartani a türelmetlenségét és nekilendülését. Az a különös eszméje támadt, hogy az ellenséget egy nagy földfal és a tenger közé zárja, abban a reményben, hogy így kirohanásra

kényszeríti. Katonái ásót fogtak és elkezdtek ásni és fölhányni a földet. Pompeius katonái feleletül ellenfalat hánytak, melyet épp úgy el láttak tornyokkal, mint Caesar az övét. E földhányások körül aztán elkezdődött a háború, csupa rajtütéssel, csatározással, makacskodással. Caesar azzal okozott sok szenvedést Pompeius seregének, hogy elkerítette előle a vizet, a lovasság elől a legelőt, aztán rontotta-verte őket a bezárkózás, a folytonos zaklatás, a ragadós betegség is, mely hamarosan kiütött ilyen szűk helyre szorult tömérdek ember közt. De Pompeius inkább, hogysen ütközetet adjon, hajóra szállította lovasságát és Dyrrhachiumba küldte, s ezzel a tétlen ellenállással fárasztotta Caesar erejét. Caesar katonái rövidesen olyan éhségre jutottak, hogy gyökereken rágódtak; Epirusban és Macedoniában egy szem gabona nem maradt az elmúlt aratásból, a pompeiusi hajóhad több részre osztódott, s egyik Caius Cassius vezényletével a szicíliai vizeken, a másik Gneus Pompeiuséval, a Magnus nagyobbik fiáéval, a harmadik Marcus Octaviuséval az illiriai partokon, a negyedik Decimus Lelius vezényletével a brundisiumi vizeken tartott jó őrséget. Tenger felől nem jöhetett eleség. Az egész birodalom aggódva figyelt Epirusnak e szöglete felé, melyben ütközet nélkül vívták ezt a rettentő, elkeseredett kiváró háborút. Melyikük bírja tovább? Caesar seregét olyan komor helyzetbe sodorta az inség, hogy Caesar titkon még egyszer fölkérette Scipiot, járjon közbe a békekötésre. Ám egyszercsak egyik

megszokott csatározás a földhányások körül igazi, nagy ütközetté mérgesedett s Caesarnak bőjttől és viszontagságtól fáradt katonáit leverték. Caesarnak 1000 halottja maradt a csataterén és 32 hadijelvénye.

Caesar és Pompeius ez első és igazi ütközetének kimenetele halálos csapás lehetett volna Caesarra, ha ellenfele rögtön utána vetette volna egész seregét. De a kétségesskedő Pompeius nem akart túlságos sokat kockáztatni. Megelégedett e győzelemmel és visszavezette győztes kohorszait a táborba. Még így is súlyos volt e veszteség Caesarra, mert sokakat meggyőzött arról, hogy a barbárok ellen tanúsított ügyessége kevés volt az öreg vezér ellen, aki a Sulla polgárháborúitól Jeruzsálem megvételeig annyi babért szerzett. Jaj lett volna Caesarnak, ha katonái bizodalma és a jutalmakban való reménysége tágitott volna! Helyzetét még szorultabbá tette az, hogy Gabinius ekspedíciója is éppen akkor vallott kudarcot. Gabinius tömérdek katonáját elvesztette az örökös csatározásokban, melyeket útközben az illiriai barbárokkal vívott, s még föl tudta menteni Salonát M. Octavius ostroma alól, de aztán megbetegedett, meghalt, és kicsiny seregének maradványai szétszóródtak.

Dyrrhachiumi balsikere azonban mégis szerencse volt volt Caesarra, mert lehűtötte hónapok óta tartó lobogását és türelmetlenségét. Hirtelen ütéssel magához térítette. Elhagyatta vele a furcsa ostromot és arra készítette, hogy seregét bőségesebb vidékre vigye, hogy igyekez-

zék összetalálkozni Domitius Calvinusszal és Lucius Cassiusszal, akik közben Scipio ellen harcoltak Macedóniában. Katonáit fölvigasztalta újabb és nagyobb ígéretekkel, s a vereség után néhány nap múlva megkezdte a hátrálást. Sebesültjeit Apolloniában hagyta 4 kohorsz védelmén, és Junius vége felé Tessaliába indult. Gyors üldözés még elpusztíthatta volna seregét, de Pompeius mint mindig, tétovázott, halasztott, tanácsokat kért, s azok egymás ellen szóltak: egyik rögtön való üldözést ajánlt, a másik Itáliába akart visszatérni, a harmadik folytatni akarta a várakozás haditervét . . . Pompeius a hazatérés helyett az ellenség üldözésére szánta magát. Catot és Cicerot tizenöt kohorsszal Dyrrhachiumban hagyta a podgyászok őrzésére és lassan az ellenség nyomában ment, időt veszítve, de azzal a szándékkal, hogy folytatja a halasztás, a lassúság stratégiáját és éhen veszíti Caesar seregét, mely közben összetalálkozott Calvinuséval. Caesar sorsa most az ellenségei türelmén függött. De Róma nagyjai elbizakodtak a győzelmen és türelmetlenül várták, hogy Rómába térhessenek. Mikor a két sereg egymás közelébe ért Pharsalus mezején, Pompeius egyesült Scipióval és mikor látták, hogy a hat hónap óta vívott kiváró háború uralma újra kezdődik, tiltakoztak. Olyan öreg és elpuhult már Pompeius, hogy nem meri leverni bukott ellenfelét, akinek majdnem csak fele annyi a katonája? Tanács, tiltakozás, panasz, perpatvar, csakúgy röpködött Pompeius körül, hogy megindítsák, addig, míg a bosszankodó, kedvesze-

gett, fáradt vezér végzetes elhatározásba sodortatta magát. Ütközetet ajánlt augusztus 9-én Pharsalus mezején, három vonalban állítva föl kohorszáit. A jobb szárnyat az Enepaeus folyó mellett, ő maga pedig egész lovasságát a bal szárnyra sorakoztatta. Az volt a szándéka, hogy lovasságával ráront Caesaréra, mely jóval kevesebb volt s aztán bekeríti vele az ellenség jobb szárnyát.

Caesar azonnal kiküldte nyolcvan kohorszát, — két másikat a tábor őrzésére hagyott, — és három vonalban állította föl. De mikor látta, hogy az ellenség lovasai mind a balszárnynon sereglettek, a harmadik vonalból hat kohorszot kiszakított, egy negyedik vonalat állított belőlük, s a jobbszárnnyra helyezte el őket a lovasság mögé, hogy a Pompeius lovasságának esetleges kerítő támadásakor segítségére legyenek. A balszárnny vezényletét Antoniusra, a középét Calvinusra, a jobbét Publius Sullára bízta, ő maga pedig a jobb szárnyra állt, szembe Pompeiusszal, és a két első vonalat azonnal az ellenségre vetette. Az ellenség vitézül ellenállt. A kohorszok első vonalai közt megkezdődött az a párviadal, mely a római ütközetek lényege volt, s a fáradt kohorszok visszavonultak, hogy helyet adjanak a második vonalnak. Pompeius lovassága eközben Caesar jobb szárnyát igyekezett bekeríteni . . . De Caesar lovassága a negyedik vonal hat kohorszának segítségével vitézül tartotta magát, aztán egy kevésbé terrénumot nyerve, nekilendült, — megtámadottból támadóvá, — és megfutamtította az ellenséges lo-

vasokat. Ekkor a negyedik vonal hat kohorsza, mely szabad utat nyert, Pompeius seregének bal szárnya mögé került és hátban fenyegette. Caesar sebtén kihasználta az alkalmat, visszavonultatta a két fáradt rajvonalat és a friss harmadikat vetette rá Pompeius kohorszaira. Pompeius serege nem tarthatta tovább a pozícióit, s egy higgadtabb hadvezér azonnal kiadta volna a parancsot seregének, hogy rendben és hadakozva vonuljon vissza a tábor fölszerelt nagy erődjébe, amilyen minden római seregnek állandóan a háta mögött volt. De a fáradt Pompeius, mikor meglátta, hogy a vezényletén lévő balszárnyat hátulról támadják, a sereget pedig homlokban szorítják, fejét vesztette. Elhagyta a vezényletet, majdnem egyedül futott a táborba, rákiáltott a táborőrző katonákra, hogy jól védelmezzék meg a táborát. Magukra hagyott kohorszai nem tudtak rendben visszavonulni és kezdtek széteszni, mindegyik a maga rovására. Caesar ekkor rátámadt a táborra, melynek gyöngén védett kapui hamarosan bedőltek. Pompeius, aki előzőleg sátorába vonult, fölriadt a nagy kiáltozásra, mely az ellenség közeledtét jelezte.

Lóra kapott, s néhány barátjával elvágatott a szemközt levő kapun a larissai úton. A fáradt öregember nem tudta kiállni ez első nagyobb próbát, mely a Mithridates ellen viselt háború óta rászakadt. Táborvesztett serege szétzüllött, néhány kohorsz tisztjeivel a larissai útra hátrált, mások a hegyekbe menekültek, ki erre, ki arra. Caesar vesztesége csekély volt,

sokkal nagyobb a Pompeiusé, bár Caesar talán túlozza őket. Többek közt ott veszett Lucius Domitius Aenobarbus is. A rettentő mérkőzés, melytől mindenki a világ sorsának eldőlését várta, rövid és nem is valami kegyetlen ütközet volt.

OSZK

Országos Széchényi

TARTALOM.

	Oldal
I. Háború a helvétek és a szvévek ellen	3
II. Gallia anneksziója	24
III. Az imperiálista demokrácia	42
IV. Crassus és Pompeius második konzulsága	55
V. Az imperiálista demokrácia első csalódása. Britannia meghódítása	72
VI. Az imperiálista demokrácia nagy katasztró- fája: a perzsiai betörés	88
VII. Az imperiálista demokrácia végső válsága. Gallia föllázadása	114
VIII. Itália zavarai és fejlődése	148
IX. A „Galliai Emlékiratok“	165
X. Egy római helytartó gondjai	188
XI. „Initium Tumultus“	214
XII. Bellum civile	238
XIII. A hispániai háború	263
XIV. Pharsalus	285

VILÁGKÖNYVTÁR

Egy-egy kötet angol vászon-
kötésben 1 korona 90 fillér.

Kapható minden könyvkereskedésben.

CARLYLE A FRANCIA FORRADALOM TÖRTÉNETE

Fordította: BARÁTH FERENC.

HÁROM KÖTET

A művészi történelemírás legnagyobb alkotása Carlyle nagy munkája a francia forradalomról. Az emberi história legnagyobb eseménye és a történelírás legnagyobb művésze egymásra talál-
tak. Lélegzetelállító gyorsasággal, Carlyle roppant erejű stílusának a dübörgésével peregnek le sorra a nagy dráma nagy jelenetei: A Bastille ostroma, a feudalizmust eltörlő augusztusi éjszaka, a nemzetgyűlés, a királyi család szökése és elfogása, a Mar-seillaise megszületése, a köztársaság, XVI. Lajos ki-végzése, az egész Európa ellen vivott háború, a rém-uralom egymást öldöklése és végül a forradalom örökösének Napoleonnak a megjelenése. **Egy óriás gyúrja itt óriások szobrai**t. Mirabeau, Danton, Robespierre, Desmoulins, Marat, az ifju Napoleon plasztikusan, étellel és szenvedéllyel telten állanak előt-tünk. Megrázó erejű és lebéklyózó érdekességű könyv.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

